

De sociale staat van Nederland

2020

Sociaal en Cultureel Planbureau
Den Haag, september 2020

Colofon

Ridder, J. den, E. Josten, J. Boelhouwer en C. van Campen (2020). *De sociale staat van Nederland 2020*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) ISBN 978 90 377 0953 7.

Over het SCP

Het [Sociaal en Cultureel Planbureau \(http://www.scp.nl/\)](http://www.scp.nl/) is een interdepartementaal, wetenschappelijk instituut, dat - gevraagd en ongevraagd - sociaalwetenschappelijk onderzoek verricht. Het SCP rapporteert aan de regering, de Eerste en Tweede Kamer, de ministeries en maatschappelijke en overheidsorganisaties. Het SCP valt formeel onder de verantwoordelijkheid van de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. Het SCP is opgericht bij Koninklijk Besluit op 30 maart 1973.

Contact

Voor meer informatie over deze publicatie kunt u contact opnemen met Josje den Ridder, j.den.ridder@scp.nl, 06 15246848 of de afdeling Persvoorlichting via pers@scp.nl, 06 15536725.

Redactie

[Josje den Ridder \(https://www.scp.nl/over-scp/medewerkers/ridder\)](https://www.scp.nl/over-scp/medewerkers/ridder)

[Edith Josten \(https://www.scp.nl/over-scp/medewerkers/josten\)](https://www.scp.nl/over-scp/medewerkers/josten)

[Jeroen Boelhouwer \(https://www.scp.nl/over-scp/medewerkers/boelhouwer\)](https://www.scp.nl/over-scp/medewerkers/boelhouwer)

[Crétien van Campen \(https://www.scp.nl/over-scp/medewerkers/campen\)](https://www.scp.nl/over-scp/medewerkers/campen)

Begeleiding

[Len Koolen, Future Communication \(https://futurecommunication.nl/\)](https://futurecommunication.nl/)

Ontwerp & realisatie

[Textcetera \(http://www.textcetera.nl/\)](http://www.textcetera.nl/), Den Haag

Figuren

[Studio With Lisa Dalhuijsen \(https://www.studiowith.nl/\)](https://www.studiowith.nl/), Den Haag

[Textcetera \(http://www.textcetera.nl/\)](http://www.textcetera.nl/), Den Haag

Openingsbeeld

[Aleid Landeweerd \(http://www.aleidland.nl/\)](http://www.aleidland.nl/), Den Haag

[Ontwerpwerk \(https://www.ontwerpwerk.nl/\)](https://www.ontwerpwerk.nl/), Den Haag

Inhoud

Introductie.....	4
Bevolking, economie en leefomgeving.....	5
Publieke opinie	18
Onderwijs.....	32
Inkomen.....	42
Betaald werk.....	55
Maatschappelijke en politieke participatie	66
Vrije tijd	79
Sociale veiligheid.....	95
Wonen.....	121
Gezondheid.....	133
Kwaliteit van leven	149
Verantwoording.....	164

Introductie

De stand van het land voor en sinds de coronacrisis

Hoe gaat het met Nederland en de Nederlandse bevolking? Welke ontwikkelingen hebben zich de afgelopen 12 jaar voorgedaan in de welvaart en leefsituatie van Nederlanders? Welke verschillen zijn er tussen bevolkingsgroepen? Hoe kijken Nederlanders aan tegen hun leven en de sociale staat van het land? En welke gevolgen heeft de coronacrisis hiervoor? Dit zijn thema's die aan bod komen in deze kernachtige versie van De sociale staat van Nederland (SSN).

De SSN beschrijft traditiegetrouw ontwikkelingen in de kwaliteit van leven van Nederlanders over een periode van grofweg de laatste tien jaar, eindigend in het kalenderjaar vóór publicatie. Omdat daarmee de ontwikkelingen sinds de coronacrisis buiten beeld zouden blijven, brengen we in deze editie niet alleen de ontwikkelingen tussen 2008 en 2019 in kaart, maar proberen we ook huidige ontwikkelingen en ontwikkelingen in de nabije toekomst in beeld te brengen. Dat doen we, waar mogelijk, met actuele gegevens uit 2020 of met prognoses.

Eén van drie publicaties

De sociale staat van Nederland 2020 is een digitale publicatie, opgebouwd uit diverse opzichzelfstaande pagina's. Iedere pagina gaat in op een levensgebied of maatschappelijk terrein: bevolking, economie en leefomgeving; publieke opinie; onderwijs; inkomen; betaald werk; maatschappelijke en politieke participatie; vrije tijd; sociale veiligheid; wonen; gezondheid en kwaliteit van leven. Tegelijkertijd met deze publicatie verschijnt de SCP-studie *Welbevinden ten tijde van corona. Eerste bevindingen op basis van een bevolkingsenquête uit juli 2020* (De Klerk et al. 2020) waarin op basis van een in juli gehouden grootschalige enquête wordt gekeken naar de gevolgen van de coronacrisis voor het welbevinden van Nederlanders. In de bijbehorende publicatie *De sociale staat van Nederland 2020 – op hoofdlijnen. Kwaliteit van leven in onzekere tijden* (Den Ridder et al. 2020) worden de belangrijkste bevindingen uit deze publicaties besproken en geduid.

Bevolking, economie en leefomgeving

Auteurs: [Ab van der Torre](#) en [Anja Steenbekkers](#)

De leefsituatie van Nederlanders hangt voor een belangrijk deel af van omstandigheden buiten hun directe invloed. Denk bijvoorbeeld aan veranderingen in de bevolkingssamenstelling en de economische situatie. Maar ook klimaat en milieu zijn van belang. We bespreken hier de belangrijkste ontwikkelingen die invloed hebben op de leefsituatie van burgers.

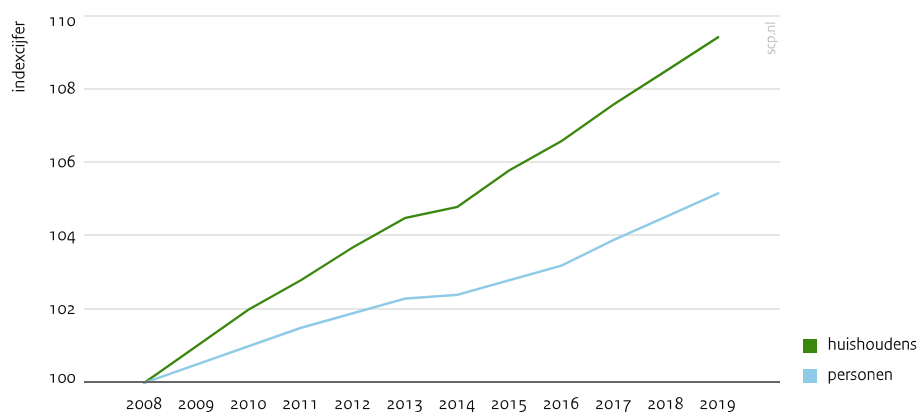
In de afgelopen 11 jaar is de Nederlandse bevolking met 5,2% gegroeid. Het aantal huishoudens groeide bijna 2 keer zo snel doordat het aandeel alleenstaanden steeg. In dezelfde periode was er eerst sprake van een afname van economische groei als gevolg van de economische crisis van 2008-2013. Vanaf 2014 groeide de economie weer, tot 2019. Het bruto binnenlands product (bbp) [\[De waarde van de goederen en diensten die binnen de grenzen van een land binnen een jaar worden geproduceerd\]](#) lag in 2019, vlak voor de coronacrisis begon, bijna 12% boven het niveau van 2008. Vanaf het eerste kwartaal van 2020 is er echter sprake van een sterke achteruitgang als gevolg van de coronacrisis. Ondanks de onverwachte daling blijft het bbp ruim boven het niveau van 2008. Op het gebied van de leefomgeving verloopt de energietransitie traag: nog geen 10% van ons energieverbruik is groen.

De Nederlandse bevolking is toegenomen

De omvang en samenstelling van de Nederlandse bevolking verandert. Dit heeft gevolgen voor verschillende terreinen van de leefsituatie, zoals voor gezondheid, veiligheid, participatie, recreatie en wonen. Zo zorgt de groei van de bevolking er onder meer voor dat de behoefte aan woningen stijgt (zie pagina [Wonen](#)). In de periode 2008-2019 is de Nederlandse bevolking [\[Het totaal aantal mensen dat in Nederland woont exclusief personen in instellingen\]](#) toegenomen met 5,2%, van 16,2 miljoen tot 17 miljoen personen. Het aantal huishoudens is echter bijna 2 keer zo sterk gestegen, van ruim 7,2 miljoen naar ruim 7,9 miljoen (toename van 9,4%). Een belangrijke oorzaak is de groei van het aandeel alleenstaanden ten opzichte van meerpersoonshuishoudens. Dat aandeel is onder meer gegroeid door een toename van het aantal echtscheidingen.

Aantal huishoudens groeit bijna 2 keer zo sterk als de bevolking

[Groei van huishoudens en personen, 2008-2019 (in indexcijfers, 2008 = 100)^{a, b}]

a De cijfers van 2019 zijn voorlopig.

b Exclusief institutionele huishoudens en exclusief personen in institutionele huishoudens.

Bron: CBS (StatLine Bevolking)

De bevolkingsomvang wijzigt door veranderingen in sterfte, aantallen migranten en geboortes. De coronacrisis zou de bevolkingsomvang kunnen beïnvloeden door hogere sterfte als gevolg van COVID-19 of als er door de gesloten grenzen minder immigranten naar Nederland komen. Eind mei 2020 meldt het CBS dat in week 11 tot en met 19 de oversterfte door corona bijna 9000 mensen bedraagt (CBS 2020b). Medewerkers van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) en het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) schatten in hun publicatie van 29 juli 2020 op basis van een dynamisch regressiemodel dat de oversterfte in de eerste 11 weken van de corona-epidemie (week 11 tot en met week 21) uitkomt op ruim 10.000¹ (Husby 2020). Naast elke 10 geregistreerde doden als gevolg van corona overleden er tussen de 5 en 10 mensen aan corona die niet geregistreerd werden.

De vergrijzing neemt toe

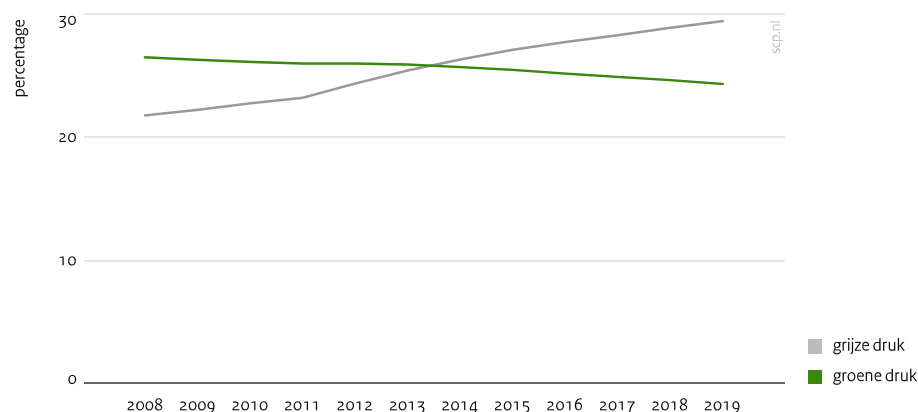
De leeftijdsverdeling van de bevolking heeft invloed op de vraag naar publieke voorzieningen. Een relatief jonge bevolking maakt bijvoorbeeld meer gebruik van onderwijs en gezinsuitkeringen, een relatief oudere bevolking maakt meer gebruik van zorg en pensioenuitkeringen.

Er bestaan twee indicatoren die de wijzigingen in de leeftijdsverdeling in kaart brengen: de 'groene druk' en de 'grijze druk'. De groene druk is de verhouding tussen het aantal 0-14-jarigen en de potentiële beroepsbevolking (15-64-jarigen), terwijl de grijze druk de verhouding is tussen het aantal 65-plussers en de potentiële beroepsbevolking.

Tussen 2008 en 2019 is de grijze druk in Nederland gestegen van 21,8 naar 29,5%. De groene druk liet een tegengestelde ontwikkeling zien. Deze nam in dezelfde periode af van bijna 26,6% naar 24,4%².

Grijze druk groter dan groene druk in Nederland

[Groene en grijze druk in Nederland, personen van 0-14 jaar en 65-plussers, 2008-2019 (in procenten van 15-64-jarigen)^a]

a De cijfers van 2019 zijn voorlopig.

Bron: CBS (StatLine) SCP-bewerking

In totaal overleden er tijdens de coronacrisis rond de 10.000 mensen meer dan onder normale omstandigheden zou worden verwacht, waarvan de meesten 70 jaar of ouder waren (CBS 2020b en Husby 2020). Dit aantal heeft nauwelijks invloed op het beeld van de vergrijzing. Of en in welke mate de coronacrisis invloed heeft op het aantal geboorten en daarmee op de vergroening, was nog niet bekend op het moment van verschijnen van deze publicatie.

De groene en grijze druk in Europa

Met uitzondering van Luxemburg is de grijze druk in alle EU-landen de afgelopen jaren gestegen. In 2008 was Nederland gemiddeld minder vergrijsd dan de andere EU-landen. Maar door een snelle vergrijzing is Nederland in 2018 gemiddeld bijna even grijs als de andere EU-landen.

Ook de groene druk in Nederland nadert steeds meer het EU-gemiddelde. Nederland begon in 2008 duidelijk groener dan het gemiddelde van de EU-landen, maar verschilt in 2018 nauwelijks nog van het gemiddelde van de EU-landen (Van der Torre en Steenbekkers 2019).

De verwachting is dat de vergrijzing in 2020 minder zal toenemen in landen die zwaarder getroffen worden door de coronacrisis. Mogelijk dat het omgekeerde beeld te zien is bij de vergroening. De extra sterfte is echter in de meeste landen relatief klein, waardoor deze op het totale beeld van vergrijzing en vergroening weinig invloed heeft. Door de coronacrisis zal het totale beeld, namelijk dat de vergrijzing en vergroening in de EU-landen toenemen en dat Nederland naar de EU-gemiddelden kruipt, dan ook naar verwachting niet sterk veranderen.

Meer mensen met een migratieachtergrond

In Nederland is, zoals in de meeste Europese landen, de bevolkingsgroei door migratie groter dan door natuurlijke aanwas [Het aantal geboortes verminderd met het aantal sterfgevallen]. De toetreding van de meeste Oost-Europese landen tot het Schengenverdrag heeft ervoor gezorgd dat

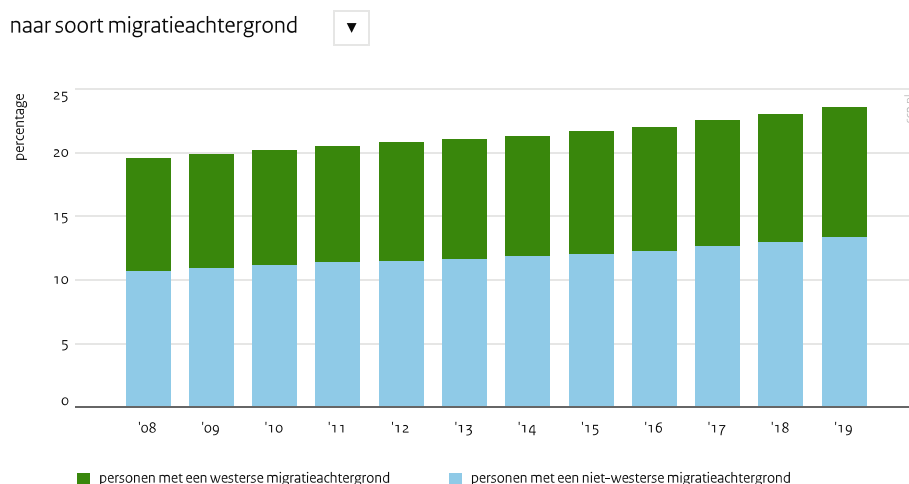
personen uit deze landen visumvrij binnen het Schengengebied kunnen reizen. Deze open grenzen hebben geleid tot een flinke migratie uit Oost-Europa naar Midden- en West-Europa, waaronder naar Nederland. Verder was er de laatste jaren een aanzienlijke toestroom van vluchtelingen uit vooral Syrië, Irak en Eritrea. De toestroom verliep de laatste decennia in golven, wat samenhangt met het uitbreken van oorlogen (vluchtelingen) en economische bewegingen (arbeidsmigranten).

Doordat er in de autochtone Nederlandse bevolking per jaar meer mensen overlijden dan dat er kinderen worden geboren, neemt de aanwas van autochtone Nederlanders gestaag af en is die zelfs negatief sinds 2015. Het aandeel mensen met een migratieachtergrond steeg van 19,6% in 2008 naar 23,6% in 2019 (een groei van bijna 21%), zowel door nieuwe immigratie als door een hogere natuurlijke aanwas onder mensen met een migratieachtergrond. De groei van het aandeel mensen met een niet-westerse migratieachtergrond was iets groter dan die van mensen met een westerse migratieachtergrond (24% versus 16%). Vooral het aandeel mensen uit overige niet-westerse landen [Dit zijn niet-westerse landen exclusief Suriname, de Nederlandse Antillen, Aruba, Marokko en Turkije] nam toe. Het aandeel met een Surinaamse, Antilliaanse, Turkse of Marokkaanse achtergrond bleef vrijwel gelijk.

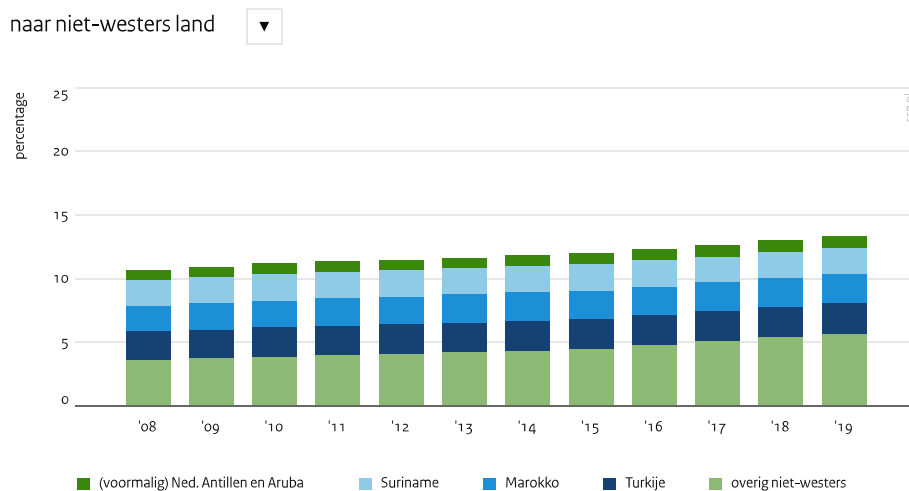
In 2019 groter aandeel mensen met een migratieachtergrond dan in 2008

[Aandeel Nederlanders met een migratieachtergrond, 2008-2019 (in procenten)^{a)}

naar soort migratieachtergrond

naar niet-westers land

a De cijfers van 2019 zijn voorlopig.

Bron: CBS (StatLine) SCP-bewerking

Mede door internationale reisbeperkingen rondom de coronacrisis nam de immigratie in het tweede kwartaal van 2020 ten opzichte van het tweede kwartaal van 2019 af met 40%³ (CBS StatLine). Vooral de instroom van mensen met een niet-westerse migratieachtergrond daalde (63%). Onder die laatste groep valt vooral de verminderde instroom op uit India, Turkije, Syrië, China, Marokko, Brazilië en Iran (CBS StatLine).

Ook nam de toestroom van asielzoekers en nareizigers in het tweede kwartaal van 2020 aanzienlijk af. Het aantal eerste asielverzoeken daalde met 76% ten opzichte van hetzelfde kwartaal een jaar eerder (CBS 2020d). Of er bij immigratie en asiel sprake is van uitstel of afstel is op het moment van schrijven van deze publicatie nog niet bekend.

Economie krimpt in 2020, na groei in 2014-2019

Net als elders in deze publicatie bekijken wij hier de periode 2008-2019. Zo kunnen we de vorige economische neergang en het herstel daarna volledig in beeld brengen. Het verloop van die neergang en opgang kan inzicht geven in de mogelijke gevolgen van de coronacrisis voor de economie. Daarbij gaat het ons niet om de lengte of de diepte van de crisis, maar om het patroon.

Het bbp is over de periode 2008-2019 per saldo met een kleine 12% gestegen. De stijging voltrok zich vanaf 2014. Het netto beschikbaar inkomen van huishoudens [[Het inkomen dat huishoudens in handen krijgen om zelf te besteden](#)], steeg in dezelfde periode echter met slechts 6,5%. Het beeld wordt iets gunstiger als we bij dit beschikbare inkomen de sociale overdrachten optellen die huishoudens in natura ontvangen van overheidsinstellingen en instellingen zonder winstoogmerk. Dit zogeheten ‘alternatief beschikbaar inkomen’ steeg met 7,8%.

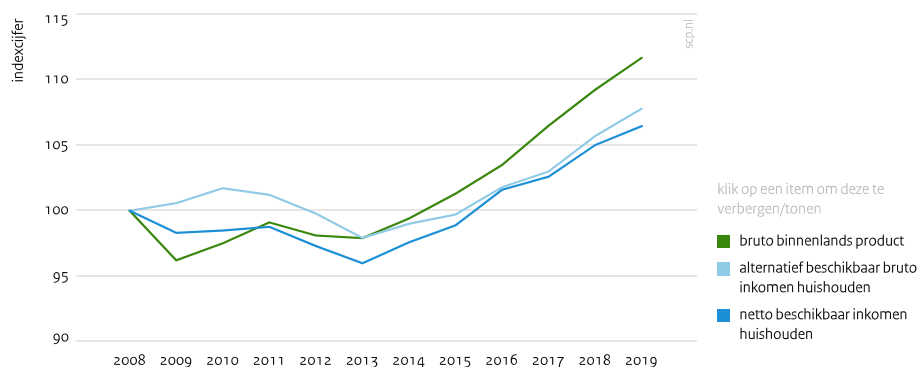
Alternatief beschikbaar inkomen en sociale overdrachten in natura

Het alternatief beschikbaar inkomen is het beschikbare inkomen van huishoudens aangevuld met sociale overdrachten die huishoudens in natura ontvangen van de overheid en instellingen zonder winstoogmerk.

Sociale overdrachten in natura bestaan uit afzonderlijke goederen en diensten die door overheidsinstellingen en instellingen zonder winstoogmerk gratis of onder de kostprijs aan individuele huishoudens worden verstrekt. Voorbeelden hiervan zijn de uitkeringen van de Zorgverzekeringswet, uitkeringen van sociale voorzieningen, de Wet maatschappelijke ondersteuning en de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten, OV-jaarkaarten voor studenten en huurtoeslagen.

De economie groeide, met periodes van krimp, tussen 2008 en 2019 met bijna 12%

[Ontwikkeling van het bbp en van inkomens van huishoudens (reëel, dus weergegeven in constante prijzen), 2008-2019 (in indexcijfers, 2008 = 100)^{a, b}]

a De cijfers van 2019 zijn voorlopig.

b Bbp is gedefleerd met het prijsindexcijfer voor het bbp; de beschikbare inkomens van huishoudens zijn gedefleerd met de consumentenprijsindex (cpi).

Bron: CBS (StatLine, Nationale rekeningen) SCP-bewerking

Niet alle economische groei komt in de vorm van extra koopkracht terecht bij huishoudens. Vooral bedrijven en in iets mindere mate de overheid profiteerden van de economische groei en hadden meer geld tot hun beschikking⁴.

Het alternatief beschikbaar inkomen van huishoudens is in de periode 2008-2019 per saldo 1,3% sterker gestegen dan het beschikbaar inkomen van huishoudens. Dit komt door een hoger profijt van de overheid. Dat betekent dat de inkomensaanvullingen van de overheid via collectief gefinancierde goederen en diensten sterker zijn gestegen dan de beschikbare inkomens van huishoudens.

De coronacrisis heeft een nieuwe economische crisis veroorzaakt die naar verwachting dieper zal zijn dan de vorige economische neergang van 2008-2013 (CPB 2020b). Volgens de meest recente berekening van het Centraal Planbureau daalt het bbp in 2020 met 5% om in 2021 weer te stijgen met 3% (CPB 2020b). Als dat scenario werkelijkheid wordt, is het bbp in 2021 nog altijd 9% hoger dan in 2008. Over het netto beschikbaar inkomen van huishoudens zegt het CPB in de Juniraming 2020 (CPB 2020a) het volgende: 'Het beschikbaar inkomen van veel Nederlandse huishoudens verandert dit en volgend jaar aanzienlijk door de coronacrisis. Een groot aantal werknemers zal werkloos worden, wat een negatieve invloed heeft op het beschikbaar inkomen. Hetzelfde geldt voor werknemers die minder uren gaan werken door de productiedaling, ook al zal dit grotendeels gecompenseerd worden door de NOW [De NOW (Noodmaatregel Overbrugging voor Werkgelegenheid) is een tegemoetkoming van de overheid voor werkgevers met omzetverlies, zodat zij hun personeel toch kunnen doorbetalen]. Zzp'ers die minder opdrachten krijgen zien hun inkomen ook afnemen.' Voor meer informatie over de inkomens van inwoners in Nederland, zie pagina [Inkomen](#).

In 2019 minder economische misère dan in 2013, na 2019 stijging verwacht

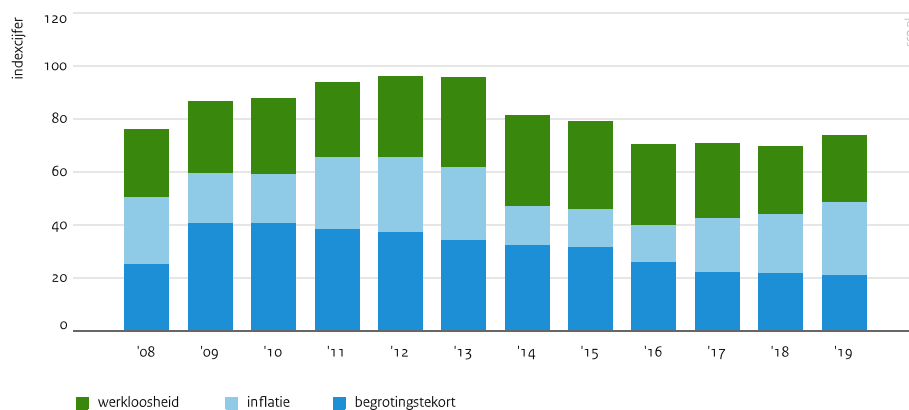
Naast de ontwikkeling van het bbp zijn ook de werkloosheid, het overheidstekort en de inflatie belangrijke graadmeters voor economische ontwikkelingen. Deze drie indicatoren nemen we samen in een zogeheten misère-index⁵.

In Nederland is de misère in de periode 2008-2019 per saldo licht gedaald. Tijdens de vorige economische crisis was er een tijdelijke piek door eerst hogere overheidstekorten en later een hogere werkloosheid. De werkloosheid lag in 2019 inmiddels weer onder het niveau van 2008 (zie ook pagina [Betaald werk](#)). Ook de overheidsfinanciën waren in 2019 weer op orde en er was sprake van een financieringsoverschot. Na jaren van lage inflatie nam de inflatie na 2016 weer wat toe. De verhoging van het lage btw-tarief van 6% naar 9% per 1 januari 2019 heeft via een tijdelijk hogere inflatie gezorgd voor een hogere misère-index.

Zowel in Nederland als in de andere EU-landen leidt de coronacrisis tot hogere financieringstekorten bij de overheden en tot hogere werkloosheid (CPB 2020a en 2020b). Naar verwachting zullen de financieringstekorten van de overheid hogere niveaus bereiken dan in de vorige economische neergang. Het CPB verwacht voor Nederland op grond van de basisberekening⁶, die natuurlijk met veel onzekerheid is omgeven, een tekort van ruim 7% in 2020 en van ruim 4% in 2021. Omdat Nederland de laatste 5 jaar veel staatsschuld heeft afgelost, zijn deze tekorten voor Nederland minder schadelijk dan voor veel andere Europese landen. Ook de werkloosheid zal in Nederland flink oplopen: naar bijna 4,4% in 2020 en 6,5% in 2021, terwijl deze in 2019 nog 3,4% was. De inflatie in Nederland zal in 2020 naar verwachting dalen: van 2,7% in 2019 naar 1,4% in 2020 (CPB 2020a). In december 2019 werd door het CPB ook een inflatiecijfer van 1,4% voor 2020 verwacht (CPB 2019). De invloed van de crisis op de inflatie is dus gering. In 2021 gaat de inflatie naar verwachting van het CPB alweer iets stijgen, namelijk naar 1,5% (CPB 2020a). Per saldo zal de economische misère in Nederland en in de rest van Europa zowel in 2020 als in 2021 hoger zijn dan in 2019.

Misère in 2019 onder niveau van 2008, maar inflatie relatief hoog

[Misère-index, Nederland en de EU, 2008-2019 (in indexcijfer, EU 2008 = 100)^{a, b}]

a De cijfers van 2019 zijn voorlopig.

b Index met de misère van de EU in 2008 op 100 en deelindices voor de werkloosheid, de inflatie en het begrotingstekort van de EU in 2008 op 33 1/3.

Bron: EC (Eurostat) SCP-bewerking

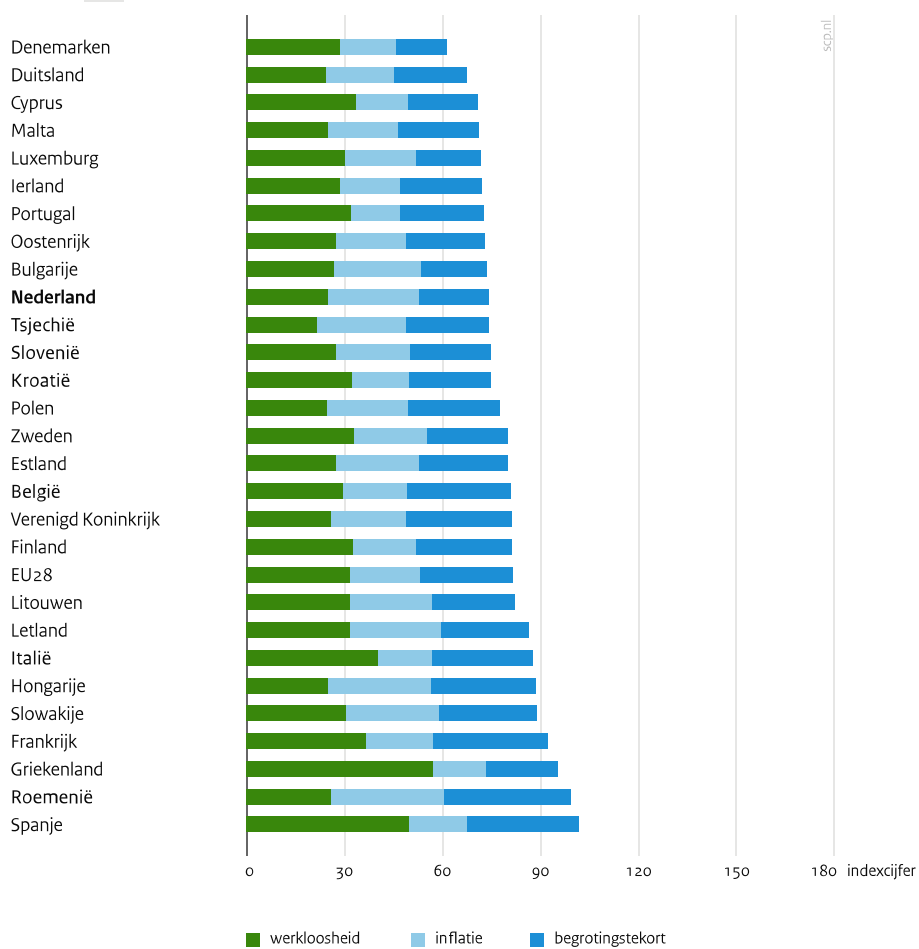
In Nederland minder economische misère dan elders in de Europese Unie

In Nederland was de misère in 2019 lager dan gemiddeld in de Europese Unie: lager begrotingstekort, lagere werkloosheid, maar hogere inflatie (onder andere door de verhoging van het lage btw-tarief van 6% naar 9% per 1 januari 2019). De misère was in 2019 in de EU-landen gemiddeld lager dan in 2008.

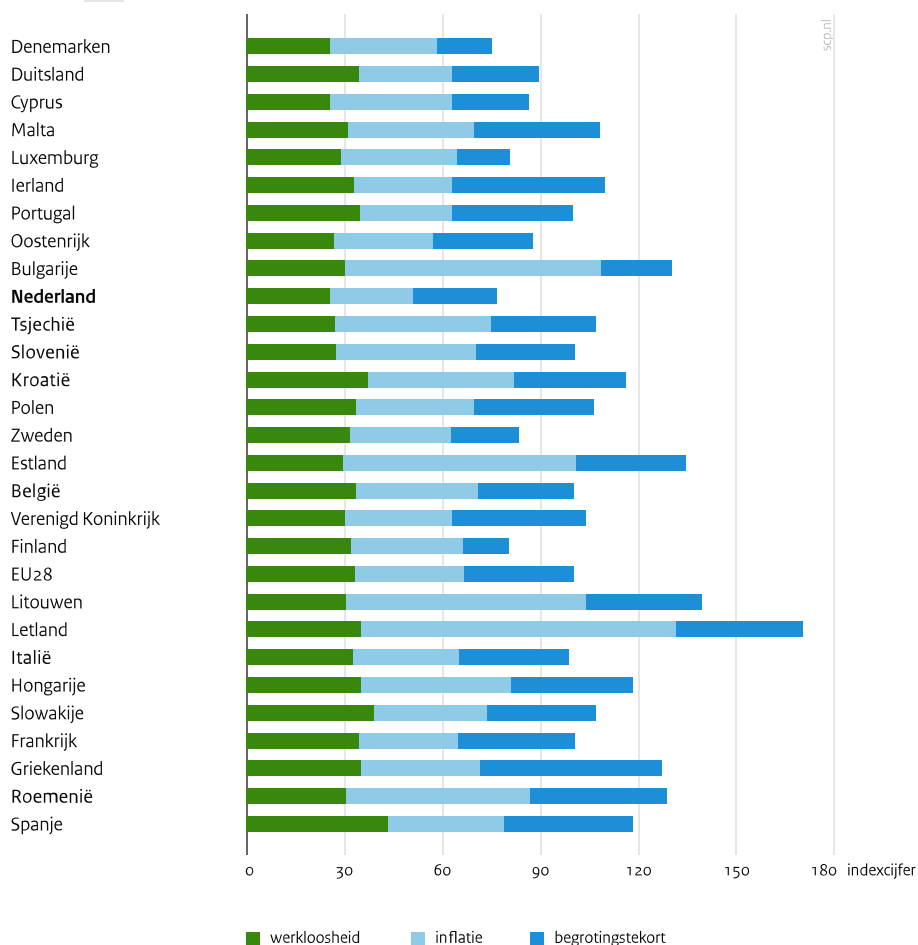
Nederland kent relatief weinig economische misère

[Misère-index, EU-landen, 2008 en 2019 (indexcijfers, EU 2008 = 100)^{a)}

2019

2008

a Gerangschikt naar positie in 2019. Index met de misère van de EU in 2008 op 100 en deelindices voor de werkloosheid, de inflatie en het begrotingstekort van de EU in 2008 op 33 1/3.

Bron: EC (Eurostat) SCP-bewerking

De transitie naar hernieuwbare energie heeft nog een lange weg te gaan

Tot slot beschrijven we hoe het staat met een aantal overheidsdoelen op het terrein van klimaat en milieu. Die beïnvloeden de leefsituatie van burgers – nu en op langere termijn. We richten ons op één belangrijke factor: het energieverbruik.

Bij de verbranding van fossiele energiebronnen zoals aardgas, komen warmte en vervuilende stoffen vrij die slecht zijn voor ons leefmilieu en de aarde laten opwarmen. De overgang naar hernieuwbare energiebronnen (bv. wind- en zonne-energie) als oplossing daarvoor verbetert aan de ene kant de leefomgeving, maar brengt aan de andere kant lokaal ook landschapsvervuiling en sociale spanningen met zich mee.

De rechter heeft de overheid opgedragen om de uitstoot van schadelijke stoffen in 2020 met 25% te reduceren ten opzichte van 1990 (TK 2019/2020a). Deze uitspraak is bekend als het Urgenda-vonnis. In 2018 bedroeg de afname 15% en was dit doel ver weg (PBL 2019). Onder invloed van de coronacrisis lijkt dit klimaatdoel – door de verminderde uitstoot door verkeer, vervoer en industrie – toch binnen bereik te komen (Boot 2020).

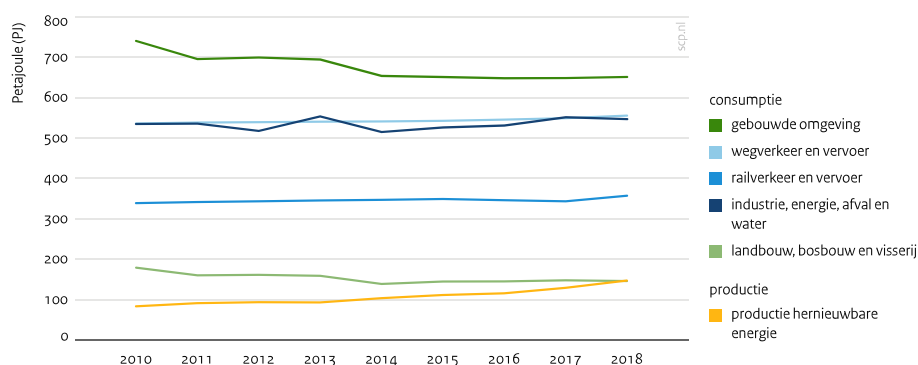
Twee andere doelen voor 2020, namelijk 100 PetaJoule (PJ) energiebesparing en 14% duurzaam opgewekte energie, komen uit het Energieakkoord (SER 2013). Modelberekeningen wijzen uit dat deze doelen waarschijnlijk niet haalbaar zijn (PBL 2019).

Met behulp van feitelijke cijfers uit de periode 2010-2018 laat onderstaande figuur zien hoe Nederland ervoor staat op het gebied van energiebesparing. De grootste energiebesparing (90 PJ) vond plaats in de sector gebouwde omgeving [Alle woningen plus alle gebouwen van dienstverleners zoals scholen, winkels, zorginstellingen] die verantwoordelijk is voor ongeveer een derde van de totale gas- en elektraconsumptie in Nederland. Bovendien is deze energiebesparing van ongeveer 12% gerealiseerd terwijl het aantal gebouwen in dezelfde periode met minstens 5% toenam. Met uitzondering van de landbouwsector, lukte energiebesparing in de overige sectoren niet. Helaas zijn er geen recentere energieverbruikscijfers beschikbaar en kan nog niet worden geconcludeerd of het besparingsdoel voor 2020 binnen bereik ligt. Feitelijk werd dit doel van 100 PJ energiebesparing in 2018 al grotendeels behaald door alleen de sector gebouwde omgeving, maar door wisselvallige winters is ook het energieverbruik wisselvallig en kan het verbruik, net zoals in de industrie en het weg- en railverkeer, zomaar weer toenemen.

Onderstaande figuur toont ook de productie van duurzaam opgewekte, ofwel hernieuwbare of groene energie. De productie van hernieuwbare energie laat een duidelijke stijging zien naar circa 130 PJ in 2017. Volgens het Centraal Bureau voor de Statistiek was dit in 2018 7,4% en in 2019 8,6% van onze verbruikte energie (CBS 2020d). Toch blijft hiermee het doel van 14% hernieuwbare energie in 2020 ver buiten bereik en is Nederland in Europees verband hekkensluiter. Het gemiddelde van de 27 EU-landen exclusief het Verenigd Koninkrijk bedroeg in 2018 namelijk 18,9% hernieuwbare energie (Eurostat 2020).

Nederlandse energieconsumptie is voor een klein deel groen

[Energieconsumptie^a per sector^b en productie van hernieuwbare energie in Nederland, 2010-2018 (in PetaJoules)]

a Het gaat hier om de totale hoeveelheid gebruikte energie in een sector (in PetaJoule).

b Exclusief de doorsnijdende categorie 'bekend energiegebruik (incl. hernieuwbare warmte, zonnestroom 'achter de meter' en auto(snel)wegen)' ter grootte van 1966 PJ in 2018.

Bron: Klimaatmonitor RWS

Uit bovenstaande figuur kunnen we aflezen dat we nog een lange weg te gaan hebben bij de overstap naar hernieuwbare energie. Daarnaast verwachten we dat de beoogde energiebesparing in de gebouwde omgeving door de coronacrisis vertraagt. De bouwsector voorziet als gevolg van de economische recessie (CPB 2020b) een krimp in 2020-2021 voor zowel nieuwbouw als renovatie (EIB 2020). Dit betekent dat er minder energiezuinige nieuwbouwwoningen aan de woningvoorraad

worden toegevoegd en dat ook het energiezuinig maken van de bestaande woningen vertraging oploopt. Eenzelfde vertraging blijkt ook uit de plannen van woningeigenaren: vóór de coronacrisis had 27% van de woningeigenaren concrete verduurzamingsplannen, nu stelt een flink deel (11%) deze werkzaamheden uit. Dat zo'n 6% zegt kritischer te gaan kijken naar het energieverbruik weegt hier niet tegenop (VEH 2020). Ook de extra ondersteuningsmaatregelen voor woningverduurzaming vanuit de overheid (TK 2019/2020b) brengen hier waarschijnlijk weinig verandering in.

De in het Energieakkoord omschreven doelen van 14% duurzaam opgewekte energie in 2020 en 16% in 2023 zijn zonder aanvullende maatregelen waarschijnlijk al niet haalbaar (PBL 2019). De coronacrisis bemoeilijkt de verdere uitbouw van groene energiebronnen nog eens extra. Zo zien productiebedrijven in de duurzame-energiesector hun werk stagneren: uit een peiling in april onder 140 bedrijven blijkt dat een kwart tot de helft van de bedrijven nieuwe of lopende projecten zag stilvallen (NVDE 2020).

Literatuur

Boot, P. (2020). *De invloed van de coronacrisis op de Nederlandse broeikasgasemissies in 2020*. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.

CBS (2020a). *Verbruik hernieuwbare energie met 16% gegroeid*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd 16 juni 2020 via <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2020/22/verbruik-hernieuwbare-energie-met-16-procent-gegroeid>.

CBS (2020b). *Sterfte in coronatijd*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd 16 juni 2020 via <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2020/22/sterfte-in-coronatijd>.

CBS (2020c). *Wat zijn de economische gevolgen van corona?* Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd 22 juni 2020 via <https://www.cbs.nl/nl-nl/dossier/cbs-cijfers-coronacrisis/wat-zijn-de-economische-gevolgen-van-corona->.

CBS (2020d). *Aantal asielzoekers en nareizigers afgenomen in tweede kwartaal 2020*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd 20 augustus 2020 via <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2020/31/aantal-asielzoekers-en-nareizigers-afgenomen-in-tweede-kwartaal-2020>.

CPB (2019). *Decemberraming: economisch vooruitzicht 2020*. Den Haag: Centraal Planbureau. Geraadpleegd 10 juni 2020 via <https://www.cpb.nl/decemberraming-2019-vooruitzicht-2020>.

CPB (2020a). *Juniraming 2020*. Den Haag: Centraal Planbureau. Geraadpleegd 16 juni 2020 via <https://www.cpb.nl/juniraming-2020>.

CPB (2020b). *Augustusraming 2020-2021*. Den Haag: Centraal Planbureau. Geraadpleegd 20 augustus 2020 via <https://www.cpb.nl/augustusraming-2020-2021>.

EIB (2020). *Notitie Vooruitzichten voor de bouw na de coronacrisis*. Amsterdam: Economisch Instituut voor de Bouw.

Eurostat (2020). *Share of renewable energy in gross final energy consumption by sector*. Geraadpleegd 26 juni 2020 via https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_07_40/default/table?lang=en.

EZK (2019). *Voorstel voor het klimaatplan. Brochure van november 2019, Publicatie-nr. 1019-155*. Den Haag: ministerie van Economische Zaken.

NVDE (2020). *Position paper effecten van de Coronacrisis op de energietransitie*. Utrecht: Nederlandse Vereniging voor Duurzame Energie.

Husby, T., L. Stoeldraijer en H. Visser (2020). *Oversterfte tijdens de corona-epidemie: toepassing van een dynamisch regressiemodel*. Geraadpleegd 20 augustus 2020 via <https://www.cbs.nl/nl-nl/achtergrond/2020/31/oversterfte-corona-epidemie-toepassing-van-een-dynamisch-regressiemodel>.

PBL (2019). *Kortetermijnraming voor emissies en energie in 2020*. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.

RWS (2020). *Klimaatmonitor*. Den Haag: Rijkswaterstaat. Geraadpleegd op 29 juni 2020 via https://klimaatmonitor.databank.nl/Jive?workspace_guid=bbb5694d-4doa-4890-9e04-b93f7b67c671.

SER (2013). *Energieakkoord voor duurzame groei*. Den Haag: Sociaal Economische Raad.

Torre, A. van der en A. Steenbekkers (2019). *Bevolking, economie en leefomgeving*. In: Wennekers, A., J. Boelhouwer, C. van Campen en J. Kullberg (red.), *De sociale staat van Nederland 2019* (p. 17-51). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

TK (2019/2020a). *Kabinetsaanpak Klimaatbeleid inzake de uitvoering van het Urgenda-vonnis*. Brief van 24 april 2020 van de minister van Economische Zaken aan de Tweede Kamer. Tweede Kamer, vergaderjaar 2019/2020, 32813, nr. 498.

TK (2019/2020b). *Integrale visie op de woningmarkt. Kabinetsaanpak Klimaatbeleid inzake financiering van het warmtefonds voor woningeigenaren*. Brief van 13 mei 2020 van de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties aan de Tweede Kamer. Tweede Kamer, vergaderjaar 2019/2020, 32847 en 32813, nr. 646.

VEH (2020). *Corona en verduurzamen*. Amersfoort: Vereniging Eigen Huis.

Deze kaart citeren

Torre, A.G.J. van der en J.H.M. Steenbekkers (2020). *Bevolking, economie en leefomgeving*. In: *De sociale staat van Nederland: 2020*. Geraadpleegd op [datum] via <https://digitaal.scp.nl/ssn2020/bevolking-economie-en-leefomgeving>.

Publicatiedatum

9 september 2020

Informatie noten

- 1 Met 95% zekerheid lag de oversterfte in die weken tussen 8593 en 11.691.
- 2 Dit betekent dat er in 2019 op een potentiële beroepsbevolking van 100 mensen zo'n 30 65-plussers waren. Op diezelfde potentiële beroepsbevolking waren er zo'n 24 0-14-jarigen.

- 3 Van 52.000 in het tweede kwartaal van 2019 tot 31.000 in het tweede kwartaal van 2020.
- 4 Bedrijven geven geld uit aan bijvoorbeeld investeringen, consumptie, dividend en besparingen. De overheid geeft geld uit aan bijvoorbeeld onderwijs, zorg, veiligheid en sociale voorzieningen.
- 5 De hoogte van de werkloosheid, de geldontwaarding en het overheidstekort in een land drukken we uit in een misère-index. In deze index telt elk van deze drie indicatoren even sterk mee in het beginjaar (bij ons 2008) voor een ijkland (bij ons het EU-gemiddelde). De index is 100 voor het EU-gemiddelde in 2008. Hoe hoger de index, hoe slechter de prestaties. Uiteraard vormen deze drie indicatoren slechts een benadering van de economische toestand. De keuze van de grootheden is redelijk willekeurig, evenals de opbouw van de index.
- 6 De aanname in de basisberekening is dat er geen tweede golf van het coronavirus komt met opnieuw grootschalige contactbeperkingen.

Publieke opinie

Auteur: [Josje den Ridder](#)

Hoe gaat het volgens Nederlanders met Nederland in de periode 2008-2020? Tot en met januari 2020 was de stemming in Nederland relatief goed in vergelijking met de 12 jaar ervoor. Er waren weliswaar veel Nederlanders bezorgd over de stand van het land en ontevreden over de politiek, maar die zorgen waren kleiner dan gemiddeld in de periode 2008-2020. De coronacrisis zorgt voor grote veranderingen in de stemming. In april 2020 versomberde de economische verwachtingen flink, maar waren Nederlanders in vergelijking met januari 2020 veel optimistischer over de richting die het land opgaat. Ze hadden meer vertrouwen in elkaar en veel meer in de politiek. In juli 2020 nam die positieve sfeer iets af, maar er was nog altijd meer optimisme en meer politiek vertrouwen dan voor de coronacrisis.

Gegevens van 2008 tot en met april 2020, met een update voor juli

De gegevens op deze pagina zijn afkomstig uit het onderzoek [Culturele Veranderingen in Nederland \(CV\)](https://www.scp.nl/over-scp/data-en-methoden/onderzoeksbeschrijvingen/culturele-veranderingen-in-nederland-cv) (<https://www.scp.nl/over-scp/data-en-methoden/onderzoeksbeschrijvingen/culturele-veranderingen-in-nederland-cv>) en vooral uit het [Continu Onderzoek Burgerperspectieven \(COB\)](https://www.scp.nl/over-scp/data-en-methoden/onderzoeksbeschrijvingen/continu-onderzoek-burgerperspectieven-cob) (<https://www.scp.nl/over-scp/data-en-methoden/onderzoeksbeschrijvingen/continu-onderzoek-burgerperspectieven-cob>). De gegevens uit CV gaan over de periode 2008 tot eind 2019. Met gegevens van het COB kunnen we ook de periode vanaf de coronacrisis in kaart brengen.

In april 2020 zijn in het kader van het COB voor het laatst enquêtegegevens verzameld door onderzoeksbureau Marketresponse (MR). Vanaf oktober 2020 wordt de enquête gehouden in het LISS-panel van Centerdata (zie Dekker et al. 2020 voor een toelichting hierop). Om de metingen van Marketresponse en Centerdata te kunnen vergelijken is de vragenlijst in april 2020 afgenomen in beide onderzoekspanels.

In juli 2020 is in het LISS-panel [een extra onderzoek](https://www.scp.nl/over-scp/data-en-methoden/onderzoeksbeschrijvingen/maatschappelijke-effecten-van-corona-mec) (<https://www.scp.nl/over-scp/data-en-methoden/onderzoeksbeschrijvingen/maatschappelijke-effecten-van-corona-mec>) uitgevoerd om de maatschappelijke gevolgen van corona in kaart te brengen. Hierin is een deel van de vragen uit de april-meting herhaald, waardoor we voor sommige indicatoren op deze pagina een update voor juli kunnen presenteren. Vanwege de korte tijd tussen het beschikbaar komen van de juli-gegevens en de deadline van deze publicatie, gebruiken we in de figuren alleen de gegevens van Marketresponse van 2008 tot en met april 2020. De uitkomsten van juli vermelden we in de tekst.

De gegevens uit beide onderzoeken zijn niet zonder meer vergelijkbaar vanwege verschillen in onderzoeksmethodes en (panel)samenstelling. De uitkomsten van de onderzoeken in april wijken daardoor soms iets van elkaar af, al zijn de verschillen klein. Om het leesbaar te houden, noemen we daarom in de lopende tekst alleen de ontwikkeling tussen april en juli

(zien we een stijging of daling of blijven de cijfers gelijk) en daarvoor baseren we ons op een vergelijking tussen de gegevens uit het LISS-panel in april en juli. In een i'tje vermelden we de precieze LISS-cijfers uit april en juli 2020.

Meer optimisme aan het begin van de coronacrisis

In april 2020, in de tweede maand van de coronacrisis, waren er meer mensen optimistisch over Nederland dan in januari 2020. Het aandeel dat het de goede kant op vindt gaan, steeg in die maanden van 35% naar 46%. 41% vond het in april 2020 de verkeerde kant opgaan. In juli 2020 nam het optimisme iets af, maar het aandeel dat het de goede kant op vindt gaan met Nederland bleef groter dan voor de coronacrisis¹.

Zowel in april als in juli 2020 zijn er dus meer mensen positief over de richting die Nederland opgaat dan daarvoor. Die toename heeft te maken met de coronacrisis, zo zien we in de argumenten die mensen zelf geven voor hun optimisme. Het komt in de eerste plaats doordat mensen zowel in april als in juli wat optimistischer werden over de coronacijfers. In april vlakke het aantal bezette IC-bedden af, net als het aantal besmettingen en doden. In juli was het aantal besmettingsgevallen erg laag. ‘Corona is onder controle’ schrijft een deelnemer aan het onderzoek. In de tweede plaats vergelijken mensen Nederland vaak met andere landen, om dan te constateren dat dingen in Nederland goed geregeld zijn en we deze crisis aankunnen. Een derde reden voor optimisme is dat veel mensen zowel in april als in juli zien dat de crisis zorgt voor een gevoel van saamhorigheid, waarvan men hoopte dat dit ook na de crisis zou blijven (zie ook [Dekker et al. 2020: 37 \(https://www.scp.nl/publicaties/monitors/2020/06/29/burgerperspectieven-2020---2\)](https://www.scp.nl/publicaties/monitors/2020/06/29/burgerperspectieven-2020---2)). ‘Ik heb er goede hoop op dat deze coronatijd eraan bijdraagt dat we weer wat meer naar elkaar omkijken en contact hebben met elkaar als samenleving’, aldus een vrouw van 40 in het onderzoek van juli.

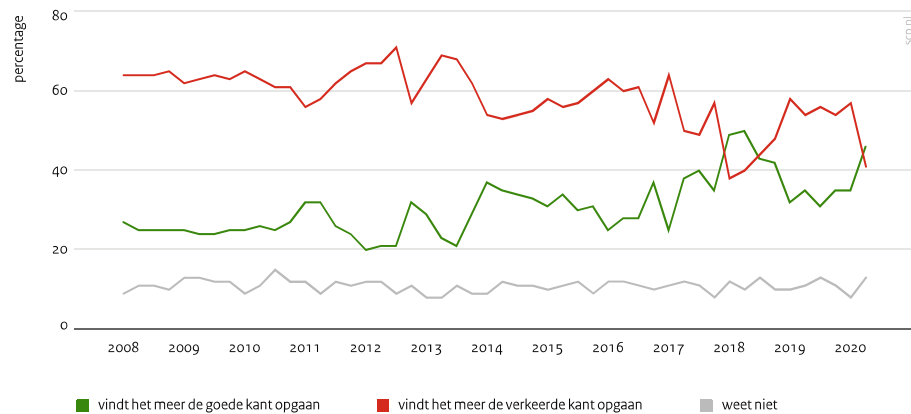
Voor diegenen die pessimistisch zijn over de richting die Nederland opgaat, zijn de coronacrisis of de economische gevolgen ervan een punt van zorg. Vaker gaan hun zorgen echter over onderwerpen die we ook in eerdere jaren al hoorden – en dus losstaan van de coronacrisis – zoals immigratie en integratie, het milieu of de politiek (zie [Den Ridder et al. 2019: 21 \(https://www.scp.nl/publicaties/monitors/2019/12/30/burgerperspectieven-2019-4\)](https://www.scp.nl/publicaties/monitors/2019/12/30/burgerperspectieven-2019-4) voor een overzicht van redenen om pessimistisch te zijn).

Hogeropgeleiden zijn steevast veel optimistischer over Nederland dan lageropgeleiden en dat is ook in de coronacrisis zo. In april 2020 vond 55% van de hogeropgeleiden dat het de goede kant opgaat, onder lageropgeleiden was dat 36% en ook in juli 2020 blijft het opleidingsverschil groot².

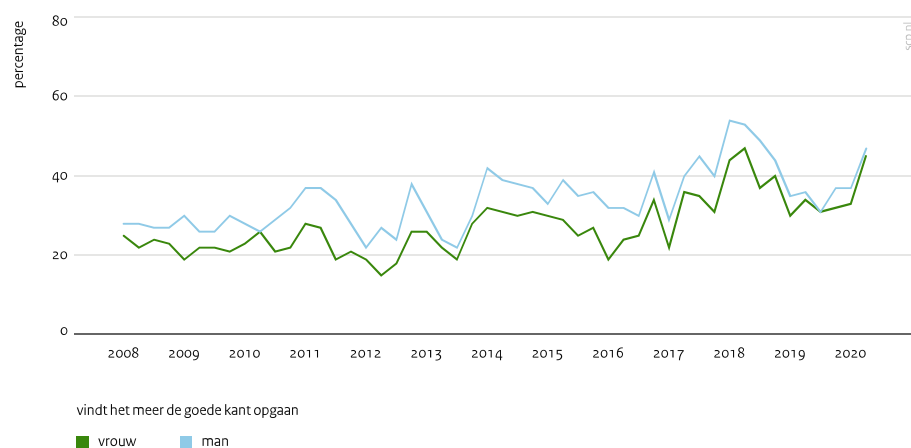
De mening over Nederland

[Aandeel dat vindt dat het de goede of de verkeerde kant opgaat met Nederland,^a personen van 18 jaar en ouder, 2008-2020/2 (in procenten)]

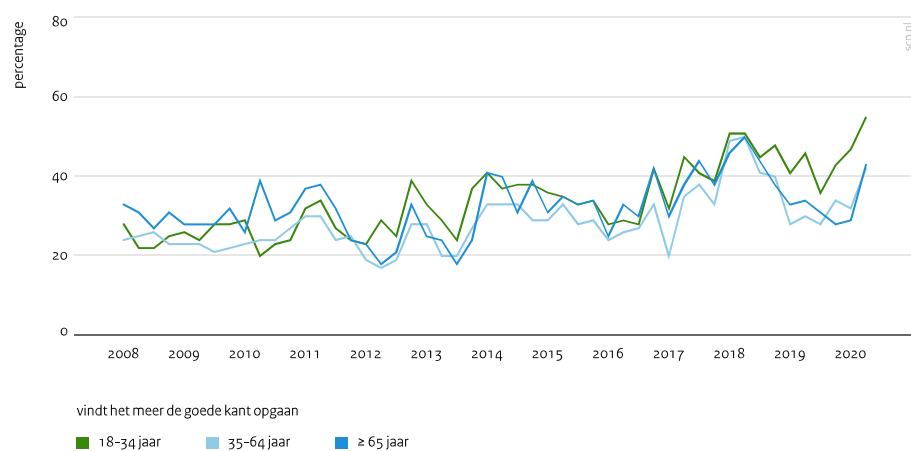
🎯 totaal ▼

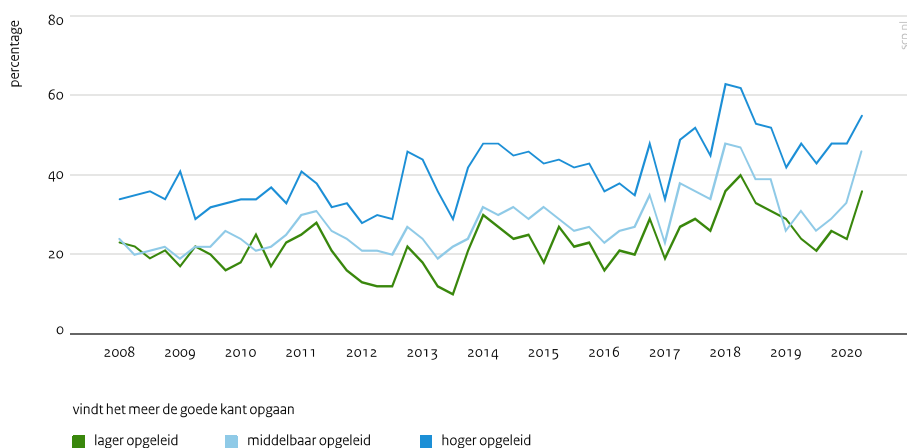

♀ naar geslacht ▼

📅 naar leeftijd ▼

naar opleiding

- a Antwoorden op de vraag: 'In dit onderzoek zijn allerlei onderwerpen aan de orde geweest. We willen nog graag weten hoe u al met al vindt dat het gaat met Nederland. Vindt u dat het over het algemeen de verkeerde kant of de goede kant opgaat in Nederland?'

Bron: SCP (COB 2008|1-2020|2)

Tevreden met de economie, vanaf april somber over de economische toekomst

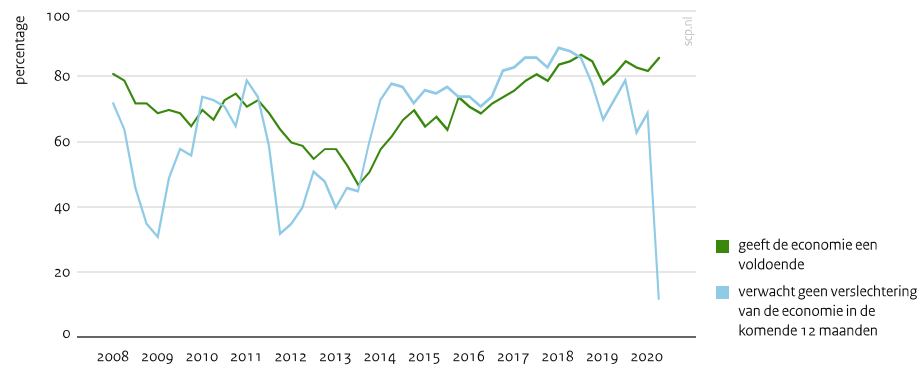
De tevredenheid met de economie was in 2019 hoog. Ook aan het begin van de coronacrisis, in april 2020, bleef de tevredenheid groot en gaf 86% de economie een voldoende. Tussen april en juli nam de tevredenheid met de economie af, maar een grote meerderheid bleef tevreden³. De coronacrisis heeft vooral grote invloed op de economische verwachtingen. In 2019 waren al minder mensen optimistisch over de economische toekomst dan in 2018 en de coronacrisis heeft geleid tot een nog scherpere daling. Waar in januari 2020 69% geen verslechtering van de economische toekomst verwachtte, was dat in april 2020 nog maar 12%. 88% verwachtte dus een verslechtering. Deze verschuiving is groter dan aan het begin van de kredietcrisis eind 2008⁴. In juli 2020 was de economische stemming iets minder pessimistisch⁵, maar deze blijft aanzienlijk somberder dan voor de coronacrisis. Veel mensen maken zich zorgen over de economische recessie als gevolg van de coronacrisis, zijn ongerust over de stijgende werkloosheid en verwachten dat vooral zelfstandigen en ondernemers het moeilijk krijgen (zie ook [Dekker et al. 2020: 14 \(https://www.scp.nl/publicaties/monitors/2020/06/29/burgerperspectieven-2020---2\)](https://www.scp.nl/publicaties/monitors/2020/06/29/burgerperspectieven-2020---2)).

Deze economische somberheid doet zich in alle subgroepen voor. In 2019 waren er grote verschillen tussen opleidingsniveaus, waarbij hogeropgeleiden optimistischer waren over de economische toekomst dan lageropgeleiden. In april en juli 2020 is dat verschil verdwenen en is iedereen somber⁶. Ook bij eerdere versomberingen in de economische stemming vanaf eind 2008 en vanaf eind 2011 zagen we opleidingsverschillen kleiner worden.

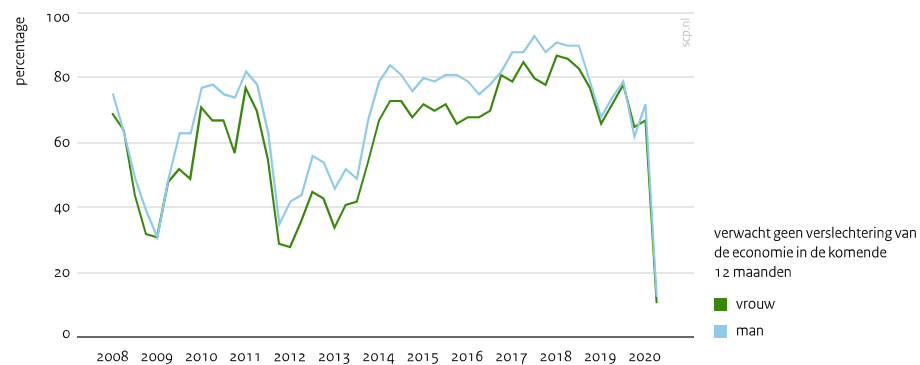
Oordelen en verwachtingen over de Nederlandse economie

[Aandeel dat positief oordeelt over de economie en de economische toekomst,³ personen van 18 jaar en ouder, 2008-2020/2 (in procenten)]

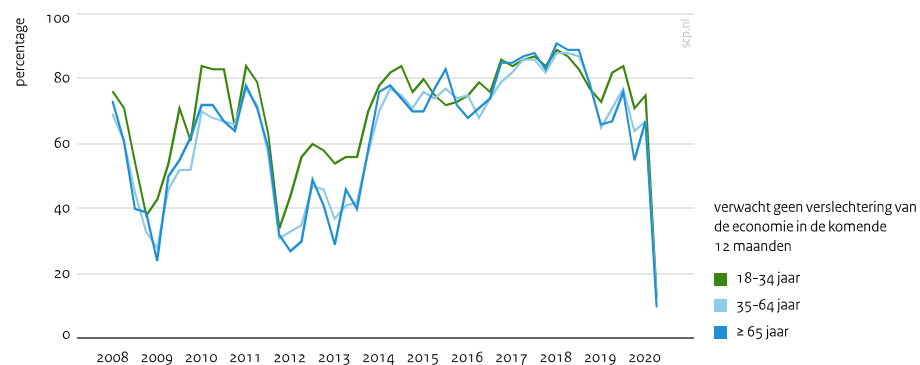
🎯 totaal ▼

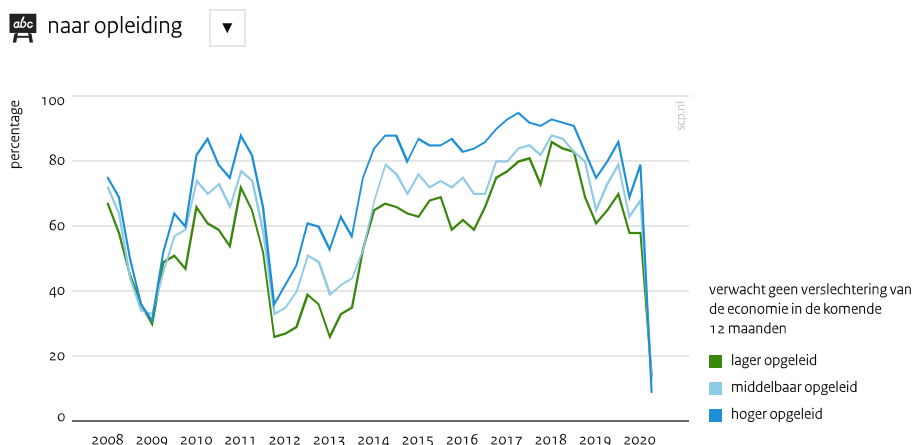

♀♂ naar geslacht ▼

📅 naar leeftijd ▼

- a Weergegeven is het aandeel dat een rapportcijfer 6-10 geeft voor tevredenheid met de Nederlandse economie en het aandeel dat een (veel) betere of zelfde economie verwacht in de komende 12 maanden.

Bron: SCP (COB 2008|1-2020|2)

‘Coronazorgen’ domineren het probleembesef in april en juli 2020

In april 2020 worden zorgen over corona verreweg het meest genoemd als maatschappelijk probleem. 53% van de mensen noemt een of meer problemen in de categorie gezondheidszorg en ouderenzorg waarin we alle zorgen over corona hebben ondergebracht (zie uitklapboxen). Vóór corona was het thema gezondheids- en ouderenzorg ook al een veelgenoemd maatschappelijk probleem. Men was ongerust over de stijgende zorgkosten en de kwaliteit van de ouderenzorg. Andere belangrijke zorgen betroffen de manier waarop we met elkaar samenleven⁷, economie en inkomen⁸, en immigratie en integratie⁹. Deze zorgen staan al tien jaar bovenaan de lijst met maatschappelijke problemen. In juli 2020 zijn de zorgen over corona nog steeds dominant; net als in april is ‘corona’ het meest genoemde woord als we vragen naar maatschappelijke problemen. In vergelijking met april staat het thema discriminatie en racisme hoger op de agenda.

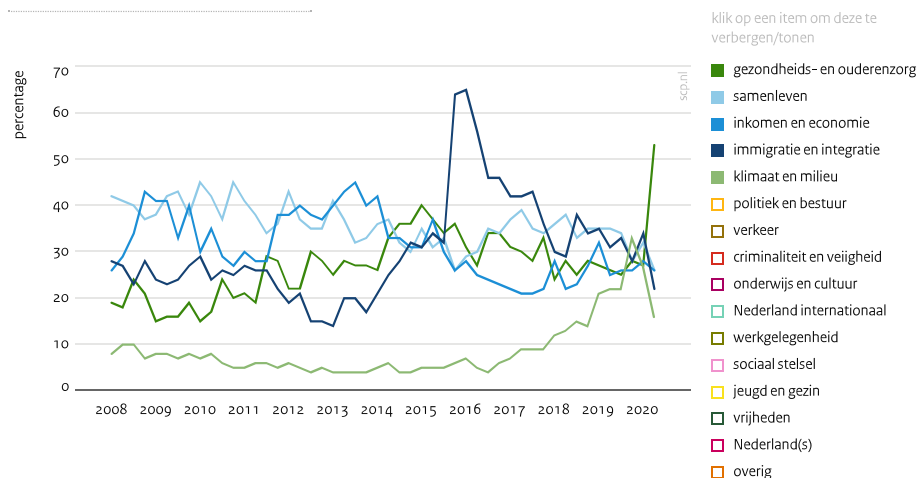
Sinds 2017 is het thema klimaat en milieu gestegen op de lijst van maatschappelijke problemen. Die zorgen gaan enerzijds over klimaatverandering en milieuvervuiling, en anderzijds over de maatregelen die worden genomen om klimaatverandering tegen te gaan. Deze maatregelen gaan volgens sommigen te ver of worden aan de verkeerde groepen opgelegd (zie [Dekker en Den Ridder 2019: 17 \(https://www.scp.nl/publicaties/monitors/2019/03/29/burgerperspectieven-2019-1\)](https://www.scp.nl/publicaties/monitors/2019/03/29/burgerperspectieven-2019-1)).

Als we kijken naar verschillen tussen groepen, dan zien we dat de gezondheidszorg in april 2020 in alle subgroepen met afstand het meest genoemde maatschappelijke probleem is. Het grootste verschil tussen groepen doet zich voor bij het thema klimaat en milieu. Dit thema wordt door hogeropgeleiden veel vaker als probleem genoemd dan door mensen met een ander opleidingsniveau.

Als sterke punten van Nederland noemen mensen vooral de manier van samenleven (naast alles wat er misgaat, is er toch veel hulpbereidheid en saamhorigheid), dat we in een vrij en democratisch land leven, de hoge welvaart en de goede kwaliteit van de gezondheidszorg en het onderwijs. De toegenomen saamhorigheid, het harde werk van het zorgpersoneel en de adequate aanpak van de politiek worden sinds het begin van de coronacrisis vaker genoemd als punt van trots (zie ook [Dekker et al. 2020: 47 \(https://www.scp.nl/publicaties/monitors/2020/06/29/burgerperspectieven-2020---2\)](https://www.scp.nl/publicaties/monitors/2020/06/29/burgerperspectieven-2020---2)).

Maatschappelijke problemen

[Aandeel dat een probleem spontaan noemt als gevraagd wordt naar belangrijkste maatschappelijke problemen, personen van 18 jaar en ouder, 2008-2020/2 (in procenten)]

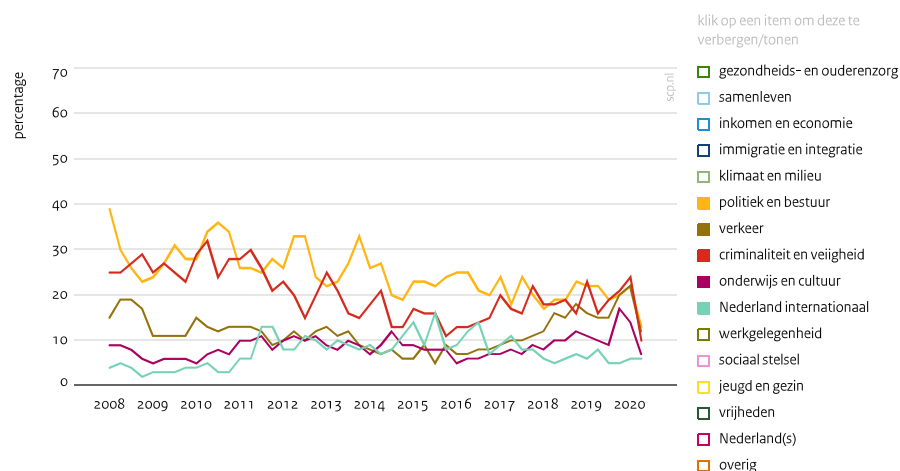
Top 3 genoemde problemen naar geslacht ^a ▼

vrouw

- 1 zorg (55%)
- 2 samenleven (28%)
- 3 economie en inkomen (27%)

man

- 1 zorg (51%)
- 2 immigratie en integratie (24%)
- 3 economie en inkomen (24%)

Top 3 genoemde problemen naar leeftijd ^a ▼

18-34 jaar

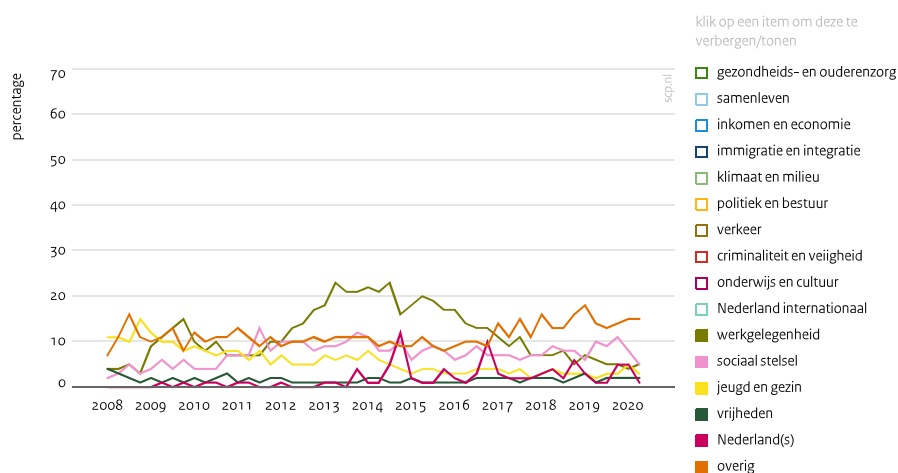
- 1 zorg (45%)
- 2 samenleven (24%)
- 3 immigratie en integratie (23%)

35-64 jaar

- 1 zorg (58%)
- 2 samenleven (28%)
- 3 economie en inkomen (27%)

≥ 65 jaar

- 1 zorg (51%)
- 2 economie en inkomen (31%)
- 3 samenleven (24%)

Top 3 genoemde problemen naar opleiding ^a ▼

lager opgeleid	middelbaar opgeleid	hoger opgeleid
1 zorg (48%)	1 zorg (54%)	1 zorg (58%)
2 economie en inkomen (24%)	2 samenleven (28%)	2 samenleven (32%)
3 immigratie en integratie (24%)	3 economie en inkomen (23%)	3 klimaat en milieu (25%)

a Aandeel dat een probleem spontaan noemt als gevraagd wordt naar belangrijkste maatschappelijke problemen, personen van 18 jaar en ouder, april 2020 (in procenten)

Bron: SCP (COB 2008|1-2020|2)

Hoe vragen we naar maatschappelijke problemen?

In het Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB) vragen we mensen wat zij de belangrijkste maatschappelijke problemen in Nederland vinden. Het is een open vraag, waarbij men maximaal 5 problemen mag noemen. Mensen schrijven heel verschillende onderwerpen op. Wij ordenen de problemen in 16 categorieën. In april 2020 hebben we alle zorgen die te maken hebben met de coronacrisis ondergebracht in de categorie gezondheids- en ouderenzorg. In de figuur hiervoor staat per probleem het aandeel respondenten dat spontaan een of meer problemen noemt in de betreffende categorie.

Coronazorgen over gezondheid kwetsbare groepen en gevolgen voor economie en maatschappij

In april en juli 2020 vroegen we mensen welke zorgen zij hebben over het coronavirus. De genoemde zorgen gaan in april over gezondheid, en dan vooral over de gezondheid van kwetsbare groepen zoals ouderen. Velen maken zich ook zorgen over de economische gevolgen van de coronacrisis: men is bezorgd over een economische recessie en stijgende werkloosheid (vooral onder zelfstandigen en ondernemers). Ook gaan de zorgen over de maatschappelijke gevolgen in de (nabije) toekomst: hoe lang zal de crisis nog duren en hoe gaat onze samenleving er precies uitzien? De coronacrisis brengt veel onzekerheid met zich mee. Er is nog veel onduidelijk over het virus zelf en (mede daardoor) is het onzeker welke gevolgen er zullen zijn voor de volksgezondheid, economie en sociale contacten ([Dekker et al. 2020: 10 \(https://www.scp.nl/publicaties/monitors/2020/06/29/burgerperspectieven-2020---2\)](https://www.scp.nl/publicaties/monitors/2020/06/29/burgerperspectieven-2020---2)). Ook in juli 2020 zijn er veel zorgen over de gevolgen voor de gezondheid van

kwetsbare groepen en de economie. Maar er zijn ook nieuwe zorgen: velen zijn bang dat er een tweede golf aankomt. Ook maken veel mensen zich zorgen over de in hun ogen gebrekkige naleving van de coronamaatregelen: mensen worden steeds lakser, vinden ze.

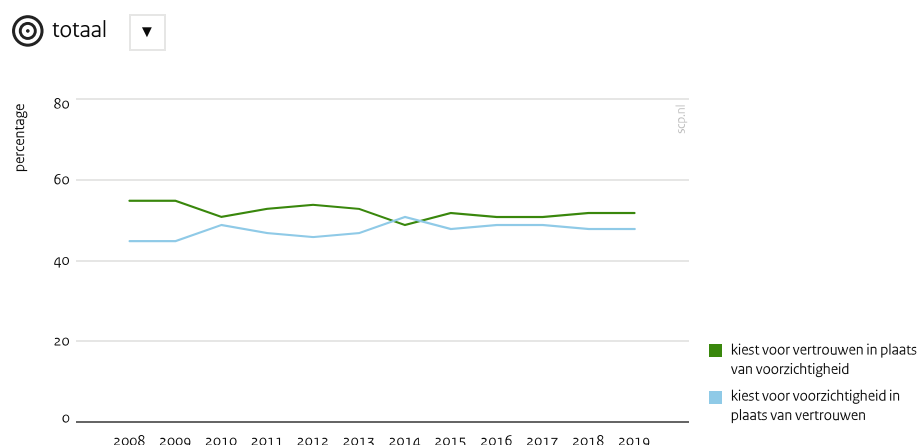
Sociaal vertrouwen 2008-2019 stabiel, lichte stijging in april 2020

Als mensen moeten kiezen tussen de stelling ‘andere mensen zijn wel te vertrouwen’ en de stelling ‘je kunt niet voorzichtig genoeg zijn in de omgang met anderen’, kiest in 2019 52% voor de eerste en 48% voor de tweede optie. Het sociaal vertrouwen is de afgelopen 12 jaar stabiel. De opleidingsverschillen hierin waren en blijven groot: in 2019 verkiest 72% van de hogeropgeleiden vertrouwen boven voorzichtigheid. Van de lageropgeleiden is dat 31%. Ouderen en vrouwen kiezen minder vaak dan gemiddeld voor vertrouwen in plaats van voorzichtigheid, maar daar zijn de verschillen kleiner.

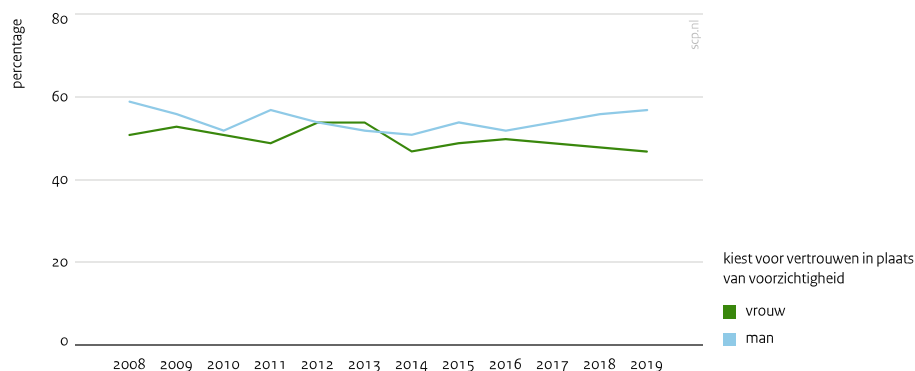
In het Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB) is de afweging tussen vertrouwen en voorzichtigheid opgeknipt in 2 losse stellingen. Ook in dat onderzoek is het vertrouwen stabiel tussen 2008 en begin 2020 (niet in figuur). Tussen januari en april 2020 steeg het aandeel dat zegt vertrouwen in anderen te hebben van 63% naar 69%. Het vertrouwen steeg vooral onder groepen die voorheen minder sociaal vertrouwen hadden dan gemiddeld, zoals vrouwen, ouderen en lageropgeleiden. Ook andere indicatoren voor sociaal vertrouwen namen licht toe. In juli daalde het vertrouwen in anderen weer licht¹⁰. In april 2020 heerste er een sterk gevoel van saamhorigheid en gaven mensen aan positief te zijn over het sociale crisisgedrag van anderen (zie ook [Dekker et al. 2020: 38; 45 \(https://www.scp.nl/publicaties/monitors/2020/06/29/burgerperspectieven-2020---2\)](https://www.scp.nl/publicaties/monitors/2020/06/29/burgerperspectieven-2020---2)). In juli is dat gevoel van saamhorigheid er nog, maar maken mensen zich meer zorgen over de naleving van de coronaregels door anderen, zo blijkt uit open antwoorden.

Sociaal vertrouwen

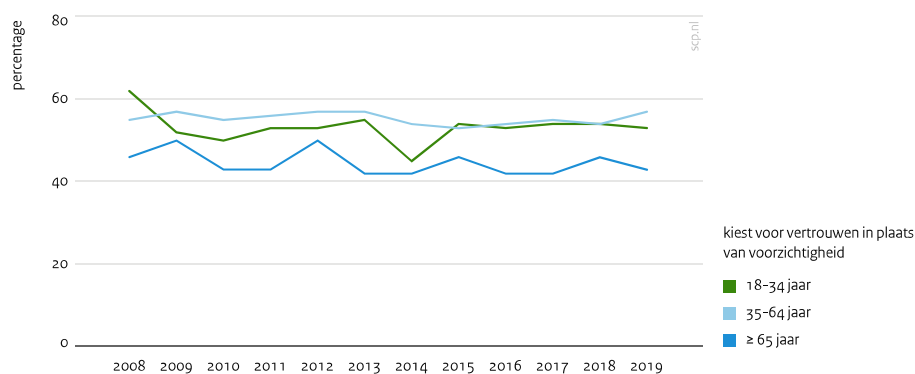
[Vertrouwen en voorzichtigheid in de omgang met anderen,^a personen van 18 jaar en ouder, 2008-2019 (in procenten)]

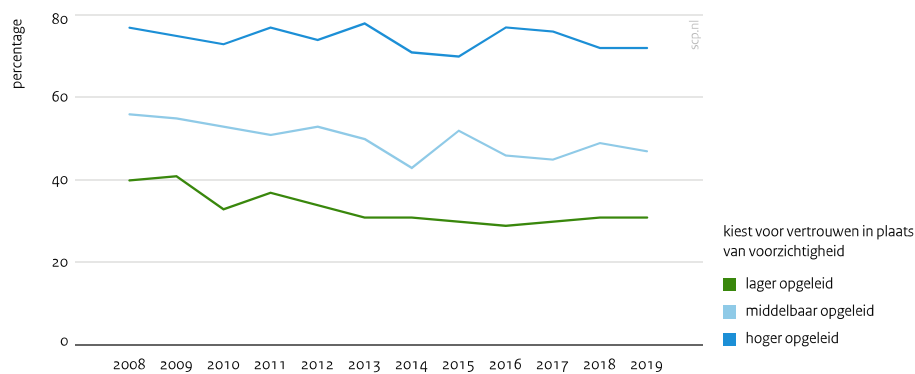
naar geslacht

naar leeftijd

naar opleiding

a Antwoorden op de vraag: 'Vindt u over het algemeen dat de meeste mensen wel te vertrouwen zijn of vindt u dat men niet voorzichtig genoeg kan zijn in de omgang met mensen?' Mensen die geen antwoord gaven of het antwoord niet zeiden te weten zijn in de berekening weggelaten.

Bron: SCP (CV'08-'19)

Doorgaans positiever over democratie dan over politiek (maar coronacrisis is tijdelijke uitzondering)

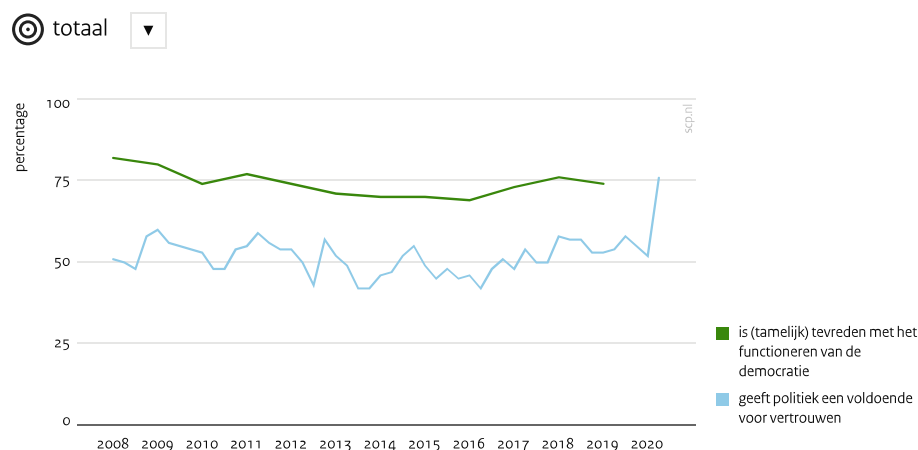
In 2019 is 74% van de Nederlanders tevreden met het functioneren van de Nederlandse democratie. De tevredenheid met de democratie ligt iets lager dan in 2008-2009 en iets hoger dan in 2014-2015, maar de schommelingen zijn beperkt. Jongeren en hogeropgeleiden zijn vaker tevreden over de democratie dan ouderen en lageropgeleiden.

Uit het Nationaal Kiezersonderzoek (NKO) van 2017 blijkt dat 77% van de Nederlanders voorstander is van de representatieve democratie via algemene verkiezingen, 6% is daar tegen. Voor alternatieven, zoals directe democratie, technocratie of een loterij, is de steun gering (Jacobs 2018: 92). Voor aanvullingen, zoals referenda, is wel veel steun (zie ook de pagina [Maatschappelijke en politieke participatie](#)).

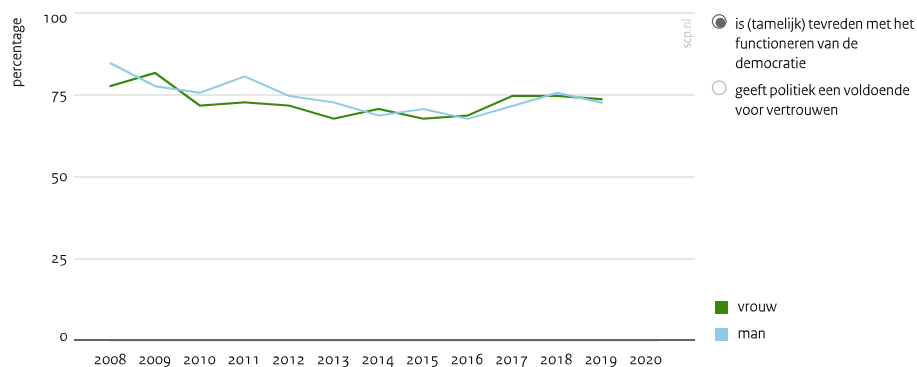
De tevredenheid met de dagelijkse praktijk van de democratie – afgemeten aan het vertrouwen in de Tweede Kamer en de regering – is doorgaans aanzienlijk lager dan de tevredenheid met de democratie. In de periode 2008-2020/1 ligt het politieke vertrouwen [[Het gemiddelde vertrouwen in Tweede Kamer en regering samen](#)] gemiddeld op 51%, met uitschieters naar boven¹¹ en beneden¹². Aan het begin van de coronacrisis steeg het politiek vertrouwen sterk, van 52% in januari 2020 naar 76% drie maanden later in april. Die stijging is het gevolg van de coronacrisis. Mensen geven aan dat zij vinden dat de regering de crisis doortastend aanpakt en velen oordelen daardoor positiever over de politiek dan voorheen. Een plotselinge vertrouwensstijging in tijden van crisis is bekend onder de Amerikaanse term ‘rally around the flag’ (Mueller 1970, zie voor meer informatie hierover [Dekker et al. 2020: 44](#) (<https://www.scp.nl/publicaties/monitors/2020/06/29/burgerperspectieven-2020---2>); [Miltenburg en Schaper 2020](#) (<https://www.scp.nl/publicaties/publicaties/2020/07/17/verwachte-gevolgen-van-corona-voor-de-opvattingen-en-houdingen-van-nederlanders>)). De consensus in de literatuur is dat het hier gaat om een tijdelijk effect: op termijn zal het vertrouwen terugkeren naar het oude niveau. In juli 2020 was dat nog niet het geval. Weliswaar was het vertrouwen in de politiek gedaald ten opzichte van april¹³, maar het is nog altijd aanzienlijk hoger dan voor de coronacrisis.

Tevredenheid met democratie en politiek vertrouwen

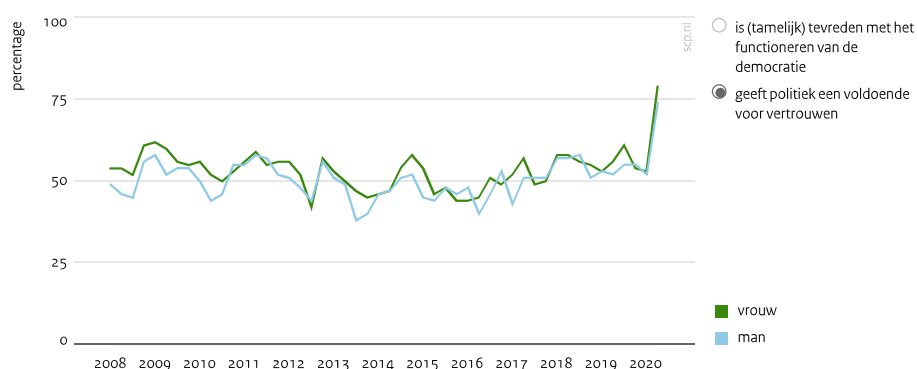
[Aandeel dat tevreden is met de wijze waarop de democratie functioneert en met politieke instituties,^a personen van 18 jaar en ouder, 2008-2020/2 (in procenten)]

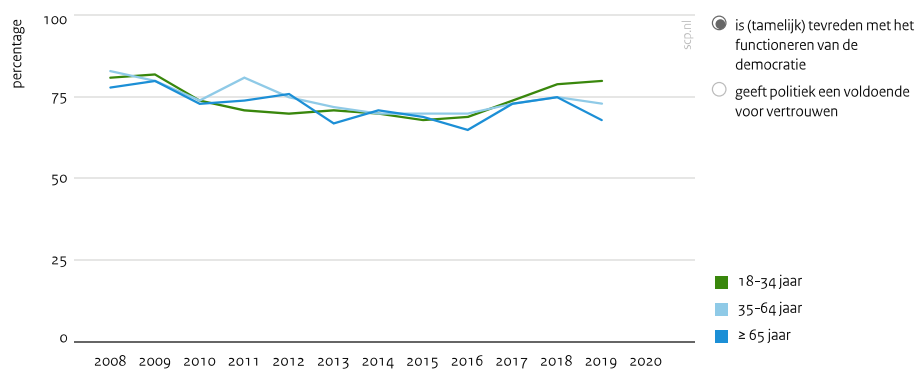
naar geslacht

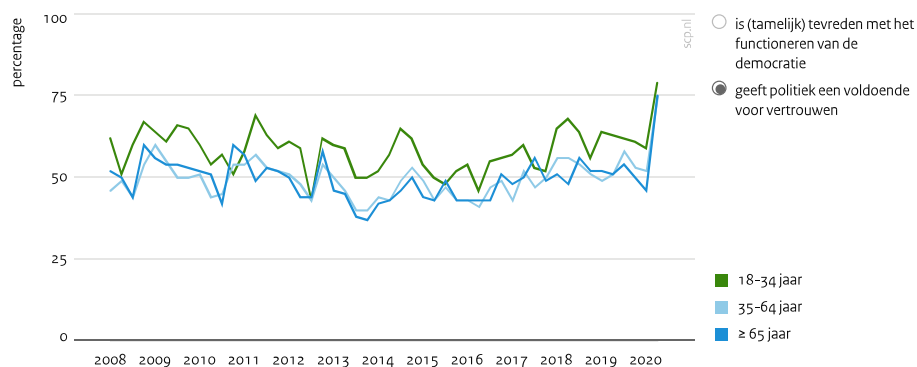
naar geslacht

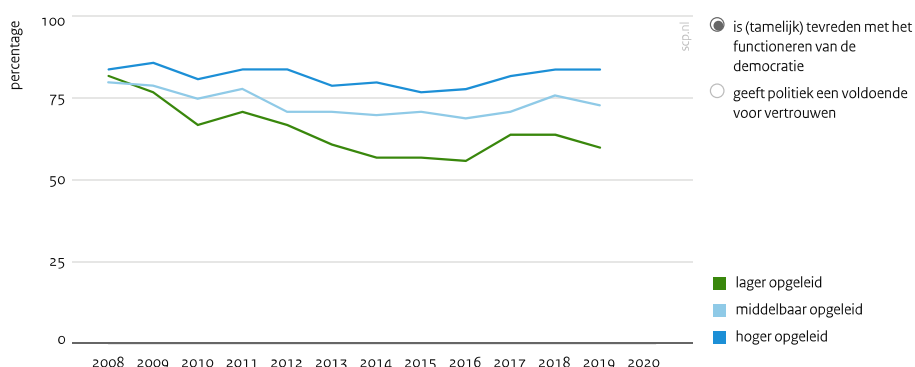
naar leeftijd

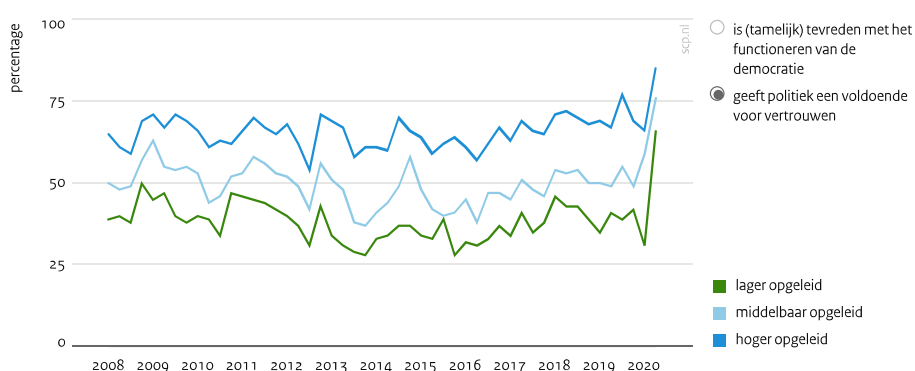
naar leeftijd

naar opleiding ▼

naar opleiding ▼

- a Antwoorden op de vraag: 'In hoeverre bent u tevreden over de wijze waarop de democratie in Nederland functioneert. Bent u daarover al met al zeer tevreden, tamelijk tevreden, niet zo tevreden of helemaal niet tevreden?' Het vertrouwen in de politiek is het gemiddelde van het aandeel dat een voldoende geeft voor vertrouwen in de Tweede Kamer en de regering.

Bron: SCP (COB'08-'20; CV'08-'19)

Literatuur

CBS (2020). *Economie krimpt met 8,5 procent in tweede kwartaal*. Geraadpleegd 17 augustus 2020 via <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2020/33/economie-krimpt-met-8-5-procent-in-tweede-kwartaal-2020>.

Dekker, P. en J. den Ridder (2019). *Burgerperspectieven 2019*|1. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau. Geraadpleegd 7 september 2020 via <https://www.scp.nl/publicaties/monitors/2019/03/29/burgerperspectieven-2019-1>.

Dekker, P., J. den Ridder, P. van Houwelingen en E. Miltenburg (2020). *Burgerperspectieven 2020*|2. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau. <https://www.scp.nl/publicaties/monitors/2020/06/29/burgerperspectieven-2020---2>.

Miltenburg, E. en J. Schaper (2020). *Verwachte gevolgen van corona voor de opvattingen en houdingen van Nederlanders*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau. <https://www.scp.nl/publicaties/publicaties/2020/07/17/verwachte-gevolgen-van-corona-voor-de-opvattingen-en-houdingen-van-nederlanders>.

J.E. Mueller (1970). Presidential popularity from Truman to Johnson. In: *American Political Science Review*, jg. 64, nr. 1, p. 18-34.

Ridder, J. den, E. Miltenburg, W. Huijnk en S. van Rijnberk (2019). *Burgerperspectieven 2019*|4. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau. <https://www.scp.nl/publicaties/monitors/2019/12/30/burgerperspectieven-2019-4>.

Deze kaart citeren

Ridder, J.M. den (2020). Publieke opinie. In: *De sociale staat van Nederland: 2020*. Geraadpleegd op [datum] via <https://digitaal.scp.nl/ssn2020/publieke-opinie>.

Publicatiedatum

9 september 2020

Informatie noten

- 1 LISS-april: 46%, LISS-juli: 41%.
- 2 LISS-april: 53% van de hogeropgeleiden vindt het de goede kant opgaan tegenover 36% van de lageropgeleiden; LISS-juli: 52% versus 31%.
- 3 LISS-april: 82% geeft de economie een voldoende, LISS-juli: 75%.
- 4 Mogelijk omdat de feitelijke krimp ook groter was, zie CBS 2020.
- 5 LISS-april: 89% verwacht een verslechtering, LISS-juli: 68%.
- 6 LISS-april: 15% van de lageropgeleiden verwacht geen verslechtering versus 8% van de hogeropgeleiden; LISS-juli: 35% versus 32%.
- 7 Onverdraagzaamheid, gebrek aan respect, asociaal gedrag en egoïsme.
- 8 Vooral over inkomensverschillen en armoede.
- 9 De komst van vluchtelingen, gebrekkige integratie, maar ook discriminatie en racisme.
- 10 LISS-april: 66% zegt vertrouwen te hebben in anderen, LISS-juli: 60%.
- 11 Zoals toen minister Bos van Financiën ABN AMRO redde eind 2008 of na verkiezingen.
- 12 Na kabinetscrises zoals in 2012.
- 13 LISS-april: 74% geeft de regering en Tweede Kamer een voldoende voor vertrouwen, LISS-juli: 67%.

Onderwijs

Auteur: [Ralf Maslowski](#)

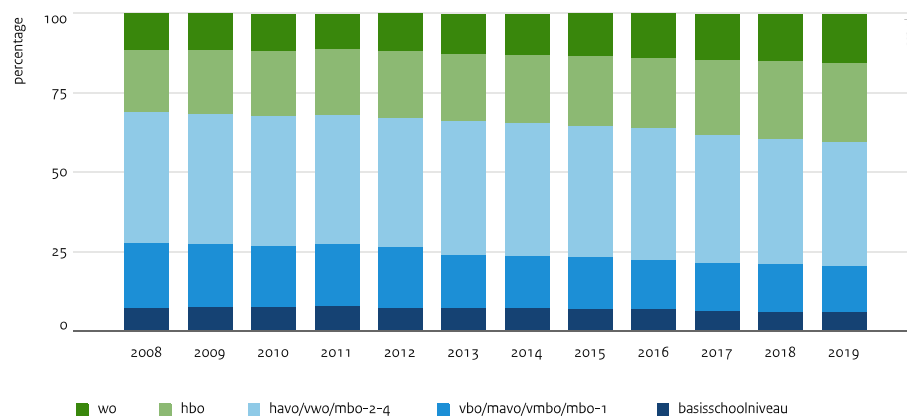
Nederlanders zijn steeds hoger opgeleid. Van de jongvolwassenen heeft bijna de helft een diploma in het hoger onderwijs behaald. Ook neemt het aandeel van de beroepsbevolking met een startkwalificatie [[Een diploma op havo-/vwo- of minimaal mbo-2-niveau](#)] langzaam toe. Dit komt doordat veel ouderen zonder startkwalificatie in de afgelopen 10 jaar de arbeidsmarkt hebben verlaten. Tegelijkertijd is in het afgelopen jaar het aantal voortijdig schoolverlaters verder toegenomen. Door de komende recessie als gevolg van de coronacrisis neemt het aantal voortijdig schoolverlaters in de komende jaren waarschijnlijk weer af, of neemt dit aantal minder toe.

Nederlanders steeds hoger opgeleid

Het opleidingsniveau van de Nederlandse beroepsbevolking [[We bedoelen hiermee mensen van 25-64 jaar](#)] stijgt gestaag (zie onderstaande figuur). Vooral in de tweede helft van de vorige eeuw steeg het opleidingsniveau sterk met iedere nieuwe generatie. In de laatste 10 jaar is die stijging minder groot, maar blijft het aantal hogeropgeleiden groeien en neemt het aandeel met ten hoogste een opleiding op vmbo- of mbo-1-niveau steeds verder af.

Bevolking Nederland steeds hoger opgeleid

[Hoogst behaalde opleiding, personen van 25-64 jaar, 2010-2019 (in procenten)]

Bron: CBS (StatLine 2020) SCP-bewerking

Een steeds groter deel van de bevolking heeft een startkwalificatie

Was in 2010 nog ongeveer 27% van de bevolking in de leeftijd van 25-64 jaar lageropgeleid [[basisschoolniveau of maximaal lbo/vbo/mavo/mbo-1](#)], in 2019 is dat afgenomen tot minder dan 21%. Dat betekent dat een steeds groter deel van de beroepsbevolking een startkwalificatie heeft. Een startkwalificatie, ofwel een diploma op havo-/vwo- of minimaal mbo-2-niveau, vergroot de kans op werk.

Aandeel hogeropgeleiden steeg in afgelopen 10 jaar met een vijfde

Het deel van de bevolking met een diploma op middelbaar niveau [havo/vwo/mbo-2-4] schommelt de laatste 10 jaar rond de 40%. Het aandeel met een hoger opleidingsniveau is in de afgelopen 10 jaar toegenomen. In 2010 had ruim 20% van de bevolking van 25-64 jaar een hbo-diploma en bijna 12% een universitaire graad (samen ruim 32%). Het percentage hogeropgeleiden is sindsdien met bijna 8 procentpunten gestegen: in 2019 had ruim 24% een hbo- en ruim 15% een wo-diploma (samen meer dan 40%).

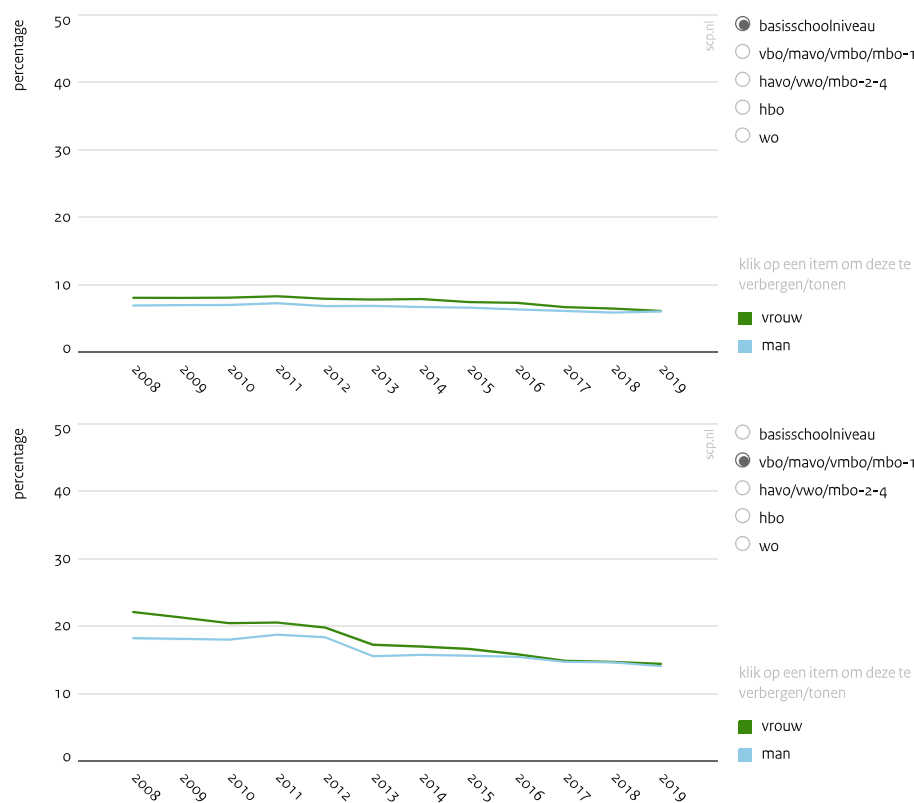
Het gemiddelde opleidingsniveau van vrouwen stijgt sneller dan dat van mannen

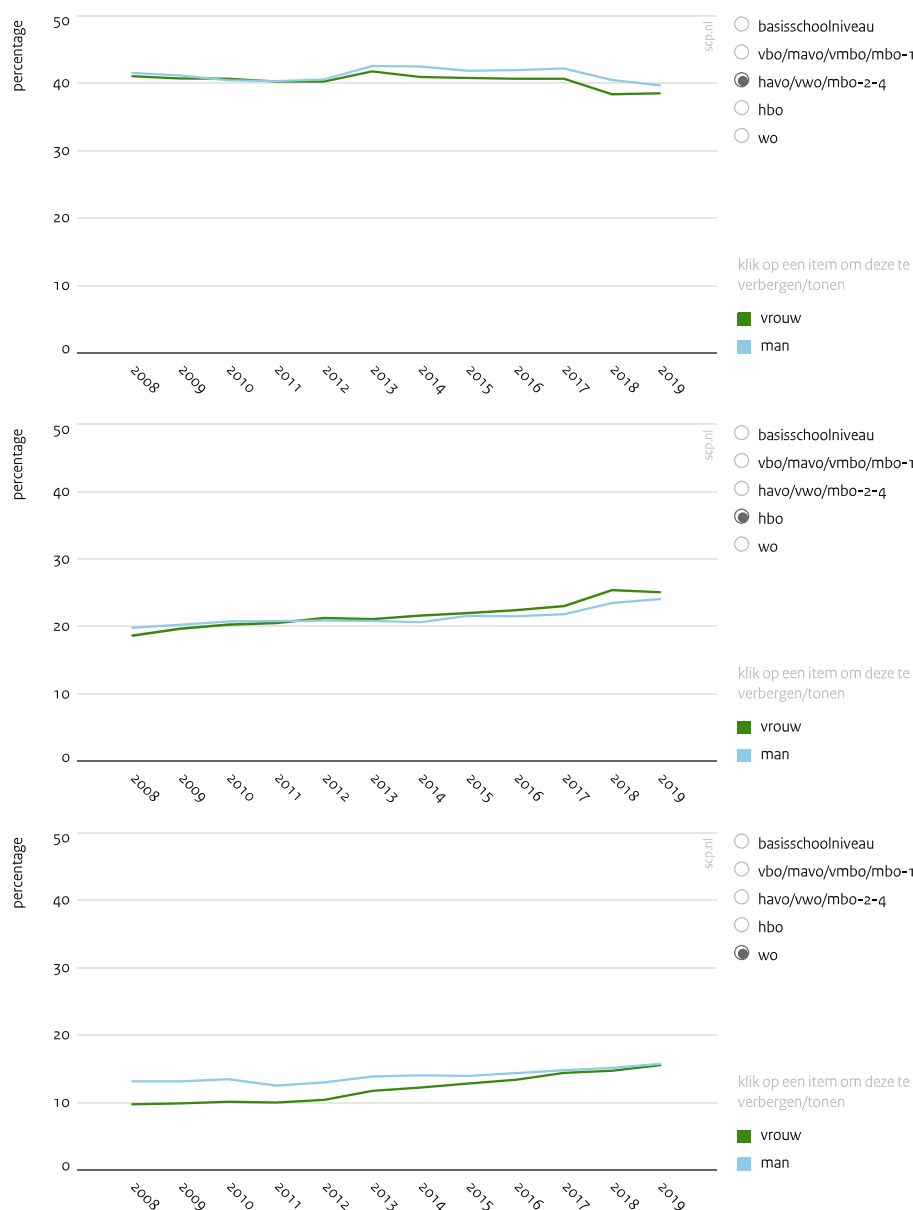
Opvallend is de ontwikkeling van het opleidingsniveau van vrouwen. In 2008 had ruim 30% van de vrouwen in de leeftijd van 25-64 jaar een opleiding op basisschoolniveau of op vbo/mavo/vmbo-niveau; bij de mannen was dat iets meer dan 25%. Dat aandeel is tot aan 2019 onder vrouwen met meer dan 9 procentpunten gezakt tot minder dan 21%. Onder mannen is de daling met rond de 5 procentpunten tot ruim 20% een stuk kleiner.

Waar in 2008 nog minder dan 19% van de vrouwen een diploma op hbo-niveau had, is dat in 2019 toegenomen tot ruim 25%. Ook bij de wo-diploma's zien we een stijging. In 2008 had iets minder dan 10% van de vrouwen een diploma op dit niveau, in 2019 is dat bijna 16%. Het percentage vrouwen met een wo-diploma is daarmee nu ongeveer even groot als dat van mannen. Het aandeel vrouwen met een hbo-diploma ligt nu ruim 1 procentpunt boven dat van mannen, terwijl dat in 2008 nog andersom was.

Vrouwen hebben sinds 2008 een grote inhaalslag gemaakt

[Hoogst behaalde opleiding, personen van 25-64 jaar, naar geslacht, 2008-2019 (in procenten)]

Bron: CBS (StatLine 2020) SCP-bewerking

Nederlanders met een migratieachtergrond hebben nog steeds een onderwijsachterstand

We zien verschillen tussen bevolkingsgroepen als het gaat om opleidingsniveau. Het aandeel autochtone Nederlanders zonder startkwalificatie (lager opleidingsniveau) is sinds 2008 gedaald van bijna 27% naar iets minder dan 19%. Dit is een daling van 8 procentpunten. Onder de mensen met een niet-westerse migratieachtergrond zien we een grotere daling van rond de 10 procentpunten. Wel is binnen deze groep het aandeel zonder startkwalificatie (31%) nog steeds groter dan binnen andere bevolkingsgroepen.

Tot enkele jaren geleden ging de daling van het aandeel lageropgeleiden onder mensen met een niet-westerse migratieachtergrond vooral gepaard met een toename van het aandeel middelbaaropgeleiden in deze groep. Dit is de afgelopen jaren veranderd: nu neemt vooral het aantal hogeropgeleiden in deze groep toe. Het gaat hierbij om een groei tussen 2008 en 2019 van ongeveer 10 procentpunten.

Veel mensen met een niet-westerse migratieachtergrond zonder startkwalificatie

[Hoogst behaalde opleiding, personen van 25-64 jaar, naar herkomst, 2008-2019 (in procenten)]

Bron: CBS (StatLine 2020) SCP-bewerking

Stijging voortijdig schoolverlaters zet door

Na een jarenlange daling van het aantal jongeren dat zonder een havo-, vwo- of ten minste een mbo-2-diploma de school verlaat, stijgt dit aantal weer sinds 2015/16. Deze stijging zette in 2018/19 verder door. In het schooljaar 2018/19 verlieten ongeveer 32.100 jongeren voortijdig het onderwijs. Dat waren er ruim 1800 meer dan een jaar daarvoor. Het aandeel voortijdig schoolverlaters¹ ligt daarmee ruim boven de 2% (zie onderstaande figuur). Het streven van de overheid om in 2024 maximaal 20.000 jongeren zonder startkwalificatie het onderwijs te laten verlaten, raakt daarmee steeds meer buiten bereik.

Aandeel voortijdig schoolverlaters stijgt voor het derde jaar op rij

[Jongeren die zonder startkwalificatie het onderwijs verlaten,^a personen van 12-23 jaar, 2008-2019 (in procenten)^{b, c}]

- Leerlingen die in een gegeven jaar het onderwijs verlaten zonder startkwalificatie. Het gaat hierbij dus om de jaarlijkse aanwas. De periode 2018/19, bijvoorbeeld, beschrijft leerlingen die op 1 oktober 2018 staan ingeschreven in het voortgezet onderwijs, middelbaar beroepsonderwijs of voortgezet algemeen volwassenenonderwijs en op 1 oktober 2019 het onderwijs zonder startkwalificatie hebben verlaten.
- Voor 2012/13 zijn twee percentages weergegeven: zowel de cijfers die het CBS volgens de 'oude' als de 'nieuwe' methode heeft berekend. De cijfers van de oude methode zijn vergelijkbaar met de cijfers voor de jaren 2008/09 tot en met 2011/12. De cijfers van de nieuwe methode zijn vergelijkbaar met de cijfers voor de jaren 2013/14 tot en met 2018/19.
- De cijfers van 2018/19 zijn voorlopig.

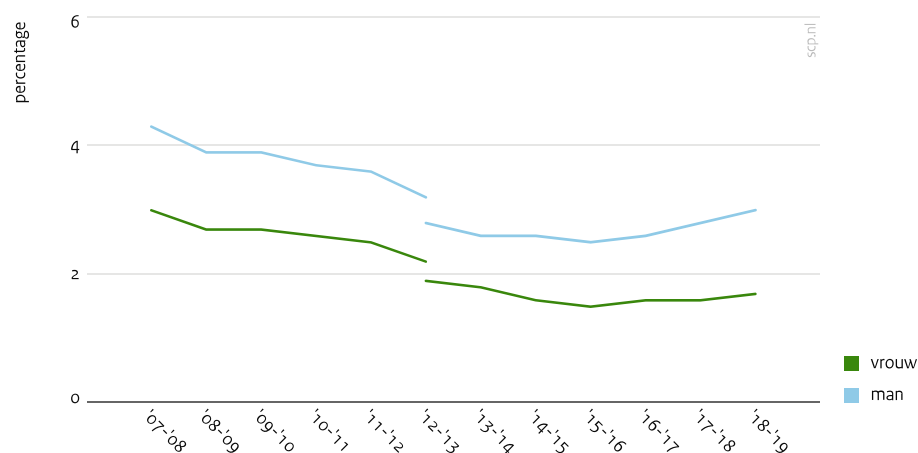
Bron: CBS (StatLine 2020)

Uitval onder jongens groter dan onder meisjes

Jongens verlaten het onderwijs vaker zonder startkwalificatie dan meisjes. Ten opzichte van het schooljaar 2012/13 is het percentage voortijdig schoolverlaters onder meisjes in 2018/19 met ongeveer 0,2 procentpunten gedaald (van 1,9 naar 1,7%). Onder jongens is het aandeel voortijdig schoolverlaters in vergelijking met 2012/13 juist toegenomen van 2,8 naar 3,0%. Het verschil in voortijdig schoolverlaten tussen jongens en meisjes is daarmee in de afgelopen 3 jaar gegroeid (zie onderstaande figuur).

Jongens verlaten het onderwijs vaker zonder startkwalificatie dan meisjes

[Jongeren die zonder startkwalificatie het onderwijs verlaten, personen van 12-23 jaar, naar geslacht,^a 2008-2019 (in procenten)^{b, c}]

- Leerlingen die in een gegeven jaar het onderwijs verlaten zonder startkwalificatie. Het gaat hierbij dus om de jaarlijkse aanwas. De periode 2018/'19, bijvoorbeeld, beschrijft leerlingen die op 1 oktober 2018 staan ingeschreven in het voortgezet onderwijs, middelbaar beroepsonderwijs of voortgezet algemeen volwassenenonderwijs en op 1 oktober 2019 het onderwijs zonder startkwalificatie hebben verlaten.
- Voor 2012/'13 zijn twee percentages weergegeven: zowel de cijfers die het CBS volgens de 'oude' als de 'nieuwe' methode heeft berekend. De cijfers van de oude methode zijn vergelijkbaar met de cijfers voor de jaren 2008/'09 tot en met 2011/'12. De cijfers van de nieuwe methode zijn vergelijkbaar met de cijfers voor de jaren 2013/'14 tot en met 2018/'19.
- De cijfers van 2018/'19 zijn voorlopig.

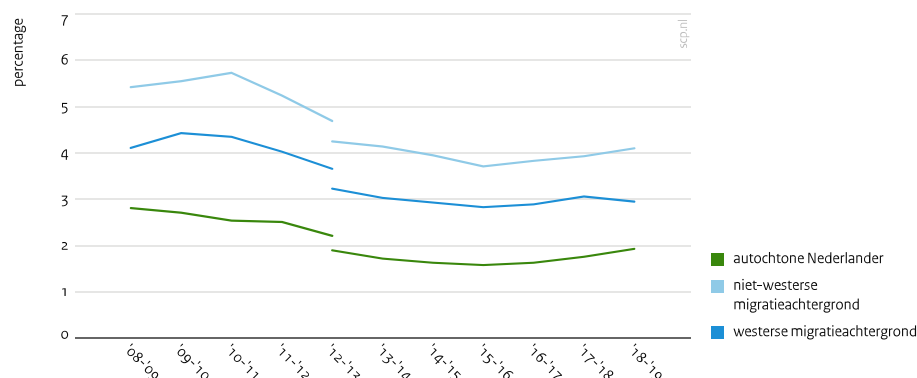
Bron: CBS (StatLine 2020)

Relatief veel jongeren met een migratieachtergrond onder voortijdig schoolverlaters

In het schooljaar 2018/'19 verlieten ongeveer 19.560 autochtone Nederlandse jongeren het onderwijs zonder startkwalificatie; onder jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond ging het om 9970 jongeren en onder jongeren met een westerse migratieachtergrond om 2570 jongeren. In absolute aantallen verlaten autochtone Nederlandse jongeren dus het vaakst voortijdig het onderwijs, maar in percentages is de uitstroom het hoogst onder jongeren met een migratieachtergrond. Vooral onder jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond is het aandeel voortijdig schoolverlaters hoog (zie onderstaande figuur). Waar het percentage voortijdig schoolverlaters onder jongeren met een westerse achtergrond weer iets lijkt te dalen, zet de stijging onder autochtone Nederlandse jongeren en jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond verder door. Het verschil in voortijdig schoolverlaten tussen autochtone Nederlandse jongeren en jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond is de afgelopen 10 jaar wel kleiner geworden.

Uitstroom zonder startkwalificatie het hoogst onder jongeren met migratieachtergrond

[Jongeren die zonder startkwalificatie het onderwijs verlaten, personen van 12-23 jaar, naar herkomst,^a 2008-2019 (in procenten)^{b, c}]

- Leerlingen die in een gegeven jaar het onderwijs verlaten zonder startkwalificatie. Het gaat hierbij dus om de jaarlijkse aanwas. De periode 2018/19, bijvoorbeeld, beschrijft leerlingen die op 1 oktober 2018 staan ingeschreven in het voortgezet onderwijs, middelbaar beroepsonderwijs of voortgezet algemeen volwassenenonderwijs en op 1 oktober 2019 het onderwijs zonder startkwalificatie hebben verlaten.
- Voor 2012/13 zijn twee percentages weergegeven: zowel de cijfers die het CBS volgens de 'oude' als de 'nieuwe' methode heeft berekend. De cijfers van de oude methode zijn vergelijkbaar met de cijfers voor de jaren 2008/09 tot en met 2011/12. De cijfers van de nieuwe methode zijn vergelijkbaar met de cijfers voor de jaren 2013/14 tot en met 2018/19.
- De cijfers van 2018/19 zijn voorlopig.

Bron: CBS (StatLine 2020)

Voortijdig schoolverlaten als gevolg van de coronacrisis

Cijfers over de gevolgen van de coronacrisis voor de langdurige uitval van leerlingen ontbreken nog. Uit een inventarisatie van de AVS [Algemene Vereniging Schoolleiders: de belangenvereniging en vakbond voor alle leidinggevenden in het primair en voortgezet onderwijs] (2020) bleek dat een deel van de leerlingen niet bereikt wordt met de online lessen die door leraren worden verzorgd. Het zou gaan om enkele honderden tot duizenden leerlingen in het voortgezet onderwijs, maar mogelijk is dit aantal nog groter. Er is een kans dat een deel van hen voortijdig uitstroomt. Dat geldt ook voor minder gemotiveerde studenten in het mbo die niet op stage konden of minder lessen kregen aangeboden. Daar staat tegenover dat een deel van de voortijdige schooluitval in het mbo veroorzaakt wordt door de aantrekkingskracht van het bedrijfsleven. Het is mogelijk dat bedrijven in sectoren die door de coronacrisis economisch getroffen zijn nu minder snel jongeren zullen werven die nog met hun opleiding bezig zijn. Jongeren zullen daarnaast, vanwege een dreigende recessie, meer waarde hechten aan het behalen van een diploma. Het voortijdig schoolverlaten zal hierdoor eerder afnemen.

Onderwijsprestaties van leerlingen nemen af

Nederlandse leerlingen behoren tot de Europese subtop

Nederlandse 15-jarige scholieren presteren relatief goed op wiskunde en natuurwetenschappen ten opzichte van scholieren uit andere EU-landen (Gubbels et al. 2019). Van de 27 EU-landen die aan het PISA 2018-onderzoek deelnamen, neemt Nederland bij natuurwetenschappen een vierde positie in, na Estland, Finland en Polen. Op het onderdeel wiskunde scoren Nederlandse leerlingen nog beter. Alleen Estse leerlingen hebben gemiddeld een betere score op wiskunde dan leerlingen uit ons land.

Op leesvaardigheid blijven de prestaties van Nederlandse leerlingen juist achter bij die van leerlingen in veel andere EU-landen. Nederlandse leerlingen wijken, net als leerlingen in Portugal, Tsjechië en Oostenrijk, niet af van het internationale gemiddelde, terwijl leerlingen in de meeste West-Europese landen hoger dan dit gemiddelde scoren. In 2003 en 2006 nam Nederland nog de 4^e plek in op het onderdeel leesvaardigheid, achter Finland, Ierland en Polen. In 2009 nam Nederland zelfs de 2^e plek in, achter Finland. In 2018 is Nederland op dit onderdeel gezakt naar de 14^e positie op de lijst met EU-landen.

PISA-onderzoek

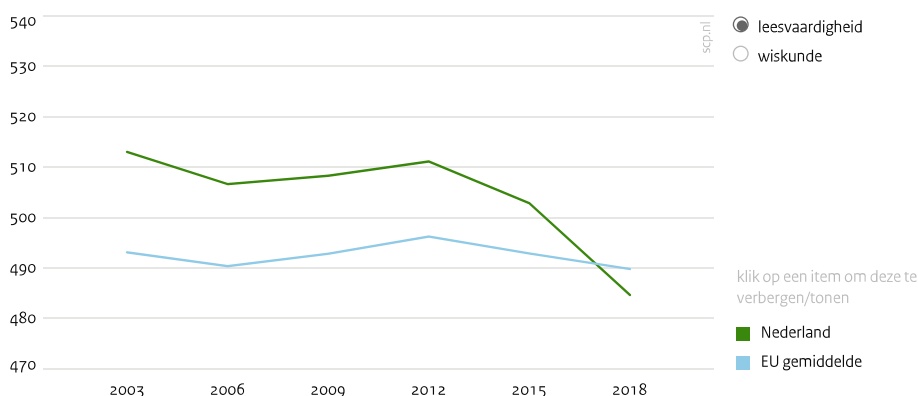
PISA is een afkorting voor *Programme for International Student Assessment*. Het is een internationaal vergelijkend onderzoek dat eens in de drie jaar wordt afgenomen. Het test de vaardigheden en kennis in lezen, wiskunde en natuurwetenschappen van 15-jarigen. Er namen 77 landen deel aan PISA 2018. Het onderzoek staat onder toezicht van de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO).

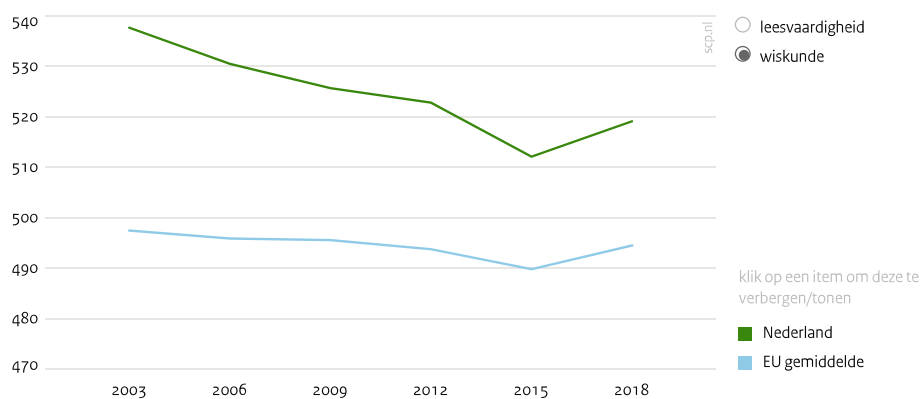
Dalende trend in kennis en vaardigheden in het voortgezet onderwijs

Uit het PISA-onderzoek blijkt dat er sprake is van een daling van de kennis en vaardigheden van Nederlandse leerlingen over de afgelopen 15 jaar. Voor natuurwetenschappen is dit niet eenduidig vast te stellen vanwege veranderingen in de inhoud van de toetsen, maar bij de leesvaardigheid en wiskundevaardigheden is er sprake van een dalende trend. De leesvaardigheid van 15-jarigen lag in 2003 op 513 punten en is over een periode van 15 jaar met bijna 30 punten gedaald naar 485 (zie onderstaande figuur). De wiskundeprestaties van leerlingen in de onderbouw van het voortgezet onderwijs zijn in 2018 hoger dan in 2015, in lijn met de internationale trend, maar ten opzichte van 2003 is ook hier sprake van een significante daling (van bijna 20 punten: 538 in 2003 naar 519 in 2018).

Lees- en rekenprestaties van Nederlandse 15-jarigen zijn sinds 2003 gedaald

[Ontwikkeling van de gemiddelde leesvaardigheids- en wiskundescores,^a Nederlandse 15-jarige leerlingen, afgezet tegen het EU-gemiddelde,^b 2003-2018 (in gemiddelde scores)]

- a Het internationale gemiddelde voor zowel de leesvaardigheids- als wiskundescores is 500, met een standaardafwijking van 100.
- b Het EU-gemiddelde is berekend op basis van de 16 EU-landen (excl. Nederland) die tussen 2003 en 2018 aan alle metingen van PISA hebben deelgenomen (België, Denemarken, Duitsland, Finland, Frankrijk, Griekenland, Hongarije, Ierland, Italië, Letland, Luxemburg, Polen, Portugal, Slowakije, Tsjechië, Zweden).

Bron: OESO (2016a, 2016b, 2019) SCP-bewerking

Gevolgen van de coronacrisis voor de leerprestaties van leerlingen

Hoewel scholen gedurende de schoolsluiting op verschillende manieren online lessen hebben aangeboden, was het lesaanbod minder intensief dan onder normale omstandigheden. Veel docenten worstelden met hoe zij hun online lessen het best konden vormgeven (SCP 2020). Scholieren misten bovendien de structuur van een lesdag, die bij een deel van de jongeren leidde tot concentratie- en motivatieproblemen. Er waren ook grote verschillen tussen onderwijstypen. In het vwo werd relatief meer gestructureerd lessen aangeboden dan in het vmbo, en er werd in het vwo ook meer aandacht gegeven aan het inleveren en nakijken van huiswerk (Bol 2020). Lageropgeleide ouders gaven aan hun kinderen minder ondersteund te hebben bij schoolwerk dan hogeropgeleide ouders, en daar ook meer moeite mee te hebben. Daar staat tegenover dat kinderen van lageropgeleide ouders relatief vaker contact hadden met hun docenten en dat de communicatie naar de ouders toe duidelijk was. Scholen voor voortgezet onderwijs hebben hun best gedaan om kinderen te bereiken die zich in een minder kansrijke situatie bevinden (Bol 2020). Het is de vraag in hoeverre de leerachterstand die leerlingen, ook in het basisonderwijs, gedurende de schoolsluiting hebben opgelopen, in de komende periode hersteld kan worden, en in hoeverre dit tot grotere verschillen in leeruitkomsten heeft geleid tussen kinderen van lager- en van hogeropgeleide ouders.

Literatuur

AVS (2020). *Nog ruim 5000 leerlingen onvindbaar en kwetsbare leerlingen thuis*. Geraadpleegd 24-4-2020 via <https://www.avs.nl/artikelen/nog-ruim-5000-leerlingen-onvindbaar-en-kwetsbare-leerlingen-thuis>.

Bol, T. (2020). *Sociale ongelijkheid in thuischoling tijdens de corona-crisis*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.

Gubbels, J., A.M.L. van Langen, N.A.M. Maassen en M.R.M. Meelissen (2019). *Resultaten PISA-2018 in vogelvlucht*. Enschede: Universiteit Twente (doi: 10.3990/1.9789036549226).

OESO (2016a). *Table B1.4 – Results (tables): Reading performance among 15-year-olds*. Parijs: Organisation for Economic Co-operation and Development. (dx.doi.org/10.1787/9789264266490-table122-en).

OESO (2016b). *Table B1.5 – Results (tables): Mathematics performance among 15-year-olds*. Parijs: Organisation for Economic Co-operation and Development. (dx.doi.org/10.1787/9789264266490-table123-en).

OESO (2019). *Table I.1 - Snapshot of performance in reading, mathematics and science*. Parijs: Organisation for Economic Co-operation and Development. (doi.org/10.1787/888934028140).

SCP (2020). *Eerste doordenking maatschappelijke gevolgen coronamaatregelen: beleidssignalement*. Geraadpleegd 4-7-2020 via <https://www.scp.nl/publicaties/publicaties/2020/05/07/maatschappelijke-gevolgen-coronamaatregelen>.

Deze kaart citeren

Maslowski, R. (2020). Onderwijs. In: *De sociale staat van Nederland: 2020*. Geraadpleegd op [datum] via <https://digitaal.scp.nl/ssn2020/onderwijs>.

Publicatiedatum

9 september 2020

Informatie noten

- 1 Voortijdig schoolverlaters zijn jongeren van 12 tot 23 jaar die zonder startkwalificatie het onderwijs verlaten. Een startkwalificatie is een havo- of vwo-diploma of minimaal een mbo-2-diploma. Het percentage schoolverlaters laat zien hoe groot het aandeel van de voortijdig schoolverlaters is ten opzichte van het totaal aantal onderwijsdeelnemers die aan het begin van het schooljaar ingeschreven staan.

Inkomen

Auteurs: [Jean Marie Wildeboer Schut](#) en [Michiel Ras](#)

Het jaar 2013 vormde qua koopkracht het dieptepunt van de economische crisis die begon in 2008. Sindsdien is de economie weer opgeleefd. Deze krimpt nu voor het eerst in jaren weer, vanwege de uitbraak van het coronavirus en de daaropvolgende overheidsmaatregelen om verspreiding van het virus te beperken (zie ook de pagina [Bevolking, economie en leefomgeving](#)). Omdat de ontwikkelingen nog zeer recent zijn, is het lastig om de gevolgen van de coronacrisis in haar volle omvang in te schatten. Het Centraal Planbureau (CPB) heeft 2 scenario's uitgewerkt (CPB 2020). In beide scenario's vindt er een recessie plaats. Het basisscenario gaat ervan uit dat er geen tweede golf komt van het coronavirus met opnieuw grootschalige contactbeperkingen. In het tweede scenario zijn er wel opnieuw grootschalige contactbeperkingen. In het basisscenario loopt de werkloosheid op tot 6,5% in 2021, in het tweede scenario tot 10,0%. Het is moeilijk aan te geven wat de weerslag van de huidige ontwikkelingen zal zijn op het inkomen van mensen. Maar de vooruitzichten voor zelfstandigen, flexibele werkkrachten en starters zien er niet gunstig uit.

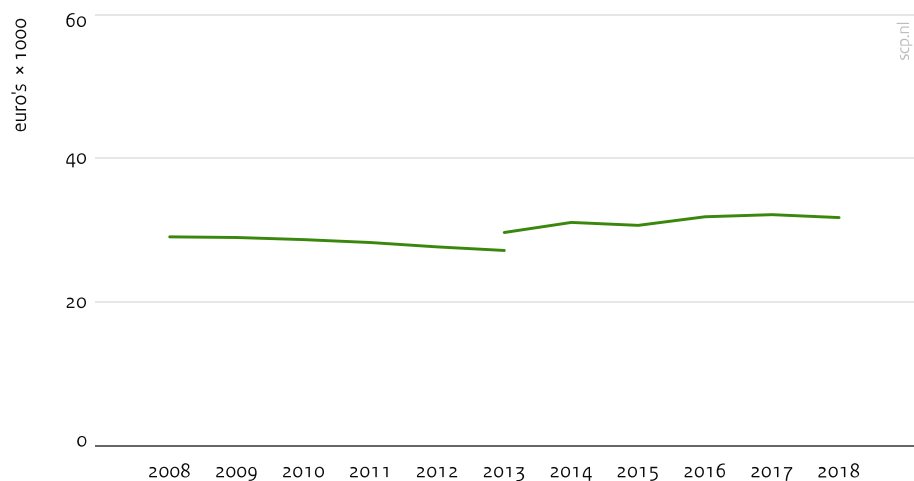
Koopkracht herstelde tussen 2013 en 2018

In de tweede helft van 2008 ving de tot nu toe grootste economische crisis van na de Tweede Wereldoorlog aan. Aanvankelijk steeg de koopkracht¹ de eerste jaren nog. Dit kwam voornamelijk door lopende cao's die eerder waren afgesloten in de veronderstelling dat een periode van hoge inflatie en lage werkloosheid zou volgen. De recessie werd in eerste instantie opgevangen door de bedrijven (teruglopende winsten) en de overheid (oplopende begrotingstekorten en staatsschuld).

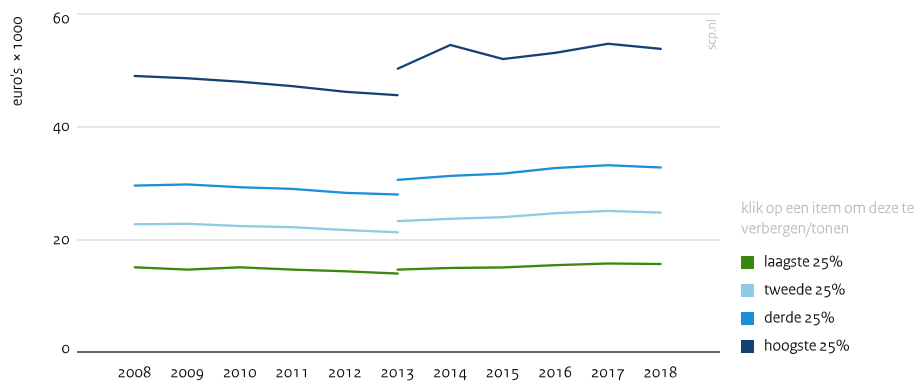
Als gevolg van het op orde brengen van de overheidsfinanciën daalde vanaf 2010 de koopkracht. Ook nam vanaf dit jaar de werkloosheid toe (zie ook de kaart [Betaald werk](#)). Het dieptepunt van de crisis werd bereikt in 2013. De koopkracht was toen 4 jaar achter elkaar gedaald. Sindsdien is de Nederlandse economie tot 2020 bezig geweest aan haar herstel. Tussen 2013 en 2018 steeg de koopkracht met 7%.

Na verlies koopkracht door de vorige crisis volgde in 2018 herstel voor vrijwel alle groepen
 [Gemiddelde koopkracht naar achtergrondkenmerken^a, 2008-2018^b (in euro's x 1000 per jaar; prijzen 2019)]

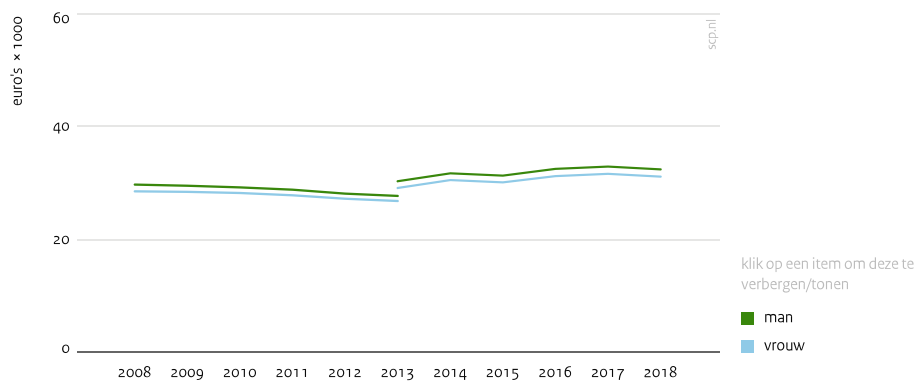
🎯 totaal

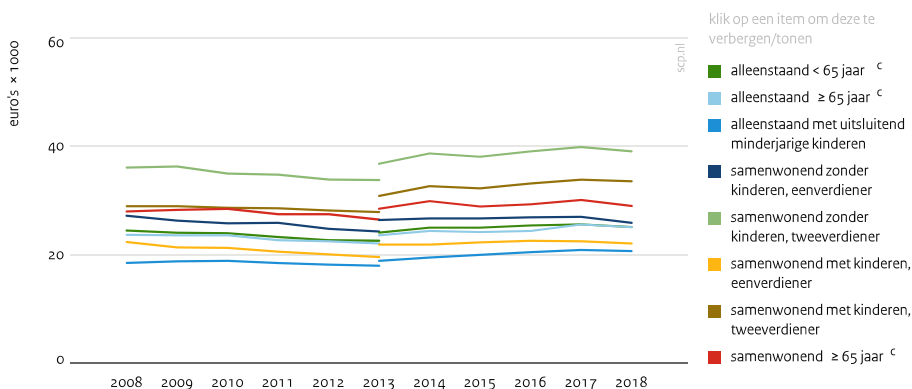
👤 naar inkomensklasse

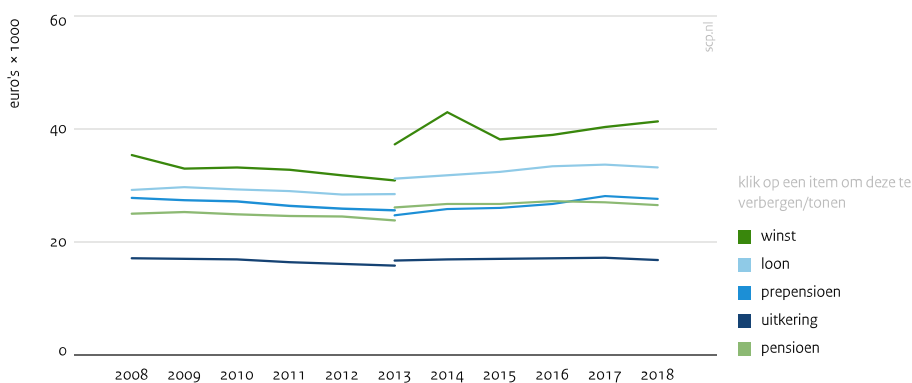
♀♂ naar geslacht

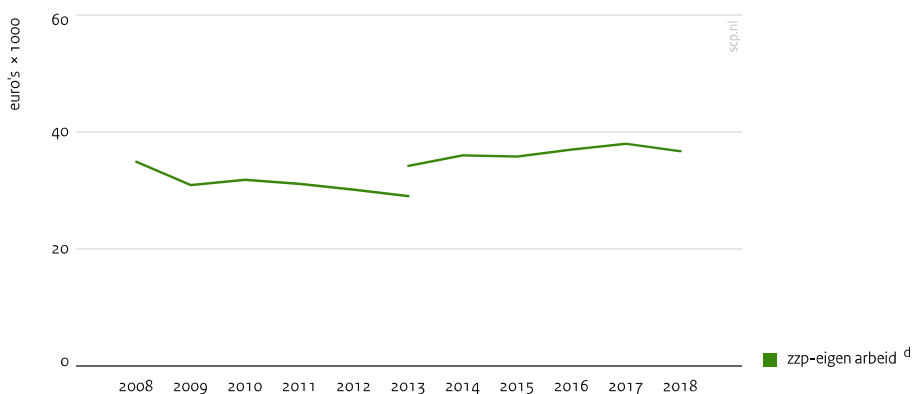
naar type huishouden

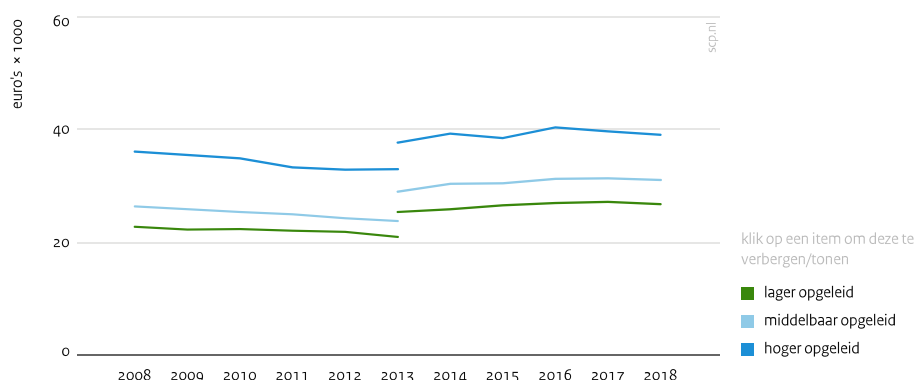
naar inkomensbron huishouden

naar inkomensbron individu

naar opleiding

- a Het betreft hier deels overlappende groepen waarvan de koopkrachtontwikkeling is weergegeven. De gemiddelden in de figuur hebben betrekking op individuen. Institutionele en studentenhuishoudens zijn buiten beschouwing gelaten.
- b In het jaar 2013 is er sprake van een trendbreuk doordat het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) de inkomensgegevens herzien heeft. De resultaten voor en na dat jaar zijn hierdoor niet geheel vergelijkbaar.
- c Vanaf 2013 betreft deze categorie mensen in de dan geldende AOW-leeftijd.
- d Het betreft hier zzp'ers die hun eigen arbeid aanbieden en voor de belastingdienst als ondernemer tellen.

Bron: CBS (IPO'08-'11; IPI'11-'18; IHI'11-'18; EBB'11-'18; Persoonskenmerken van alle in de Gemeentelijke Basisadministratie (GBA) ingeschreven personen, gecoördineerd) SCP-bewerking

Herziening Inkomensstatistiek

Tot en met 2014 gebruikte het CBS het Inkomenspanelonderzoek (IPO) voor het opstellen van cijfers over inkomens. Het IPO vormde een steekproef uit de Nederlandse bevolking van ongeveer 100.000 personen. Om het inkomen op huishoudensniveau te meten werd deze steekproef aangevuld met de overige leden van het huishouden van de steekproefpersonen. Daarmee bevatte het IPO per jaar ongeveer 280.000 personen, die samen 100.000 huishoudens vormden.

Technische ontwikkelingen hebben het mogelijk gemaakt om cijfers over inkomens vanaf 2011 voortaan op de gehele bevolking te baseren. Daarnaast heeft het CBS de wijze herzien waarop het inkomen wordt gemeten. Onder meer door een wijziging van het netto-huurwaardebegrip en een verbeterde waarneming van een aantal inkomensposten. Ook winst als belangrijkste inkomensbron is anders dan voorheen gemeten. De herziening heeft het inkomen voor veel huishoudens hoger doen uitkomen dan volgens de oude methodiek het geval zou zijn geweest (vergelijk Bos en Lok 2019). We hebben vanaf 2011 dus de beschikking over twee verschillende soorten databestanden. Om de twee reeksen van gemiddelde inkomens op elkaar aan te laten sluiten is het zinvol om voor een jaar gegevens uit beide bronnen te rapporteren. Op deze wijze krijgen we inzicht in het effect op de inkomenscijfers van de overgang van steekproef naar populatie. In deze kaart is dit op inhoudelijke gronden vanaf 2013 gedaan. De inkomens van de Nederlandse bevolking bevonden zich in dat jaar op een dieptepunt. Daarna trok de economie weer aan. De neergaande lijn wordt dus door gegevens uit het IPO weergegeven; de klim uit het economische dal door de cijfers over de hele bevolking.

Koopkracht verbeterde tussen 2013 en 2018 in vrijwel alle groepen

Verschillende groepen kregen tijdens de vorige economische crisis te maken met een koopkrachtverlies van 10% of meer. Dit waren allereerst de paren waarvan één persoon het inkomen verdient, zowel zonder (-10%) als met kinderen (-12%). Daarnaast hadden mensen met winst als belangrijkste inkomensbron een aanzienlijk koopkrachtverlies (-13%), met een uitschieter van -17% voor de zzp'ers die hun inkomen vergaarden met het aanbieden van hun eigen arbeid. Ten slotte verloren ook mensen met een middelbare opleiding bovengemiddeld veel koopkracht (10%). De koopkracht van de bevolking als geheel daalde in de periode 2008-2013 met 7%.

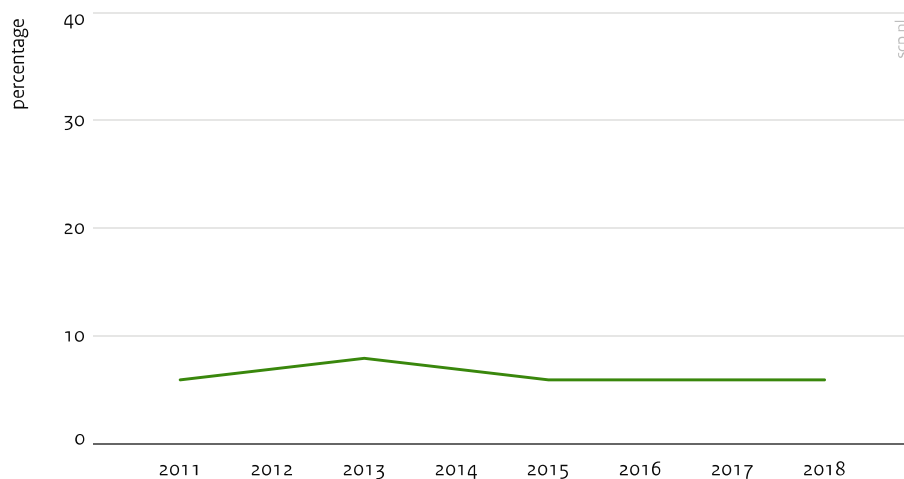
Na 2013 verbeterde de koopkracht van vrijwel alle groepen. Degenen met winst (11%) en een pensioen (12%) als belangrijkste inkomensbron gingen er tussen 2013 en 2018 fors op vooruit. Ook onder mensen met een westerse migratieachtergrond is het herstel relatief aanzienlijk te noemen (10%). Onder inwoners met een niet-westerse migratieachtergrond nam de koopkracht het meest toe (15%). Dit zou kunnen komen doordat hun arbeidsdeelname in de economische crisis sterker was gedaald en daarna weer sterker was gestegen dan bij de andere herkomstgroepen (CBS 2020). In vergelijking met mensen met een westerse migratieachtergrond en autochtone Nederlanders is hun koopkracht echter nog laag te noemen.

Zoals gezegd, is het op dit moment moeilijk om een inschatting te geven van de gevolgen van de coronacrisis (en de bijbehorende maatregelen) voor het inkomen van mensen. In ieder geval is duidelijk dat de economie dit jaar krimpt (CPB 2020). Vooral voor zelfstandigen, flexibele werkkrachten en starters zijn de vooruitzichten ongunstig. De overheid heeft een aantal regelingen in het leven geroepen die de eerste inkomensgevolgen van de coronamaatregelen verlichten. Drie daarvan zijn de Tijdelijke Noodmaatregel Overbrugging voor Werkgelegenheid (NOW), de Tijdelijke overbruggingsregeling zelfstandig ondernemers (Tozo) en de Tijdelijke overbruggingsregeling voor flexibele arbeidskrachten (TOFA). De NOW is min of meer vergelijkbaar met de deeltijd-WW die gedurende de vorige economische neergang in het leven werd geroepen. Ondernemers met fors omzetverlies krijgen onder bepaalde voorwaarden een tegemoetkoming in de salariskosten van hun personeel, om hen te stimuleren hun mensen in dienst te houden. De laatste twee betreffen steunmaatregelen rond bijstandsniveau voor zelfstandigen en flexibele werknemers met inkomensterugval. De NOW en Tozo zijn in de zomer en het najaar van 2020 gecontinueerd, maar de voorwaarden voor toekenning van een uitkering zijn strikter geworden. De TOFA is niet verlengd. Met deze maatregelen steunt de overheid de groepen die in eerste instantie het zwaarst getroffen worden door de opgelegde coronamaatregelen en de daaropvolgende economische neergang.

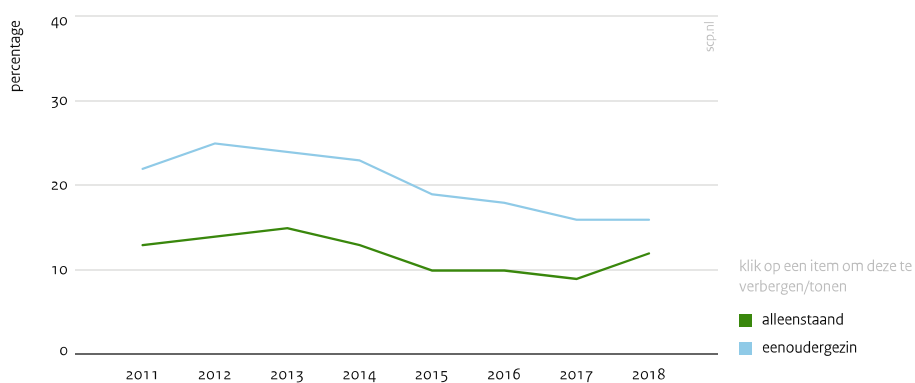
Niveau armoede in 2018 terug naar 2011

[Armoede volgens het niet-veel-maar-toereikendcriterium^a, naar achtergrondkenmerken^b, 2011-2018 (in procenten)]

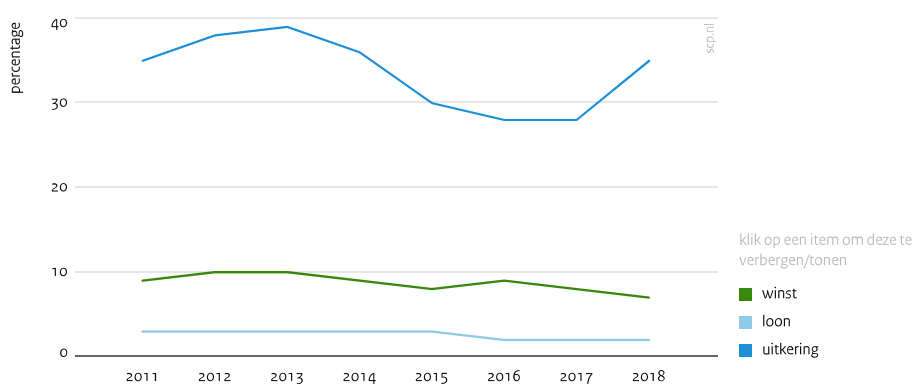
🎯 totaal ▼

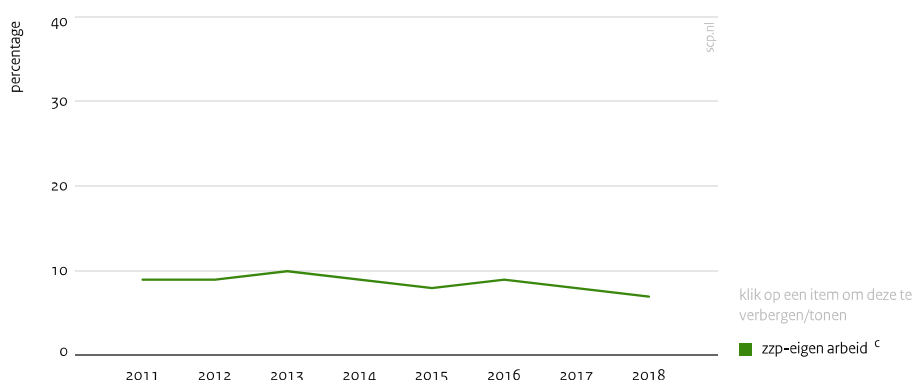
👤 naar type huishouden ▼

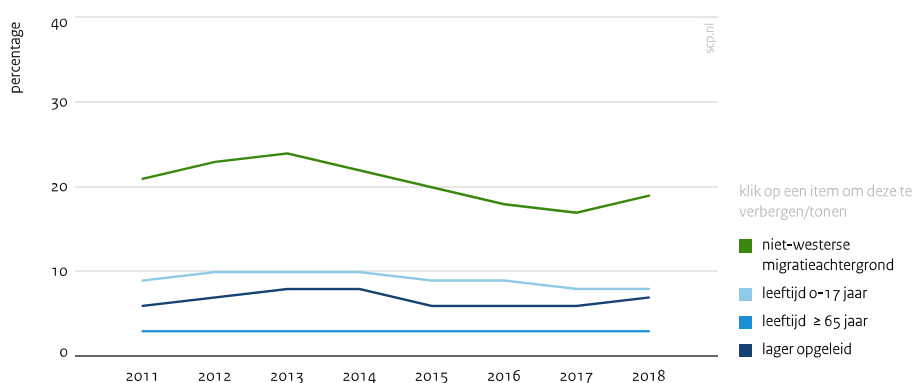
🏠 naar inkomensbron huishouden ▼

naar inkomensbron individu

naar persoonlijke kenmerken

- a Volgens het niet-veel-maar-toereikendcriterium. Dit criterium geeft het budget weer dat minimaal nodig is om onvermijdbare uitgaven aan voedsel, kleding en wonen te kunnen betalen, en daarbovenop de uitgaven aan basale vormen van ontspanning en sociale participatie zoals abonnementen, uitgaan en vakanties.
- b Vóór de revisie gold iemand als zelfstandige als deze inkomen uit winst, hoe gering ook, genoten had. Nu wordt bij zelfstandigen, evenals van oudsher bij de overige categorieën een zwaartepuntsbenadering gehanteerd. Gekeken wordt bij deze methodiek naar de belangrijkste inkomensbron van iemand. Deze nieuwe wijze van meten heeft het aantal zelfstandigen bijna gehalveerd (Bos en Lok 2019).
- c Het betreft hier zzp'ers die hun eigen arbeid aanbieden en voor de belastingdienst als ondernemer tellen.

Bron: CBS (IPO'08-'11; IPI'11-'18; IHI'11-'18; EBB'11-'18, Persoonskenmerken van alle in de Gemeentelijke Basisadministratie (GBA) ingeschreven personen, gecoördineerd) SCP-bewerking

Inkomensongelijkheid was tussen 2013 en 2018 stabiel

De inkomensongelijkheid als geheel is in Nederland al jaren op een stabiel peil (Soede et al. 2014; Vrooman en Wildeboer Schut 2015). Twee maten voor inkomensongelijkheid, de Gini-² en Theil-coëfficiënt³, gaven in 2018 dezelfde waarden als in 2013⁴.

Niveau armoede in 2018 terug naar niveau 2011

Uit de armoedecijfers kunnen we de financiële gevolgen van de vorige economische crisis voor huishoudens goed aflezen. Doordat de armoedegrens en de manier waarop inkomens worden gemeten zijn aangepast, kan echter niet direct worden afgeleid of de armoede in 2018 terug is op het niveau van 2008⁵.

Bij vrijwel alle groepen neemt het aantal armen toe tussen 2011 en 2013⁶, toen Nederland het hoogste armoedecijfer van deze eeuw tot nu toe bereikte (Hoff et al. 2016). Tussen 2013 en 2018 nam het armoedepercentage weer af, zowel bij de gehele bevolking als bij de meeste groepen.

Desalniettemin verkeerde in 2018 nog steeds bijna een vijfde van de mensen met een niet-westerse migratieachtergrond en ruim een derde van de uitkeringsgerechtigden in armoede. De sterkste daling tussen 2013 en 2018 vond bij de eenoudergezinnen plaats. Het ligt voor de hand dat de invoering van de alleenstaande ouderkop⁷ in 2015 hier invloed op heeft gehad.

Het aandeel van het totale inkomen van de bevolking van de rijkste 1% is gestegen van 5% naar 6%. Dat van de rijkste 10% bleef constant (22%).

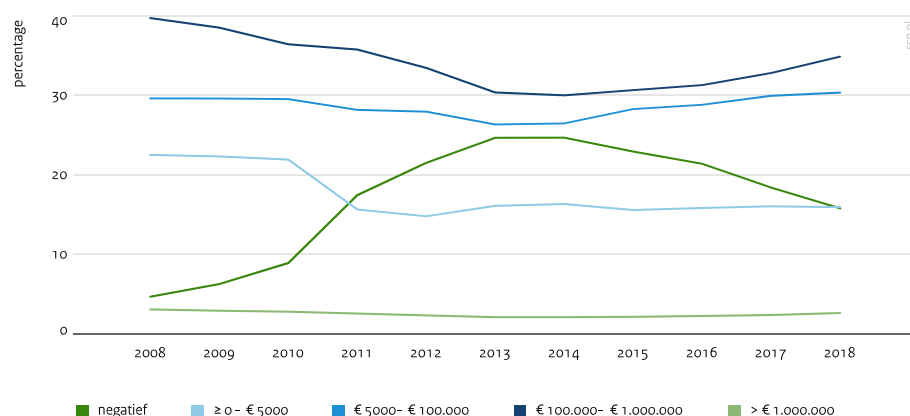
Het ligt in de lijn der verwachting dat de armoedeproblematiek vanaf 2020 weer zal toenemen. Groepen bij wie de klappen eerst en vooral vallen zijn zzp'ers, ondernemers die failliet zijn gegaan en baanverliezers. Deze laatste groep bestaat in eerste instantie vooral uit flexwerkers die – ondanks de loonkostentegemoetkoming voor hun werkgever (in het kader van de NOW) – zijn ontslagen of van wie het contract niet is verlengd (Olsthoorn et al. 2020).

Vermogensongelijkheid fors; percentage negatieve vermogens daalt na 2013

In een recente studie wees Reuten (2018) erop dat Nederland, na de Verenigde Staten, de hoogste vermogensongelijkheid kent van de door hem onderzochte 27 OECD-landen⁸. Ook de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) geeft aan dat de vermogensongelijkheid in ons land fors te noemen is (Kremer et al. 2014). Kooiman en Lejour (2016) daarentegen plaatsen enige kanttekeningen bij het meten van de ongelijkheid van het vermogen in Nederland (vergelijk ook Van Bavel en Salverda 2014). Zij geven aan dat belangrijke componenten niet worden meegenomen in deze berekeningen, zoals pensioenen en de kapitaalverzekeringen eigen woning⁹. Toevoeging hiervan doet de ongelijkheid waarschijnlijk afnemen.

De vermogensongelijkheid liep tijdens de crisis flink op. Een maat hiervoor, de Gini-coëfficiënt¹⁰, steeg tussen 2009 en 2013 van 0,78 naar 0,90 (Kooiman en Lejour 2016). Dit komt waarschijnlijk door de relatief sterke daling van het vermogen in het midden van de vermogensverdeling. Deze vermogens kwamen onder druk te staan toen de huizenprijzen daalden. Veel huishoudens hebben hun woning met een hoge hypotheek gefinancierd. Dit zorgde ervoor dat veel huizen vanwege deze waardedaling onder water kwamen te staan. Door het aantrekken van de woningmarkt stopte de stijging van de vermogensongelijkheid en tussen 2015 en 2018 daalde de ongelijkheid weer (Brakel en Pouwels-Urlings 2019). In onderstaande figuur is deze stijging en de daarop volgende daling goed te zien aan het verloop van het percentage huishoudens met negatieve vermogens (schulden) sinds 2014. Kampte in 2013 en 2014 nog bijna een kwart van de huishoudens met schulden, in 2015 is dit aandeel al met enkele procentpunten gedaald, om uiteindelijk in 2018 op 16% uit te komen. Het relatief lage niveau van de jaren voor en in het begin van de vorige crisis was in 2018 echter nog niet gehaald.

Afname negatieve vermogens^a sinds 2013, omvang middelste vermogensklassen toegenomen [Ontwikkeling vermogensklassen^b, 2008-2018 (in procenten)]

- a De vermogens zijn incl. de WOZ-waarde van het huis en de daartegenover staande hypothecaire schuld.
b De vermogensklassen zijn weergegeven in prijzen van 2019.

Bron: CBS (IHI'08-'18) SCP-bewerking

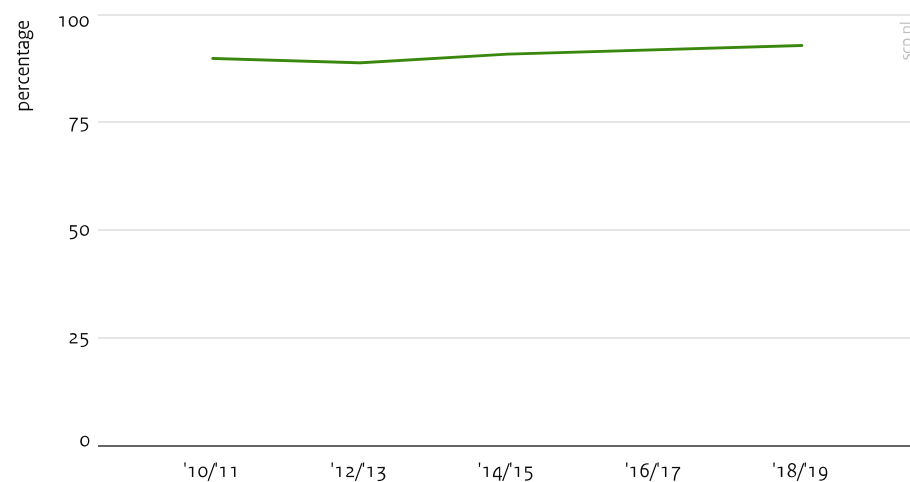
Tevredenheid met financiële situatie voor vrijwel alle groepen in 2018/'19 groter dan in 2010/'11

De recentste gegevens over de tevredenheid van mensen met de financiële middelen van hun huishouden in de figuur hieronder dateren uit 2018/'19¹¹. De coronacrisis was toen nog niet begonnen, en zal ongetwijfeld op termijn sterke effecten hebben, die verschillen naar gelang de inkomensbron van mensen en de bedrijfssector waarin zij eventueel werken¹². In 2018/'19 gaf 93% van de volwassenen aan tevreden te zijn met de financiële middelen. Dit is een hoger percentage dan tijdens het dieptepunt van de vorige economische neergang in 2012/'13 (89%, zie onderstaande figuur). De toename van de tevredenheid is in lijn met de ontwikkeling van de feitelijke inkomens.

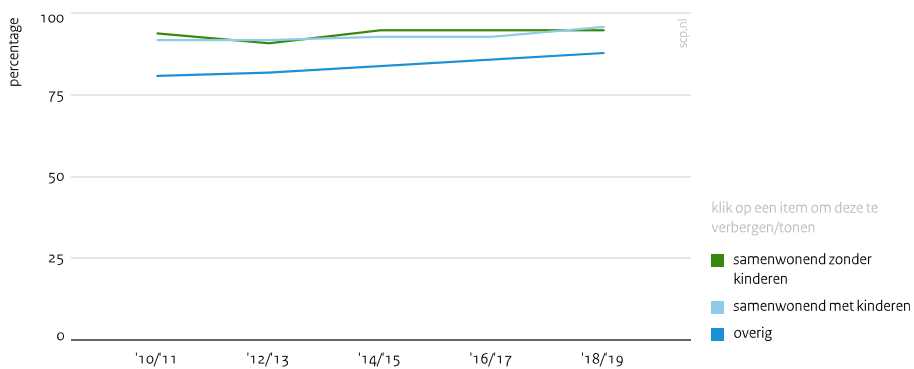
Tevredenheid met financiële middelen

[Aandeel personen dat tevreden is met financiële middelen, 2010/'11-2018/'19 (in procenten)^{a, b, c}]

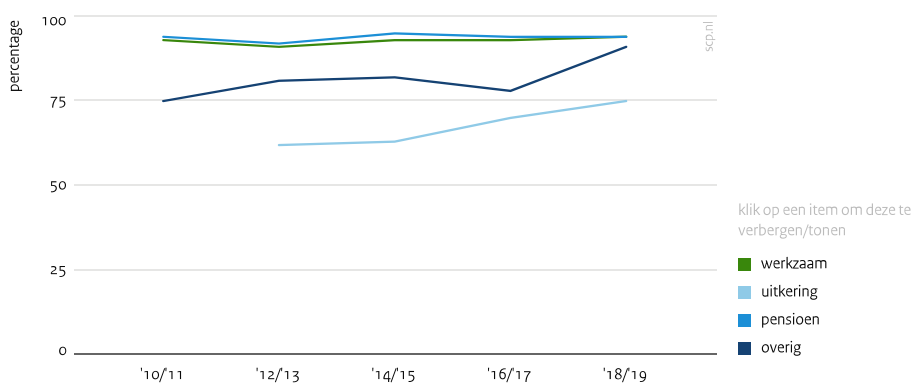
🎯 totaal ▼

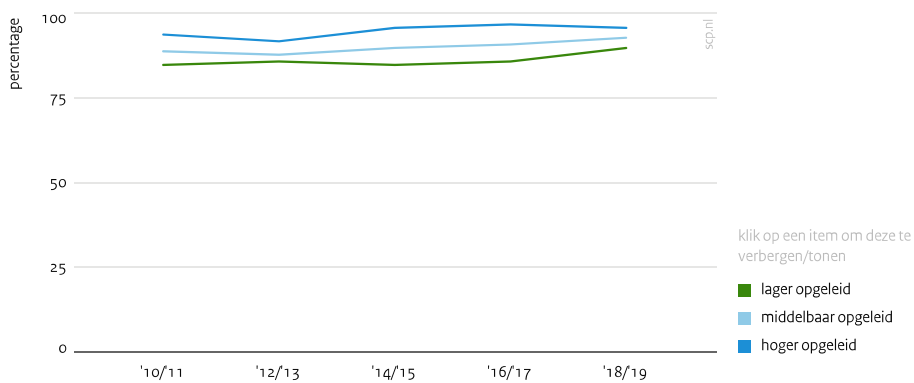
naar type huishouden

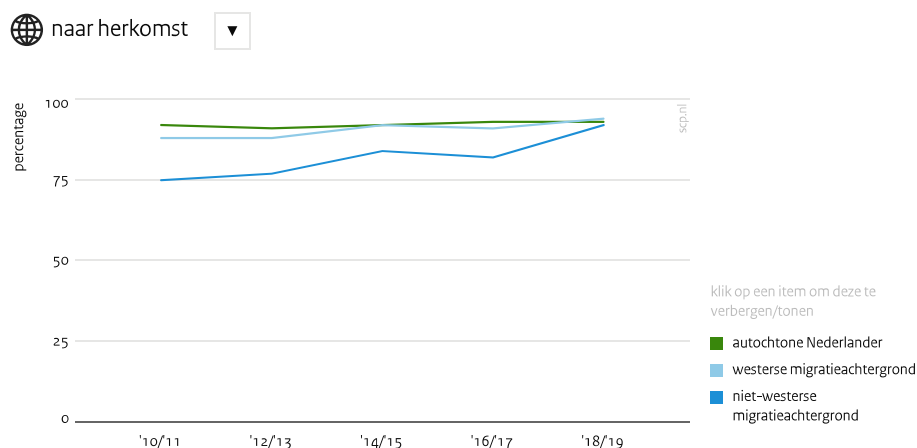

naar inkomensbron ^{bc}

naar opleiding

- a Respondenten konden hun tevredenheid met de financiële middelen aangeven op een tienpuntschaal. Scores van een 6 of hoger zijn als 'tevreden' aangemerkt.
- b Vanaf 2014 is de arbeidsmarktpositie bepaald door de belangrijkste inkomstenbron van het huishouden, waar dit voorheen op de zelfgedefinieerde positie in de werkring gebeurde. Dit veroorzaakt een trendbreuk in de betreffende cijfers.
- c Uitkering 2010/'11: cijfer onbetrouwbaar.

Bron: SCP (CV'10/'11-'18/'19)

De tevredenheid met het inkomen is gemeten via een enquête onder een steekproef van de bevolking; de feitelijke inkomens zijn bekend voor alle inwoners van Nederland. De mate van tevredenheid is dus minder nauwkeurig bekend. De verschillen in tevredenheid tussen groepen blijken wel vrij goed overeen te komen met die van de feitelijke inkomens. Net zoals bij het koopkrachtherstel na het dieptepunt van de vorige crisis is de snelste stijging van tevredenheid met het inkomen te zien bij mensen met een niet-westerse migratieachtergrond (gevolgd door mensen met een uitkering)¹³. Pensioenontvangers vormen de enige groep mensen bij wie de tevredenheid niet toenam, maar gelijk bleef. Zij behoorden in 2010/'11 nog tot de groepen die met hun inkomen het meest tevreden waren. Hun inkomens stegen daarna inderdaad het minst (op die van eenverdieners na). Daarnaast zal de zichtbare problematiek rond indexatie van pensioenen in de afgelopen jaren de tevredenheid niet hebben vergroot (zie bv. [De sociale staat van Nederland 2019](https://www.scp.nl/publicaties/publicaties/2019/09/10/de-sociale-staat-van-nederland-2019) (<https://www.scp.nl/publicaties/publicaties/2019/09/10/de-sociale-staat-van-nederland-2019>)). Bij alle onderscheiden opleidingsniveaus nam de tevredenheid toe.

Literatuur

Bavel, B. van en W. Salverda (2014). Vermogensongelijkheid in Nederland. In: *Economisch Statistische Berichten*, jg. 99, nr. 4688, p. 392-305). Geraadpleegd 12 juli 2018 via https://dspace.library.uu.nl/bitstream/handle/1874/307569/392_395_BAVEL.pdf?sequence=1.

Bos, W. en R. Lok (2019). *Herziening van de Inkomensstatistiek 2011*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.

Brakel, M. van den en F. Otten (2017). Door crisis en vergrijzing stijgt ongelijkheid in primair inkomen. In: *Economisch Statistische Berichten*, jg. 102, nr. 4756, p. 579-582.

Brakel, M. van den en N. Pouwels-Urlings (2019). *Ongelijkheid in Inkomen en Vermogen. Statistische Trends*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd 21 augustus 2020 via <https://www.cbs.nl/nl-nl/achtergrond/2019/19/ongelijkheid-in-inkomen-en-vermogen>.

CBS (2020). *Hoe verschillen arbeid en inkomen naar migratieachtergrond?* Geraadpleegd 19 augustus 2020 via <https://www.cbs.nl/nl-nl/dossier/dossier-asiel-migratie-en-integratie/hoe-verschillen-arbeid-en-inkomen-naar-migratieachtergrond->.

CPB (2020). *Augustusraming 2020-2021*. Den Haag: Centraal Planbureau.

Dekker, P., J. den Ridder, P. van Houwelingen en E. Miltenburg (2020). *Burgerperspectieven 2020|2*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Goderis, B., B. van Hulst, J.M. Wildeboer Schut en M. Ras (2018). *De SCP-methode voor het meten van armoede: herijking en revisie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Hoff, S., J.M. Wildeboer Schut, B. Goderis en C. Vrooman (2016). *Armoede in Kaart 2016*. Den Haag: Centraal en Cultureel Planbureau. Geraadpleegd 21 augustus 2020 via <http://digitaal.scp.nl/armoedeinkaart2016/>.

Kooiman, T. en A. Lejour (2016). *Vermogensongelijkheid in Nederland, 2006-2013*. Den Haag: Centraal Planbureau. Geraadpleegd 21 augustus 2020 via <https://www.cpb.nl/publicatie/vermogensongelijkheid-in-nederland-2006-2013>.

Kremer, M., M. Bovens, E. Schrijvers en R. Went (2014). *Hoe ongelijk is Nederland? Een verkenning van de ontwikkeling en de gevolgen van economische ongelijkheid*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

Olsthoorn, M., P. Koot en S. Hoff (red.) (2020). *Kansrijk Armoedebeleid*. Den Haag: Centraal Planbureau; Sociaal en Cultureel Planbureau.

Reuten, G. (2018). De Nederlandse vermogensverdeling in internationaal perspectief. Een vergelijking met 26 andere OECD-landen. In: *TPEdigitaal*, jg. 12, nr. 2, p. 1-8). Geraadpleegd 12 juli 2018 via <https://www.tpedigitaal.nl/sites/default/files/bestand/De-Nederlandse-vermogensverdeling-in-internationaal-perspectief.pdf>.

Soede, A., S. Hoff en J. Kullberg (2014). Kapitale tegenstellingen? De maatschappelijke betekenis van financiële ongelijkheid. In: C. Vrooman, M. Gijsberts en J. Boelhouwer (red.), *Verschil in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2014* (p. 105-138). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Vrooman, C. en J.M. Wildeboer Schut (2015). Op rozen zitten, of op zwart zaad. Twee decennia inkomensongelijkheid. In: *Mens en Maatschappij*, jg. 90, nr. 4, p. 343-378.

Deze kaart citeren

Wildeboer Schut, J. M. en M. Ras (2020). Inkomen. In: *De sociale staat van Nederland: 2020*. Geraadpleegd op [datum] via <https://digitaal.scp.nl/ssn2020/inkomen>.

Publicatiedatum

9 september 2020

Informatie noten

- 1 De termen 'inkomen', 'besteedbaar inkomen' en 'koopkracht' worden in deze kaart door elkaar gebruikt. In alle gevallen gaat het om het besteedbare huishoudensinkomen dat gecorrigeerd is voor inflatie en voor de samenstelling van het huishouden. Het gaat hier dus om de koopkracht op individueel niveau, in tegenstelling tot de pagina [Bevolking, economie en leefomgeving](#), die de koopkracht van huishoudens beschrijft.
- 2 De Gini-coëfficiënt is een maat voor de inkomensongelijkheid. Zij bereikt de waarde 1 als één persoon/huishouden al het inkomen in het land krijgt en heeft de waarde 0 als iedereen precies evenveel inkomen heeft. Door de wijze waarop de Gini wordt berekend, is deze maat vooral gevoelig voor verschillen in het midden van de inkomensverdeling.
- 3 De Theil-coëfficiënt is ook een maat voor de inkomensongelijkheid. Zij heeft eveneens een waarde van 0 bij totale gelijkheid, maar het maximum is gelijk aan de logaritme van het aantal waarnemingen en in principe dus onbegrensd. Door de wijze van berekenen is de Theil-coëfficiënt vooral gevoelig voor verschillen tussen de hogere inkomens.
- 4 Gini-coëfficiënt: 2013 = 0,259; 2018 = 0,259. Theil-coëfficiënt: 2013 = 0,144; 2018 = 0,144.
- 5 Het SCP heeft de armoedegrens in 2017 opnieuw bepaald en heeft veranderingen aangebracht in manier waarop armoede wordt gemeten (Goderis et al. 2018). De vorige reeks liep van 2001 tot en met 2014. De huidige vangt in 2011 aan. Omdat deze twee reeksen lastig te vergelijken zijn, is ervoor gekozen alleen de armoedecijfers volgens de nieuwe methode te publiceren. Volgens de oudereeks daalt het armoedepercentage tussen 2009 en 2010 nog enigszins, om daarna snel op te lopen tot 2013 (Hoff et al. 2016).
- 6 De daling van de koopkracht begint in 2010.
- 7 Alleenstaande ouders hebben door deze regeling recht op uitbreiding van het kindgebonden budget van enkele duizenden euro's per jaar.
- 8 Bij de Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) zijn 35 landen aangesloten, waaronder Nederland. Het doel van de organisatie is economische groei en handel te stimuleren.
- 9 Dit zijn spaar- en beleggingshypotheken.
- 10 Met dit kengetal wordt de ongelijkheid van een verdeling aangegeven. De Gini bereikt de waarde 1 als één persoon/huishouden al het vermogen in het land heeft en heeft de waarde 0 als iedereen precies evenveel vermogen heeft.
- 11 Tot 2016/17 konden we een consistente reeks presenteren van de tevredenheid van mensen met hun huishoudinkomen (zie bv. [De sociale staat van Nederland 2018 \(https://digitaal.scp.nl/ssn2018/inkomen/\)](https://digitaal.scp.nl/ssn2018/inkomen/)). De vraagstelling daarvan is vanaf 2018 echter veranderd.
- 12 Volgens een andere databron dan in de figuur hieronder was het aandeel van de bevolking dat de eigen financiële situatie een voldoende geeft in april 2020 iets hoger dan in januari dat jaar (Dekker et al. 2020; gegevens uit het Continu onderzoek burgerperspectieven). Voor specifieke subgroepen kan dat anders liggen.
- 13 Bij uitkeringsontvangers lijkt de ontwikkeling van de tevredenheid sneller te gaan. Deze groep is hier echter inclusief prepensioen.

Betaald werk

Auteur: [Edith Josten](#)

Door de uitbraak van het coronavirus sloeg de situatie op de arbeidsmarkt plots om. Sinds april 2020 stijgt de werkloosheid. De verwachting is dat het aandeel werklozen in 2021 dubbel zo groot zal zijn als begin 2020. Onder jongeren, lageropgeleiden, mensen met een niet-westerse migratieachtergrond en mensen met een arbeidshandicap zal de werkloosheid waarschijnlijk het meest groeien. Daarnaast lijdt een deel van de zelfstandigen een fors inkomensverlies.

Begin 2020 zag de situatie op de arbeidsmarkt er nog rooskleurig uit. De werkloosheid lag op het laagste niveau van de afgelopen 19 jaar, en het aandeel flexwerkers was sinds 2018 aan het dalen, na een continue stijging in de jaren ervoor. Wel waren er zorgen over het desondanks nog steeds vrij hoge aandeel flexkrachten; alleen in 2016-2018 was het hoger. Er waren begin 2020 dus ook meer werkenden met een flexibel contract dan in 2008, aan de vooravond van de vorige economische crisis. Een van de gevolgen daarvan is dat de werkloosheid de komende tijd mogelijk sneller oploopt dan in de vorige crisis, want flexibele contracten zijn op kortere termijn te beëindigen dan vaste dienstverbanden.

Deze kaart laat zien hoe de arbeidsmarkt tussen 2008 en 2020 veranderde. We nemen 2008 waar mogelijk als uitgangsjaar, zodat we de vorige economische crisis in zijn geheel in beeld hebben. Die crisis zou een indicatie kunnen geven van wat er nu gaat gebeuren.

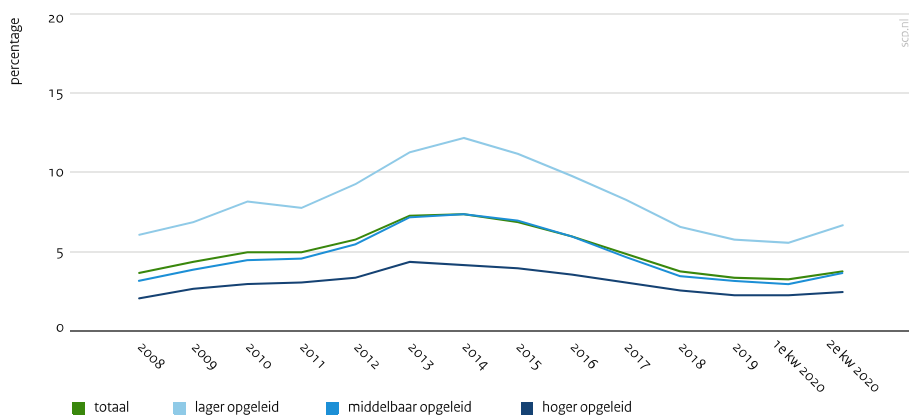
Werkloosheid daalde tussen 2014 en begin 2020 naar laagste niveau van afgelopen 19 jaar

In het eerste kwartaal van 2020 bedroeg de werkloosheid 3,3% (zie onderstaande figuur). Met andere woorden: er waren 3,3 werkzoekenden op de 100 mensen die betaald werk hadden of dat zochten. Het aandeel werklozen lag daarmee op het laagste niveau sinds 2001 (CBS 2020a), en dus ook onder dat in 2008. De arbeidsmarkt was wat werkloosheid betreft dus volledig hersteld van de vorige economische crisis, die van 2008 tot en met 2013 duurde. Na afloop daarvan daalde het percentage werklozen 6 jaar op rij (zie figuur hieronder). Ook groepen die in de vorige neergang hard getroffen waren – jongeren, lageropgeleiden [[Mensen met een afgeronde opleiding op niveau mbo entreeopleiding \(mbo 1\) of lager.](#)], mensen met een niet-westerse migratieachtergrond – hadden weer een werkloosheidspercentage op of onder hun oude niveau.

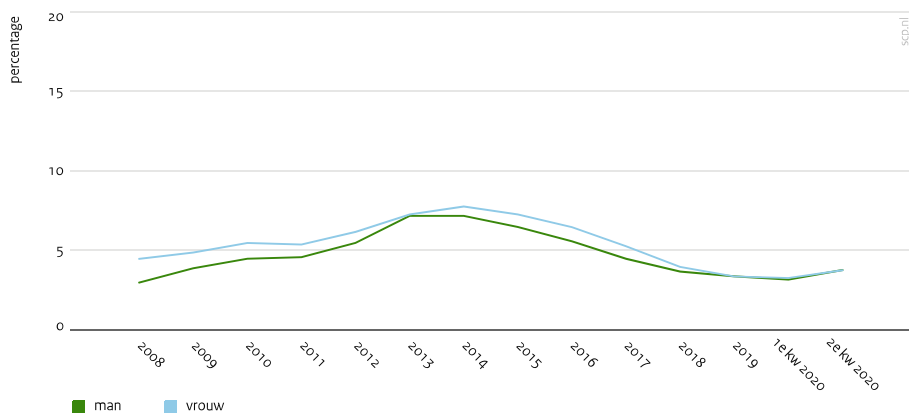
Werkloosheid kromp tot begin 2020 en begon daarna te stijgen

[Aandeel werklozen, onder werkenden en werklozen van 15-75 jaar, 2008-2020 (in procenten)]

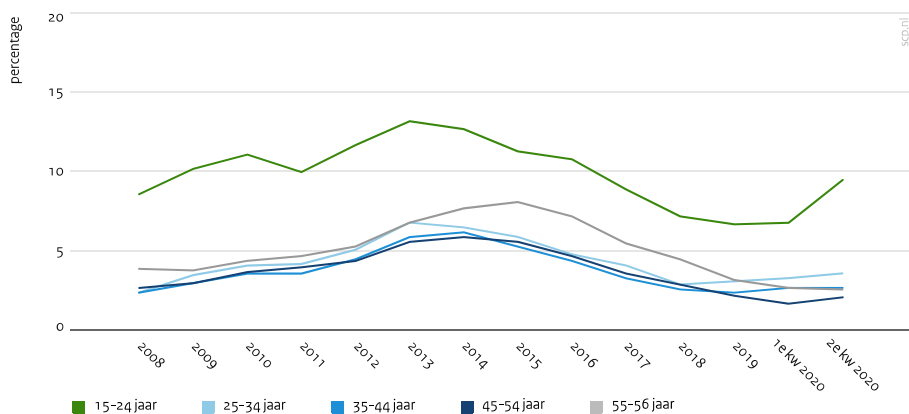
naar opleiding

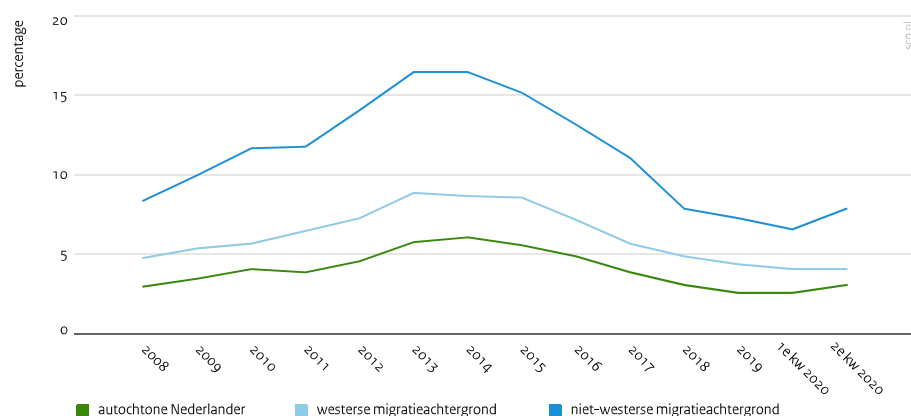
naar geslacht

naar leeftijd

naar herkomst ▼

Bron: CBS (EBB'08-'20), CBS (StatLine)

Percentage flexwerkers kromp tussen 2018-2020, maar blijft hoger dan in 2008

Door de lage werkloosheid kregen werkgevers vanaf 2018 steeds meer moeite met het vervullen van vacatures (CBS 2020d). Werkenden en werkzoekenden slaagden er daardoor sinds die tijd steeds vaker in hun positie te verbeteren. Het aandeel mensen met een tijdelijk of ander soort flexibel contract onder alle werkenden¹ kromp vanaf 2018 dan ook, van 22% naar 20%, na een onafgebroken stijging in de jaren ervoor. Wel lag het aandeel flexwerkers begin 2020 desondanks nog steeds vrij hoog; alleen de jaren 2016-2018 kenden er meer. Het aandeel flexwerkers was dus hoger dan in 2008 (17%), aan de vooravond van de vorige economische crisis, terwijl de krapte aan personeel in het eerste kwartaal van 2020 groter was dan in 2008 (CBS 2020d)².

Groei van flexwerk naar type flexcontract

Zowel meer tijdelijke contracten met zicht op vast als meer oproepwerk dan in 2008

Twee typen flexwerk kwamen begin 2020 vaker voor dan in 2008: tijdelijke contracten met zicht op vast werk (van 3% naar 4% van alle werkenden) en oproepwerk / werk zonder vaste arbeidsduur (van 4% naar 6% van alle werkenden). Deze vormen binnen het flexwerk de uitersten qua inkomenszekerheid: tijdelijke contracten met zicht op een vast dienstverband bieden de meeste zekerheid, oproepwerk de minste³. De groei van flexwerk bestond dus uit een toename van zowel flexcontracten met meer als met minder zekerheid.

Vooraf jongeren en lageropgeleiden doen vaker flexwerk dan in 2008

In alle groepen (man, vrouw, oud, jong) is hetzelfde patroon te zien: het aandeel flexwerkers kromp tussen 2018 en begin 2020, maar lag nog steeds hoger dan in 2008. Vooral 25-minners hadden vaker een flexibel contract dan toen, gevolgd door lageropgeleiden, 25-34-jarigen en mensen met een niet-westerse migratieachtergrond.

In een deel van deze groepen (25-minners, lageropgeleiden, mensen met een migratieachtergrond) steeg de werkloosheid tijdens de financiële crisis bovengemiddeld sterk. Begin 2020 lag het aandeel werklozen onder hen weer op of onder het oude niveau, zoals hiervoor gezegd, maar het aandeel met onzeker werk is meer gegroeid dan in andere groepen. De verschillen in baanzekerheid namen dus toe⁴.

Percentage zelfstandigen is sinds 2014 stabiel, maar ligt hoger dan in 2008

Ook het aandeel zelfstandigen onder werkenden lag begin 2020 hoger dan in 2008: 17% tegenover 14%. Dat kwam doordat het aandeel zelfstandigen tot 2014 groeide; daarna bleef het gelijk. De toename kwam uitsluitend tot stand door een stijging van het aantal zelfstandigen zonder personeel (CBS 2020e).

Aandeel flexwerkers en zelfstandigen steeg voor 2008 ook

Zowel het aandeel flexwerkers als zelfstandigen groeiden overigens al langer: flexwerkers sinds halverwege de jaren 90 (Euwals et al. 2016), zelfstandigen sinds de eeuwwisseling (Smits et al. 2012). In de meeste ons omringende landen zijn deze groepen niet zo sterk in omvang toegenomen, waardoor het aandeel flexwerkers en zzp'ers in Nederland nu hoger ligt dan daar (CBS 2020c; Eurostat 2020).

Mogelijke verklaringen voor groei aandeel flexwerkers en zelfstandigen

De groei van het aandeel flexwerkers heeft volgens verschillende onderzoeken niet één eenduidige oorzaak (De Beer 2018; Euwals et al. 2016; Josten en Vlasblom 2018; Kremer et al. 2017). Mogelijke verklaringen zijn dat werkgevers beperking van de personeelskosten tegenwoordig belangrijker vinden door meer internationale concurrentie en meer marktwerking, veranderingen in wet- en regelgeving die meer financiële verantwoordelijkheden neerleggen bij werkgevers, en werkgevers die elkaar navolgen. De groei van het aandeel zelfstandigen zonder personeel komt waarschijnlijk onder meer door ruimere belastingvoordelen en andere voorkeuren van werkenden (Financiën 2015; OECD 2019).

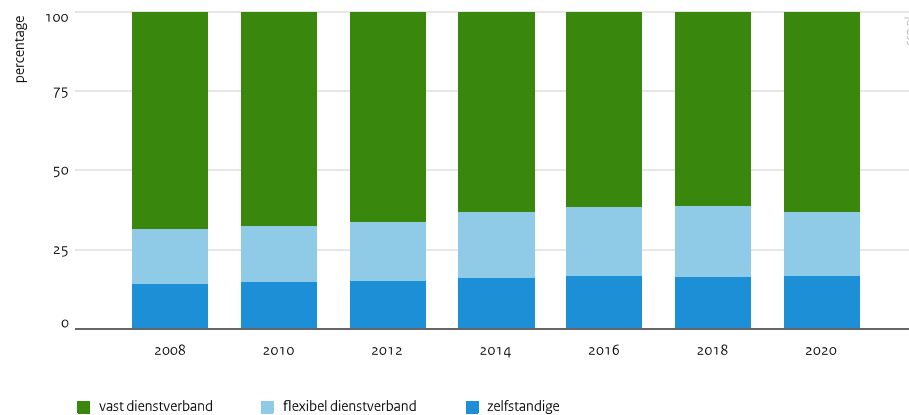
Flexwerkers en zelfstandigen vangen eerste klappen bij economische tegenwind

Zowel flexwerkers als zelfstandigen zijn kwetsbaar zodra het economisch slechter gaat. Zij krijgen als eersten de klappen. Flexwerkers verliezen dan als eersten hun baan (zie bv. Bierings et al. 2015) en zelfstandigen zien hun inkomen dan gemiddeld meer dalen dan werknemers (zie bv. Menger en Nieuweboer 2019; Vrooman et al. 2018). Verschillende partijen maken zich daarom zorgen over het grote aandeel flexwerkers en zelfstandigen zonder personeel, en dan vooral over degenen onder hen met een zwakke positie op de arbeidsmarkt (zie bv. Commissie Regulering van Werk 2020; WRR 2020). De zorgen over flexwerkers sluiten aan bij de mening van deze groep zelf: een ruime meerderheid van de flexibele krachten had liever een vast contract. De meeste zelfstandigen, daarentegen, zijn juist tevreden met hun arbeidspositie (Donker van Heel et al. 2013; Vlasblom en Josten 2013).

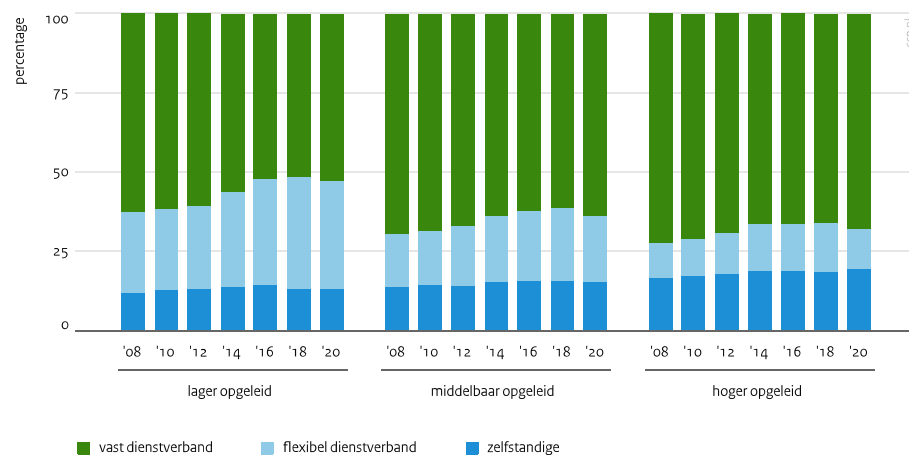
Aandeel flexkrachten kromp tussen 2018-2020, maar blijft hoger dan in 2008

[Aandeel flexwerkers en zelfstandigen, werkenden van 15-75 jaar, 2008-2020^a (in procenten)]

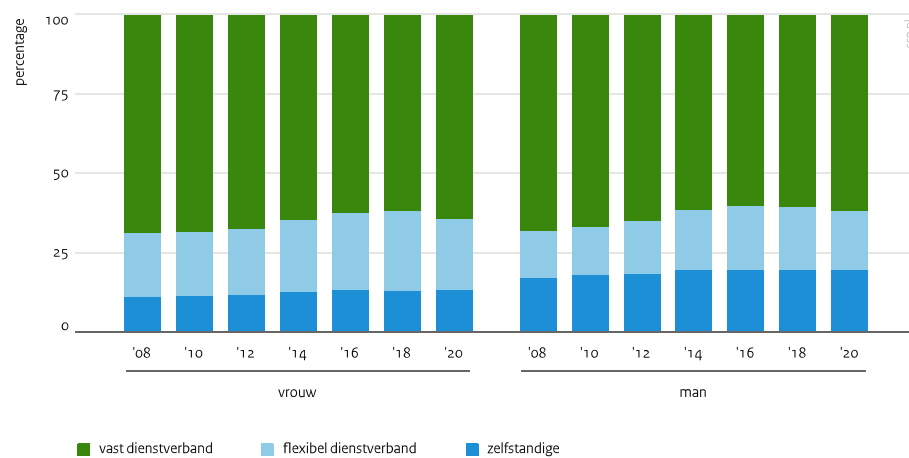
🎯 totaal ▼

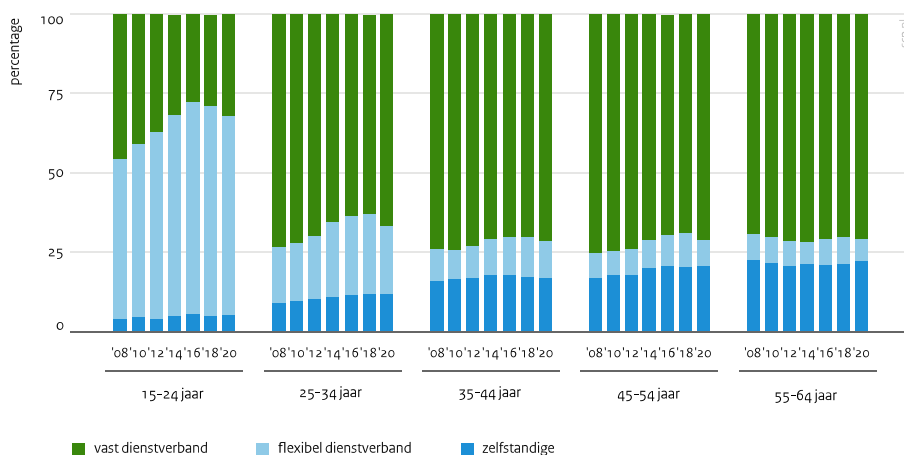
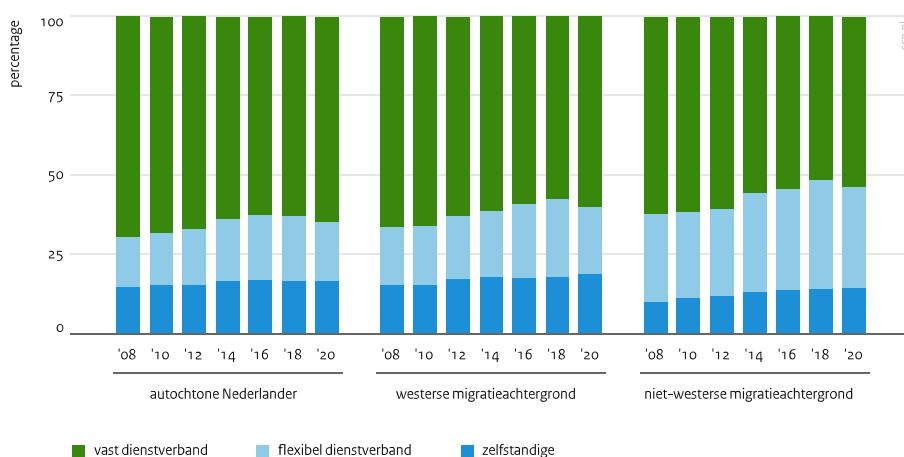

📖 naar opleiding ▼

♀♂ naar geslacht ▼

naar leeftijd naar herkomst

a 2020 betreft het eerste kwartaal van 2020

Bron: CBS (EBB'08-'20), CBS (StatLine)

Werkloosheid gaat door uitbraak coronavirus vermoedelijk verdubbelen

Door de uitbraak van het coronavirus en de maatregelen van de overheid om het virus af te remmen sloeg de situatie op de arbeidsmarkt in maart 2020 plots om. De economie kromp fors⁵ en de werkloosheid steeg, van 3,3% in het eerste kwartaal van 2020 naar 3,8% in het tweede kwartaal. Naar verwachting is het aandeel werklozen in 2021 bijna 2 keer zo groot als begin 2020, mits er geen nieuwe, grootschalige contactbeperkingen komen. Komen die er wel, dan wordt het aandeel werklozen naar verwachting ongeveer 3 keer zo groot (CPB 2020). Mogelijk zal de werkloosheid de komende tijd sneller oplopen dan in het begin van de vorige crisis, want er zijn nu meer mensen met een flexibel contract dan toen, en zulke contracten zijn op kortere termijn te beëindigen dan vaste dienstverbanden. Bovendien is de economische krimp sterker dan destijds (zie ook Jongen et al. 2020).

Sterkste stijging werkloosheid onder jongeren, lageropgeleiden, mensen met een migratieachtergrond en mensen met een arbeidshandicap

De werkloosheid neemt vermoedelijk het sterkst toe onder jongeren, lageropgeleiden, mensen met een migratieachtergrond en mensen met een arbeidshandicap. Dat komt niet alleen doordat zij bovengemiddeld vaak een flexibel contract hebben (zie hiervoor). Het ligt ook aan het feit dat ze vaker dan anderen werken in sectoren waarin de omzet flink terugloopt door het coronavirus, zoals de horeca, de sector cultuur/sport/recreatie en de reisbranche (Muns et al. 2020). Een deel van hen trekt zich een tijdje terug van de arbeidsmarkt en zoekt voorlopig geen ander werk (CPB 2020) en telt dan niet mee in de werkloosheidscijfers⁶.

Naast deze groepen worden ook zelfstandigen in de hiervoor genoemde sectoren hard getroffen; een deel van de zelfstandigen ziet hun inkomen flink dalen (Muns et al. 2020; De Klerk et al. 2020). Verder zullen ook werklozen het lastig krijgen: door het sterk gekrompen aantal vacatures is het moeilijk voor hen om nieuw werk te vinden. Vooral 55-plussers blijven als het economisch slecht gaat vaak lang werkloos⁷.

Tevredenheid van mensen met hun werk blijft waarschijnlijk gelijk

Voor een goed beeld van de situatie op de arbeidsmarkt is ook inzicht nodig in het welbevinden van werkenden. In 2019 waren de meeste werknemers in loondienst (78%) en de meeste zelfstandigen (81%) tevreden met hun werk⁸. Het aandeel met een positief oordeel wisselde iets tussen 2014 en 2019. Over het geheel genomen is er echter geen duidelijk stijgende of dalende lijn zichtbaar. Ook lijkt er geen samenhang met de economische situatie te zijn⁹. Dat wijst erop dat de baantevredenheid van werkenden niet veel zal veranderen onder invloed van de coronacrisis¹⁰.

Ontwikkeling van aandeel werkenden met burn-out of gerelateerde klachten onzeker

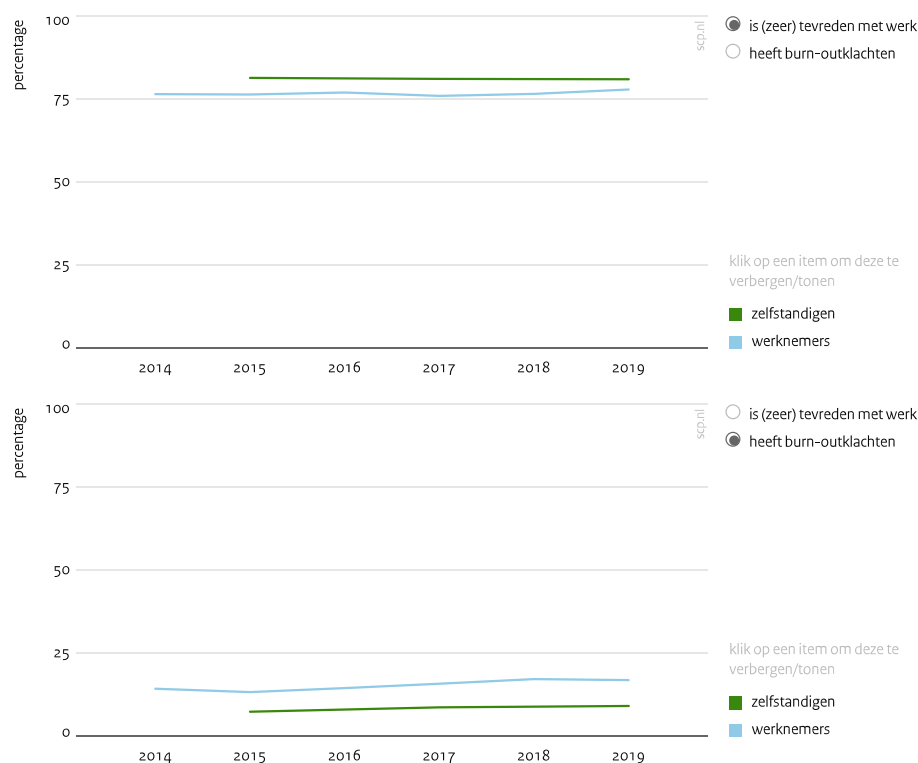
Psychische klachten zoals burn-out zijn een belangrijke oorzaak van verzuim en uitval uit het werk. Burn-outklachten kwamen in 2019 bij 17% van de werknemers in loondienst voor; hetzelfde aandeel als in 2018. Tussen 2014 en 2018 groeide het percentage werknemers met burn-outklachten nog, maar de groei kwam daarna tot stilstand¹¹. Zelfstandigen hebben beduidend minder vaak last van burn-outgevoelens dan werknemers (9% in 2019, 8 procentpunten lager dan onder werknemers). Wel steeg het aandeel zelfstandigen met burn-outklachten sinds 2015 licht.

Gegevens uit juli 2020 wijzen erop dat de psychische gezondheid van werkenden, een maat verwant aan burn-out, niet of weinig is verminderd (De Klerk et al. 2020)¹². Hoe de psychische gezondheid van mensen zich de komende tijd gaat ontwikkelen is onzeker. Uit eerdere economische neergangen is bekend dat werkenden die met baanverlies worden bedreigd of mensen die hun baan hebben verloren vaker dan voorheen psychische klachten krijgen of zichzelf doden (Marangos et al. 2020; Merens en Josten). Dat is zorgelijk, aangezien de groep baanverliezers gaat groeien. Verder leven er zorgen over personeel in ziekenhuizen, verpleeghuizen en andere zorginstellingen dat zwaar belast wordt als het aantal coronapatiënten weer flink zou stijgen (NRC 2020; Volkskrant 2020). Of ook

andere groepen werkenden een verhoogd risico gaan lopen – bijvoorbeeld als ze weer tegelijkertijd moeten werken én hun kinderen moeten helpen bij thuisonderwijs of als de mogelijkheden voor sociale contacten weer worden ingeperkt – is nog onduidelijk.

Mate van tevredenheid met werk vrij stabiel, burn-outklachten werknemers stabiliseren na toename

[Werkenden die (zeer) tevreden zijn met het werk en werkenden met burn-outklachten, 2014-2019 (in procenten)]

Bron: CBS/TNO (NEA'14-'19)

Literatuur

Adema, Y. en I. van Tilburg (2018). *Vertraagde loonontwikkeling in Nederland ontrafeld*. Den Haag: Centraal Planbureau.

Beer, P. de (2018). Waarom gebruiken werkgevers (steeds meer) flexibele arbeidskrachten? In: *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, jg. 34, nr. 1, p. 62-84.

Bierings, H., N. Kooiman en R. De Vries (2015). Arbeidsmarkttransities in Nederland: een overzicht. In: K. Chkalova, A. Goudswaard, J. Sanders en W. Smits (red.), *Dynamiek op de Nederlandse arbeidsmarkt: de focus op flexibilisering* (p. 8-37). Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.

CBS (2020a). *Arbeidsdeelname, vanaf 1969*. Geraadpleegd 27 juli 2020 via <https://opendata.cbs.nl/statline>.

CBS (2020b). *In 2019 grootste cao-loonstijging in 10 jaar*. Geraadpleegd 28 juli 2020 via <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2020/01/in-2019-grootste-cao-loonstijging-in-10-jaar>.

CBS (2020c). *Is elders in de EU het aandeel zzp'ers zo hoog als in Nederland?* Geraadpleegd 29 juli 2020 via <https://www.cbs.nl/nl-nl/faq/zzp/hoeveel-zzp-ers-telt-nederland-in-vergelijking-met-andere-eu-landen->.

CBS (2020d). *Vacatures; vacaturegraad naar SBI 2008.* Geraadpleegd 16 juli 2020 via <https://opendata.cbs.nl/statline>.

CBS (2020e). *Werkzame beroepsbevolking; positie in de werkkring.* Geraadpleegd 27 juli 2020 via <https://opendata.cbs.nl/statline>.

CBS (2020f). *Economie krimpt met 8,5 procent in tweede kwartaal 2020.* Geraadpleegd 16 augustus 2020 via <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2020/33/economie-krimpt-met-8-5-procent-in-tweede-kwartaal-2020>.

Commissie Regulering van Werk (2020). *In wat voor land willen wij werken? Naar een nieuw ontwerp voor de regulering van werk. Eindrapport van de Commissie Regulering van Werk.* Den Haag: Commissie Regulering van Werk.

CPB (2020). *Augustusraming 2020-2021.* Den Haag: Centraal Planbureau.

Donker van Heel, P., J. de Wit, D. van Buren, R. van der Aa en T. Viertelhuizen (2013). *Contractvormen en motieven van werkgevers en werknemers.* Rotterdam: Ecorys.

Eurostat (2020). *Temporary employees as percentage of the total number of employees, by sex, age and citizenship (%).* Geraadpleegd 16 juli 2020 via <https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do>.

Euwals, R., M. de Graaf-Zijl en D. van Vuuren (2016). *Flexibiliteit op de arbeidsmarkt.* Den Haag: Centraal Planbureau.

Financiën (2015). *IBO Zelfstandigen zonder personeel.* Den Haag: Ministerie van Financiën.

Houtman, I., K. Kraan en A. Venema (2019). *Oorzaken, gevolgen en risicogroepen van burn-out: tussenrapportage.* Den Haag: TNO.

Jongen, E., J. Ebregt, B. Scheer en H.-M. von Gaudecker (2020). *Arbeidsmarkt: sterke daling gewerkte uren.* Den Haag: Centraal Planbureau.

Josten, E. en J.D. Vlasblom (2017). *Maakt zzp'er worden tevreden?* In: *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, jg. 33, nr. 3, p. 269-283.

Josten, E. en J.D. Vlasblom (2018). *Tijdelijk werk geven. Invloed van laagconjunctuur en langdurende ziektegevallen.* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Klerk, M. de, I. Plaisier en F. Wagemakers, m.m.v. J. Iedema, E. Josten en J. Schaper (2020). *Welbevinden ten tijde van corona. Eerste bevindingen op basis van een bevolkingsenquête uit juli 2020.* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Kremer, M., R. Went en A. Knottnerus (2017). *Voor de zekerheid. de toekomst van flexibel werkenden en de moderne organisatie van arbeid.* In: M. Kremer, R. Went en A. Knottnerus (red.), *Voor de zekerheid. De toekomst van flexibel werkenden en de moderne organisatie van arbeid* (p. 17-58). Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

Marangos, A., R. Schellingerhout, S. Kooiker, P. Schyns, H. Cerit en F. Vonk (2020). *Verwachte gevolgen van corona voor de psychische gezondheid*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Menger, J. en J. Nieuweboer (2019). *Inkomen van werkenden*. Den Haag/Heerlen/Bonaire: Centraal Bureau voor de Statistiek.

Merens, A. en E. Josten (2016). *Werkloos toezien. Gevolgen van de crisis voor emancipatie en welbevinden*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Muns, S., M. Olsthoorn, L. Kuyper en J.D. Vlasblom (2020). *Kwetsbare groepen op de arbeidsmarkt. Beleidssignalement maatschappelijke gevolgen coronamaatregelen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

NRC (2020). 'IC-personeel heeft last van slaapproblemen en herbelevingen'. In: NRC, 30 juli 2020.

OECD (2019). *OECD Input to the Netherlands Independent Commission on the Regulation of Work (Commissie Regulering van Werk)*. Paris: OECD.

Roeters, A. (2019a). Betaald werk. In: *Een week in kaart: Editie 2*. Geraadpleegd 29 juli 2020 via <https://digitaal.scp.nl/eenweekinkartz/betaald-werk>.

Roeters, A. (2019b). Zorg voor het huishouden en anderen. In: *Een week in kaart: Editie 2*. Geraadpleegd 29 juli 2020 via <https://digitaal.scp.nl/eenweekinkartz/zorg-voor-het-huishouden-en-anderen>.

Smits, W., N. Kooiman, L. Kösters en R. de Vries (2012). De groep flexwerkers en zelfstandigen in Nederland groeit. In: *Economisch Statistische Berichten*, jg. 97, nr. 4647S, p. 10-17.

Torre, A. van der, H.A. van de Ven en H.J. Dirven (2016). *Duurzame Inzetbaarheid: zzp'ers versus werknemers*. Leiden: TNO.

Vlasblom, J.D. en E. Josten (2013). Een onzeker perspectief: vooruitzichten van tijdelijke werknemers. Eerste resultaten uit het Arbeidsaanbodpanel, najaar 2012. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Volkskrant (2020). Ziekenhuisdirecteur: we zijn niet klaar voor tweede golf. In: *Volkskrant*, 27 juli 2020.

Vrooman, J.C., E.J.C. Josten, S.J.M. Hoff, L.S. Putman en J.M. Wildeboer Schut (2018). *Als werk weinig opbrengt: werkende armen in vijf Europese landen en twintig Nederlandse gemeenten*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

WRR (2020). *Het betere werk. De nieuwe maatschappelijke opdracht*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

Deze kaart citeren

Josten, E.J.C. (2020). Betaald werk. In: *De sociale staat van Nederland: 2020*. Geraadpleegd op [datum] via <https://digitaal.scp.nl/ssn2020/betaald-werk>.

Publicatiedatum

9 september 2020

Informatie noten

- 1 Dit zijn mensen met een tijdelijk contract (met en zonder zicht op vast), uitzendkrachten, oproepkrachten en andere werknemers zonder vaste arbeidsduur.
- 2 Bij de lonen is een vergelijkbaar patroon te zien: de lonen groeiden in 2019 flink (CBS 2020b), maar de gemiddelde stijging over het afgelopen decennium was kleiner dan in de decennia ervoor (Adema en Van Tilburg 2018).
- 3 Oproepwerk is meestal tijdelijk van aard. Daarnaast is ook de wekelijkse arbeidsduur, en dus het inkomen, onzeker. Oproepwerkers leven dan ook vaker dan andere werknemers onder de armoedegrens (Vrooman et al. 2018).
- 4 Daarbij past wel de kanttekening dat een deel van de 25-minners met een flexcontract nog een opleiding volgt.
- 5 De economie kromp in het tweede kwartaal van 2020 met 8,5%. Dit is de grootste krimp die het Centraal Bureau voor de Statistiek ooit gemeten heeft (CBS 2020f).
- 6 Zo daalde het aandeel 15-24 jarigen dat werk heeft of ernaar zoekt onder iedereen in die leeftijd van 69,4% in het eerste kwartaal van 2020 naar 66,9% in het tweede kwartaal. Onder lageropgeleiden kromp het van 52,3% naar 50,6% en onder middelbaar opgeleiden van 74,5% naar 73,1% (CBS 2020g).
- 7 De werkloosheid onder 55-plussers daalde na afloop van de vorige economische crisis daardoor pas later dan onder jongere leeftijdsgroepen.
- 8 De iets grotere tevredenheid van zelfstandigen is waarschijnlijk onder meer te danken aan hun grotere autonomie (Josten en Vlasblom 2017; Van der Torre et al 2016).
- 9 Dat blijkt uit cijfers uit het Arbeidsaanbodpanel van het SCP. In 2008 was 36% van de werkenden volgens dit databestand zeer tevreden en 55% tevreden. In 2014, toen de werkloosheid op zijn hoogst lag, bedroeg dat respectievelijk 37% en 54%.
- 10 Aannemende dat zaken zoals de lonen van werknemers niet dalen.
- 11 Het is niet bekend wat de belangrijkste oorzaak van die eerdere stijging was (Houtman et al. 2019).
- 12 Het aandeel werkenden dat zich (iets) somberder voelt dan een half jaar geleden bedroeg in juli 2020 26%. 11% voelde zich (iets) opgewekter. Het psychisch welbevinden, gemeten met de Mental Health Inventory 5 (MHI-5), was niet veranderd.

Maatschappelijke en politieke participatie

Auteur: [Josje den Ridder](#)

De afgelopen 12 jaar is de participatie en betrokkenheid van Nederlanders bij de publieke zaak zo goed als stabiel gebleven. Uitzondering hierop is het lezen van politiek nieuws (bijvoorbeeld in de krant), dit is vooral onder jongeren de afgelopen 12 jaar afgenomen. Een andere uitzondering vormt de steun voor referenda: deze steun is, na een scherpe daling in 2016 en 2017, nu weer gestegen. De coronacrisis heeft vermoedelijk gevolgen gehad voor de maatschappelijke participatie. Vormen van participatie waarbij mensen fysiek samenkomen, zoals demonstraties of vrijwilligerswerk, zijn tijdens een lockdown bijvoorbeeld niet mogelijk. Waarschijnlijk gaat het hier om een tijdelijke onderbreking en pakken mensen activiteiten weer op zodra dat mogelijk is. De coronacrisis lijkt geen gevolgen te hebben voor het niveau van politieke interesse of de steun voor referenda.

Betrokkenheid met en inzet voor de publieke zaak

Betrokkenheid bij de publieke zaak kan zich uiten in allerlei vormen van (maatschappelijke) participatie, zoals vrijwilligerswerk [[Werk dat in enig georganiseerd verband onverplicht en onbetaald wordt verricht ten behoeve van anderen of de samenleving](#)], informele hulp [[Hulp die niet verleend wordt door professionals, maar door mensen binnen het eigen netwerk. Het kan gaan om hulp bij het huishouden, persoonlijke verzorging of verpleging, emotionele steun, hulp bij vervoer, of begeleiding bij het regelen van hulp](#)] en collectieve actie [[Gezamenlijke inzet voor de publieke zaak](#)] aan de ene kant, en in (politieke) betrokkenheid bij het bestuur en politiek aan de andere kant. Dit laatste kan door te gaan stemmen, het politieke nieuws te volgen of voorstander te zijn van (meer) politieke inspraak. Beide vormen van participatie en betrokkenheid bespreken we hier voor de periode 2008-2019. Aan het eind gaan we in op de vraag of en hoe de coronacrisis gevolgen heeft voor de mate en aard van participatie in Nederland.

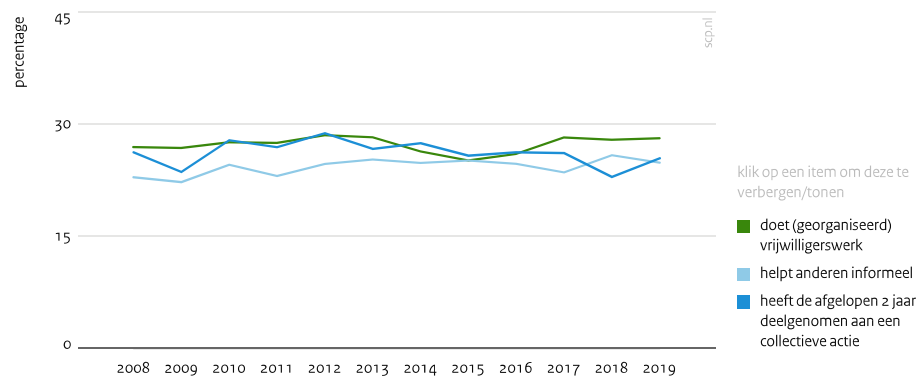
Maatschappelijke participatie grotendeels stabiel

Het percentage Nederlanders dat aangeeft vrijwilligerswerk te doen, schommelt de afgelopen 12 jaar tussen 25% en 30% en is dus relatief stabiel. Hogeropgeleiden doen aanzienlijk vaker vrijwilligerswerk dan lageropgeleiden. Jongvolwassenen (18 tot 34 jaar) zijn minder vaak actief als vrijwilliger dan de andere leeftijdscategorieën. Deze verschillen zijn niet nieuw, maar waren er de hele onderzochte periode.

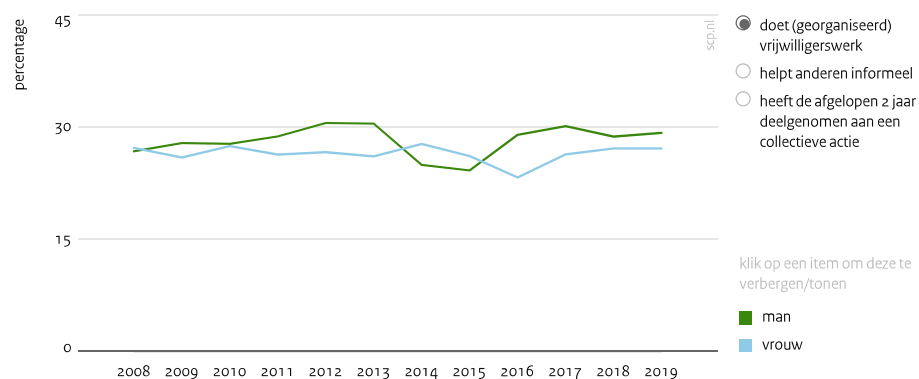
Maatschappelijke participatie grotendeels stabiel

[Ontwikkelingen in maatschappelijke participatie in Nederland, personen van 18 jaar en ouder, 2008-2019 (in procenten)]

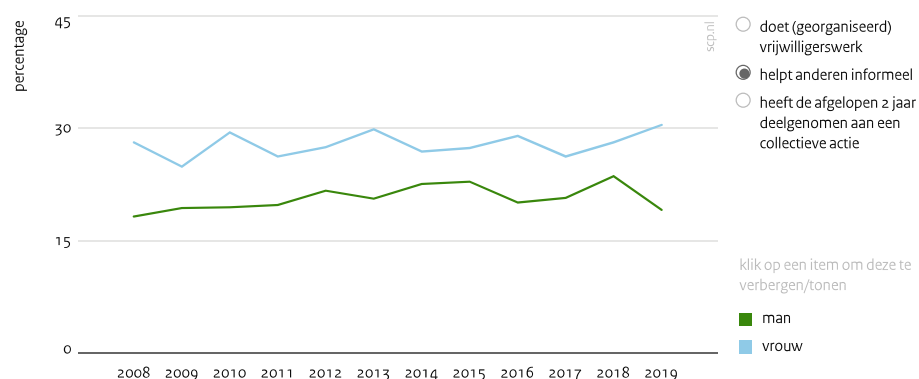
totaal

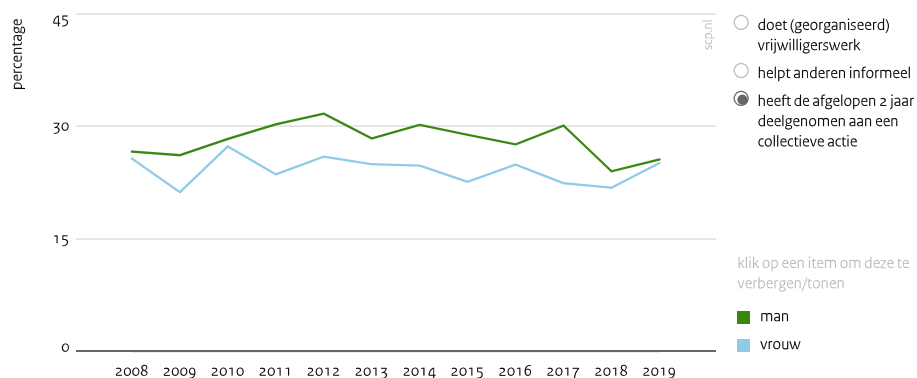
naar geslacht

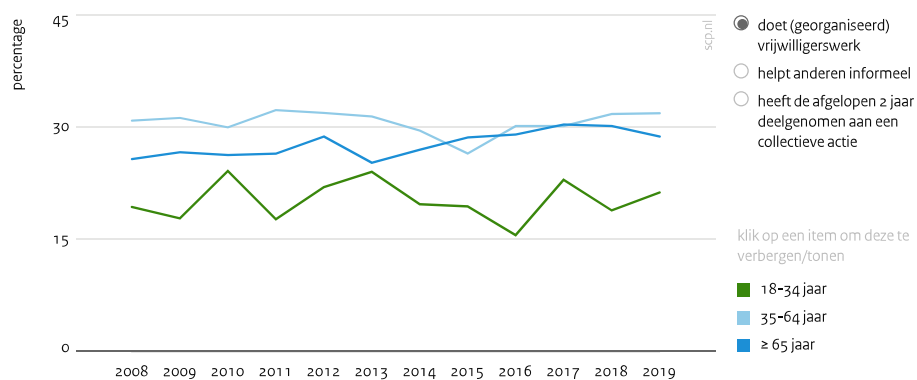
naar geslacht

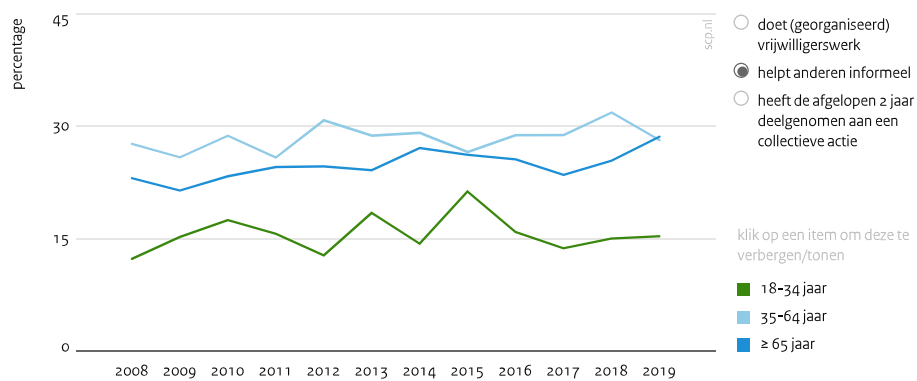
naar geslacht

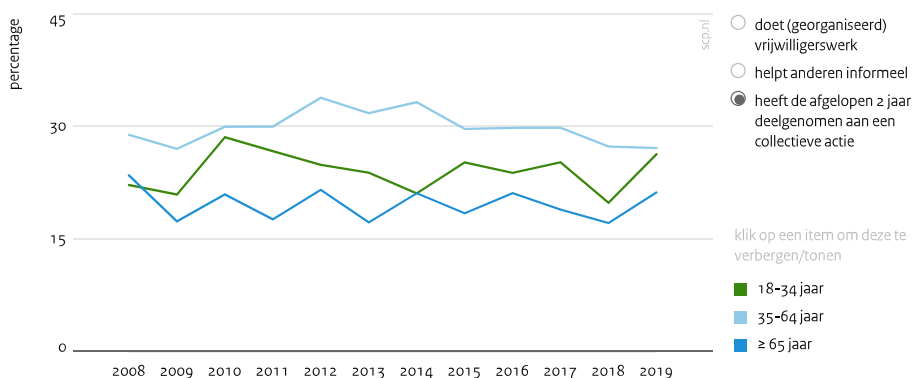
naar leeftijd

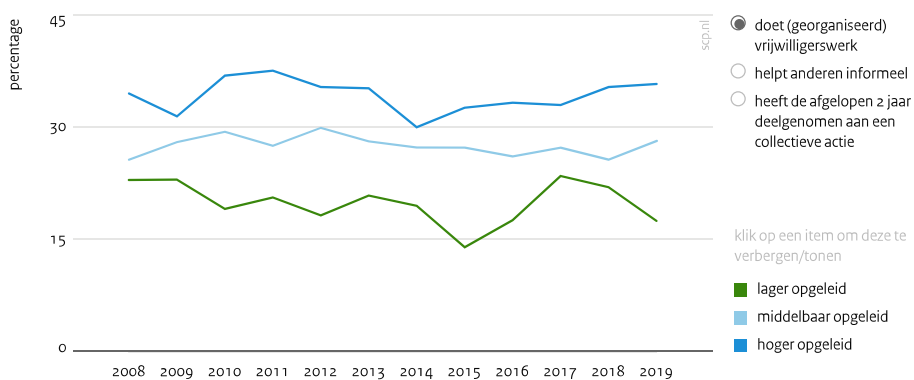
naar leeftijd

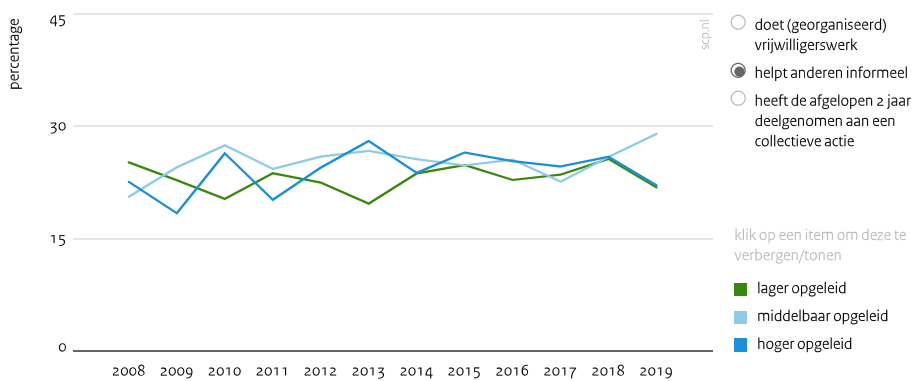
naar leeftijd

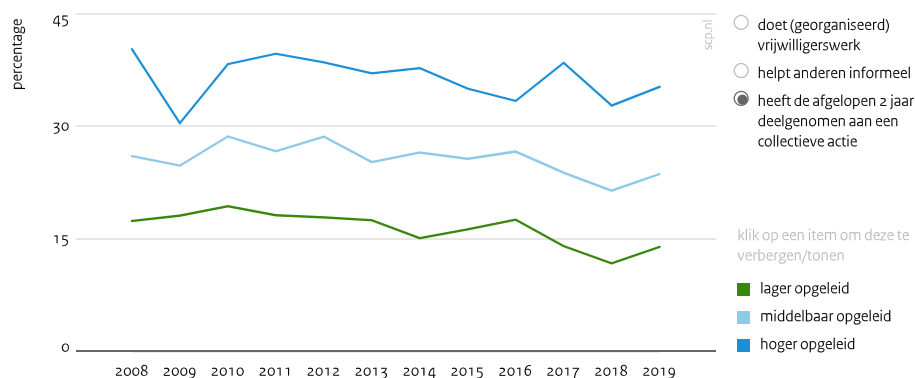
naar opleiding

naar opleiding

naar opleiding ▼

Bron: SCP (CV'08-'19)

De afgelopen 12 jaar is ook het percentage stabiel dat aangeeft de afgelopen 2 jaar te hebben deelgenomen aan een lokale of (inter)nationale collectieve actie¹. Dit percentage schommelt lichtjes rond de 25%. Opnieuw zijn het de hogeropgeleiden die het vaakst aangeven deel te hebben genomen aan een vorm van collectieve actie. Waar Nederlanders van 35-64 jaar in de periode 2008-2018 actiever waren dan jongvolwassenen en ouderen, is dat verschil in 2019 kleiner geworden.

Hoewel er in 2019 veel media-aandacht was voor protesten en demonstraties (denk aan het protest van boeren, bouwers of leraren, zie o.a. Rovers 2019; Khaddari en Wiegman 2019), is er in 2018 en 2019 geen toename in de actiegeneigdheid en de steun voor protest (niet in figuur). In 2019 zei 53% te gaan protesteren bij een onrechtvaardige wet, en keurde 72% protest tegen de regering goed. Die aandelen liggen niet hoger dan de afgelopen 12 jaar, maar zijn wel veel hoger dan in de jaren zeventig en tachtig (Kuyper et al. 2019: 237; Den Ridder et al. 2019: 34).

Het aandeel Nederlanders dat informele hulp verleent, ligt in de periode 2008-2019 tussen de 23% en 26%. Vrouwen verlenen vaker informele hulp dan mannen. Het verschil tussen mannen en vrouwen leek in 2018 te zijn afgenomen, maar die ontwikkeling zet zich in 2019 niet door. Jongvolwassenen geven het minst vaak hulp aan zieke of gehandicapte familieleden, kennissen of burens. In tegenstelling tot wat we zien bij vrijwilligerswerk of collectieve actie, zijn hogeropgeleiden op dit punt niet actiever dan anderen.

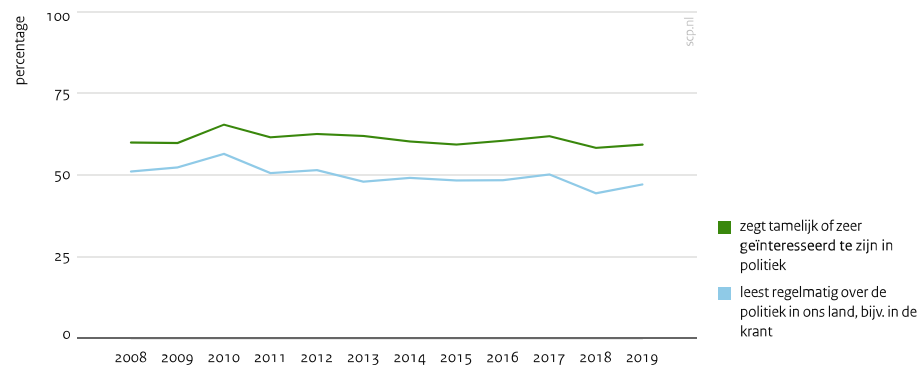
Politieke interesse stabiel, aandeel dat politiek nieuws leest gedaald

De afgelopen 12 jaar geeft steeds ongeveer 60% van de Nederlandse bevolking aan tamelijk of zeer geïnteresseerd te zijn in de politiek. Alleen in 2010 lag dat aandeel met 66% iets hoger. Mannen zijn hierin vaker tamelijk of zeer geïnteresseerd dan vrouwen (69% tegenover 50% in 2019) en hogeropgeleiden (73%) meer dan lageropgeleiden (45%). Het verschil tussen hoger- en lageropgeleiden is er de afgelopen 10 jaar steeds.

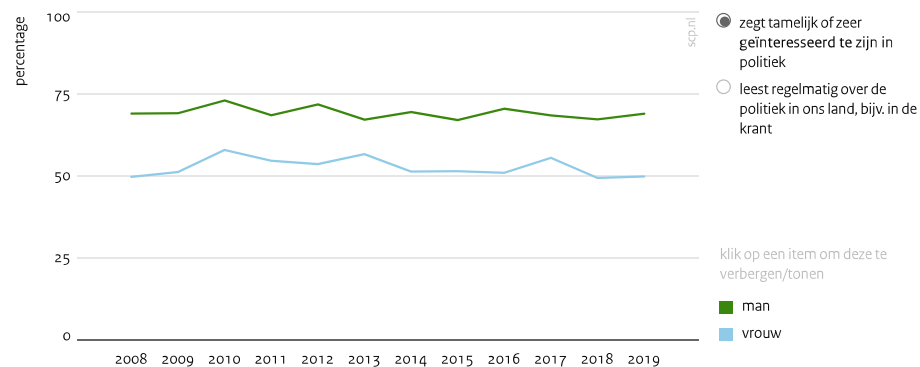
Politieke interesse stabiel, maar men leest minder politiek nieuws

[Ontwikkelingen in politieke interesse en nieuwsconsumptie, personen van 18 jaar en ouder, 2008-2019 (in procenten)]

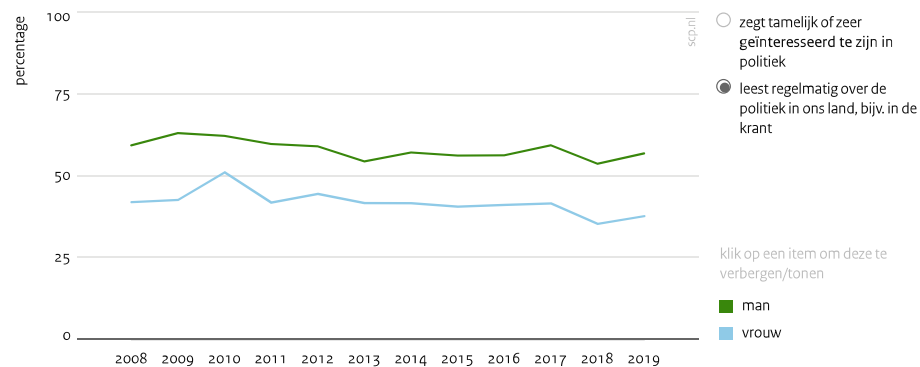
totaal

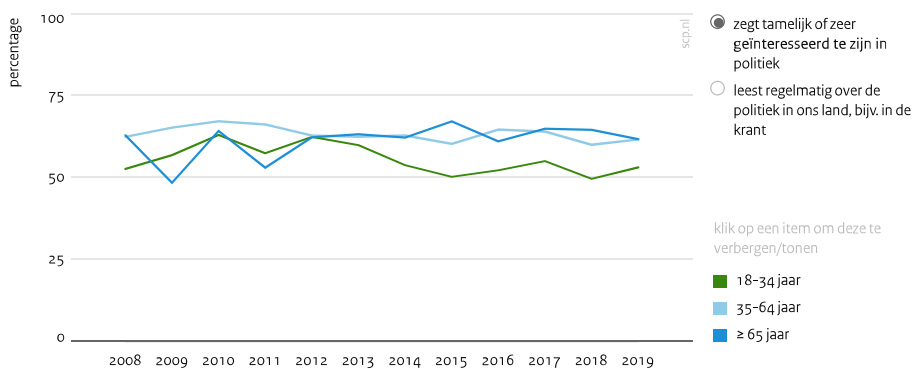
naar geslacht

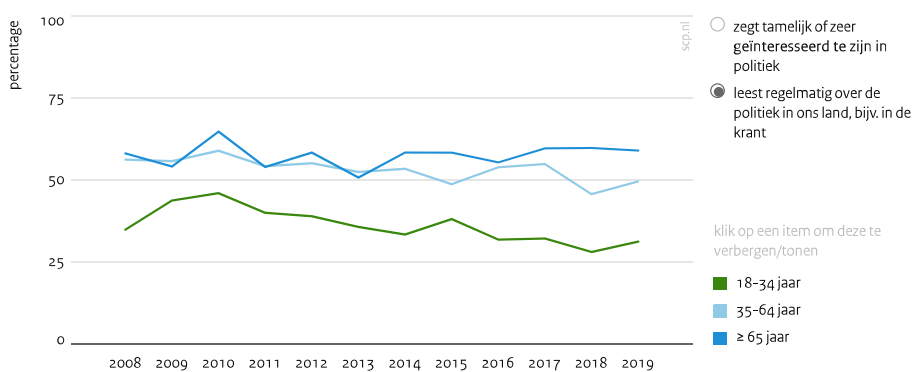
naar geslacht

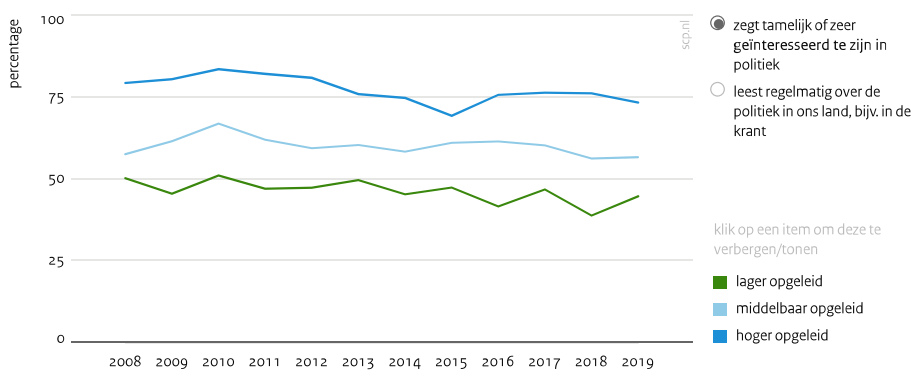
naar leeftijd ▼

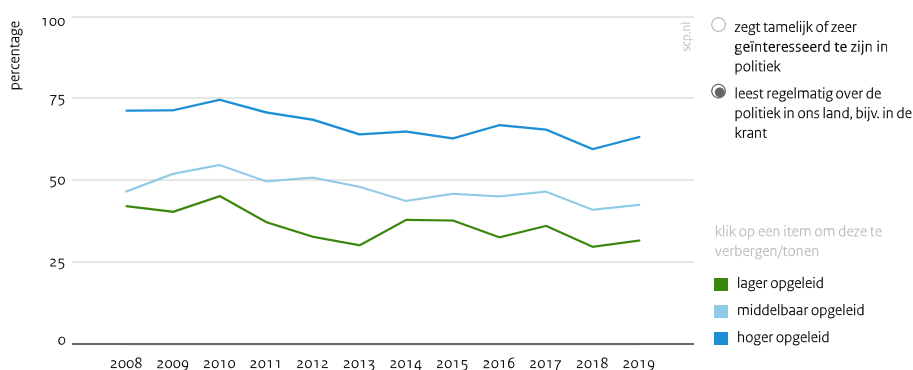

naar leeftijd ▼

naar opleiding ▼

naar opleiding

Bron: SCP (CV'08-'19)

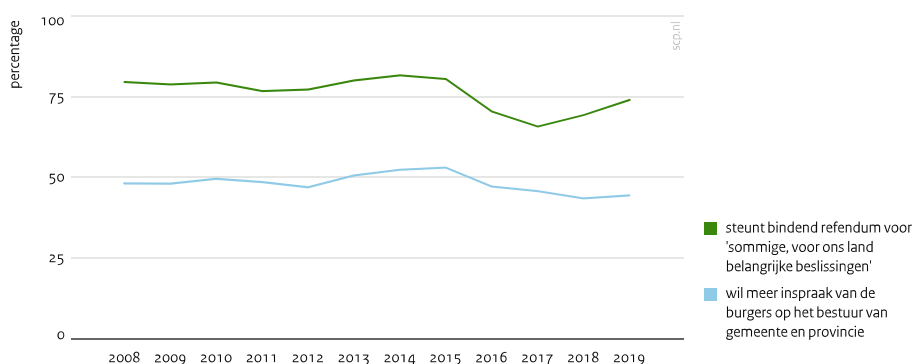
Nederlanders lezen in 2018 iets minder vaak politiek nieuws dan in de periode 2008-2012, in 2019 zet die afname niet verder door. In 2008 las 51% regelmatig over de politiek, in 2010 was dat 57% en daarna daalde het langzaam naar 45% in 2018. In 2019 zegt 47% regelmatig politiek nieuws te lezen. In de categorieën geslacht, leeftijd en opleidingsniveau lezen mannen, ouderen en hogeropgeleiden het vaakst politiek nieuws. Jongvolwassenen zijn tussen 2008 en 2019 minder vaak politiek nieuws gaan lezen, terwijl de consumptie van schriftelijk politiek nieuws sinds 2008 voor ouderen stabiel bleef. Mogelijk is deze trend onderdeel van een algemeen patroon, waaruit blijkt dat sinds 2006 het lezen onder jongvolwassenen sterk is teruggelopen (van 87% in 2006 tot 49% in 2016) terwijl het onder ouderen constant op 90% is gebleven (Wennekers et al. 2018). Opvallend is dat het verschil tussen leeftijdscategorieën bij het lezen van politiek nieuws veel groter is dan bij politieke interesse. Waarschijnlijk nemen jongeren politiek nieuws op een andere manier tot zich².

Steun voor referenda toegenomen na scherpe daling in 2016-2017

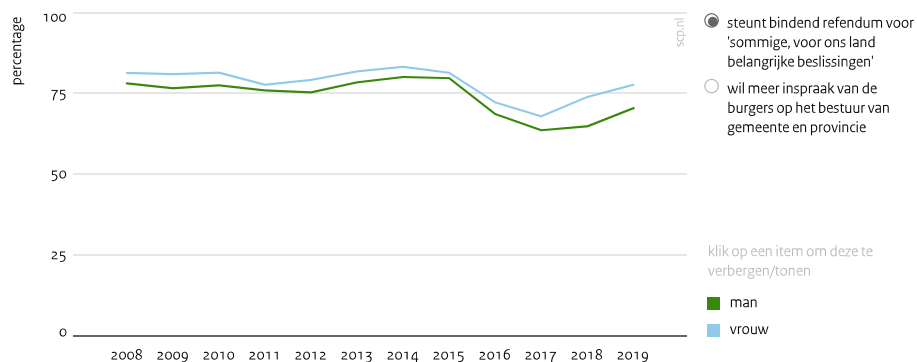
Tussen 2008 en 2015 ligt de steun voor meer inspraak van burgers in gemeente en provincie tussen de 48% en 53%; daarna neemt die af tot 44%-45% in 2018 en 2019³. Lageropgeleiden zijn aanzienlijk vaker voorstander van meer inspraak op gemeentelijk en provinciaal niveau dan hogeropgeleiden (53% tegenover 37%).

Steun voor referenda na scherpe daling in 2016 en 2017 weer toegenomen

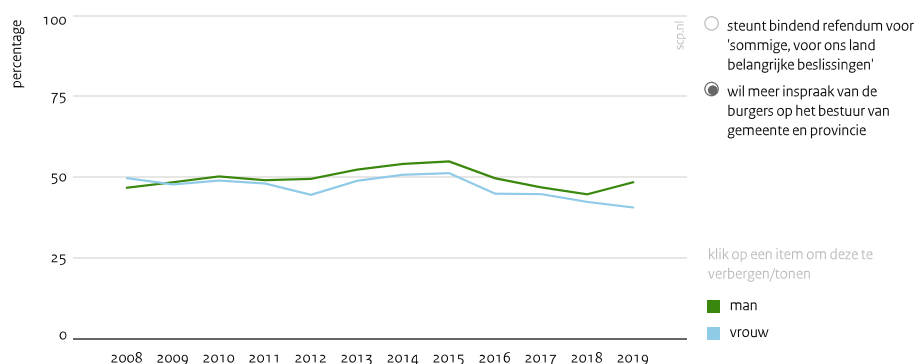
[Ontwikkelingen in steun voor referenda en meer inspraak, personen van 18 jaar en ouder, 2008-2019 (in procenten)]

totaal

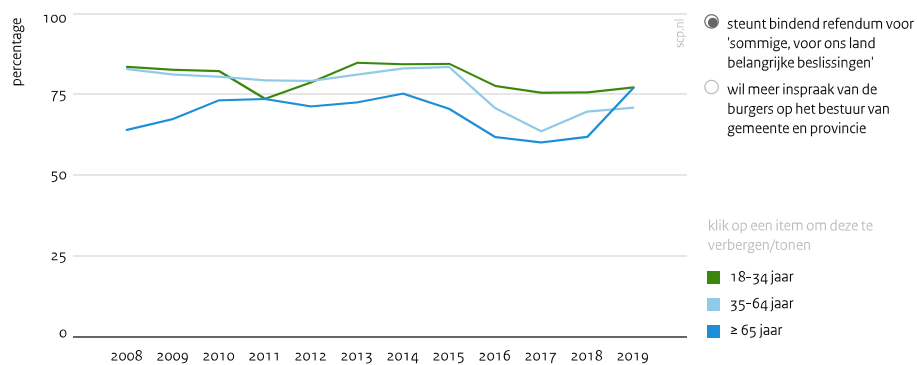
naar geslacht ▼

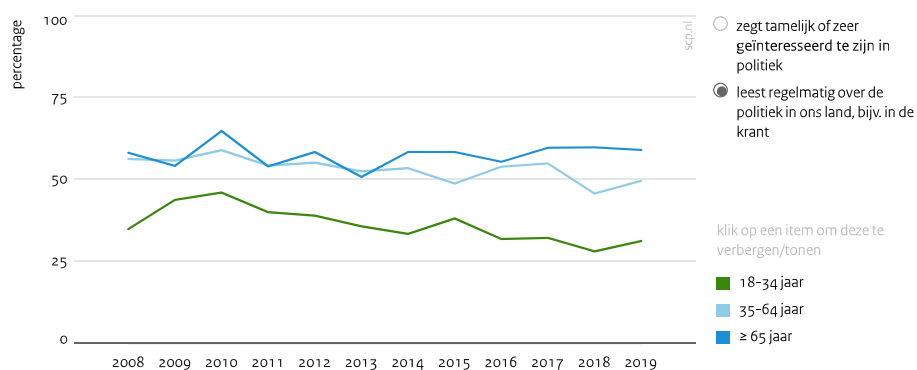
naar geslacht ▼

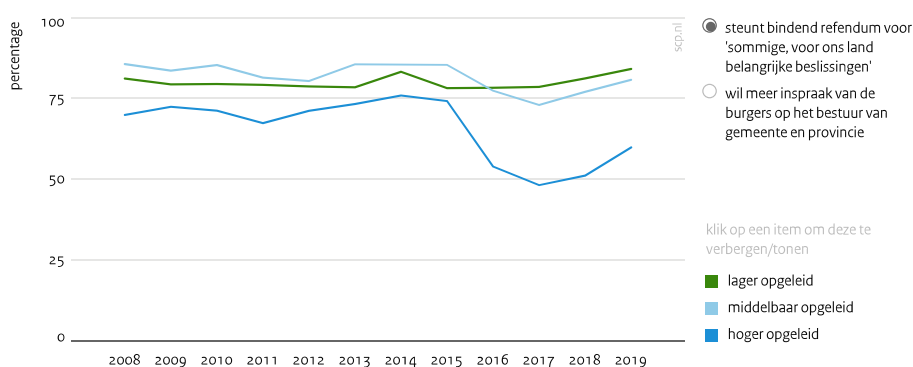
naar leeftijd ▼

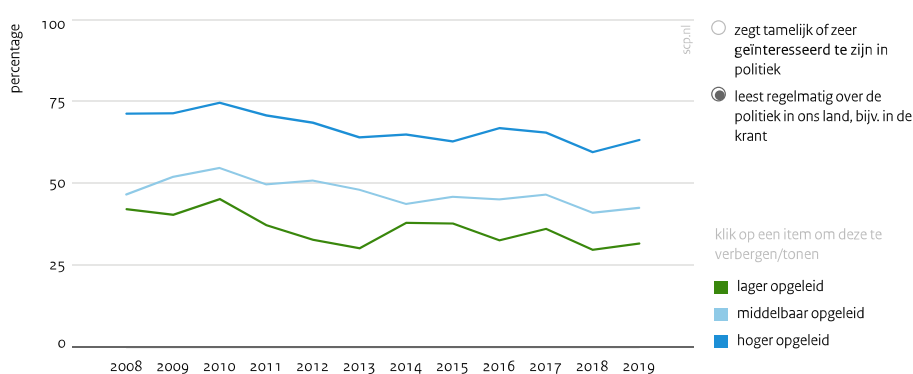
naar leeftijd ▼

naar opleiding ▼

naar opleiding ▼

Bron: SCP (CV'08-'19)

Tot 2016 was een ruime en stabiele meerderheid van ongeveer 80% voor het bindend referendum [Een referendum waarbij de overheid zich moet houden aan de uitslag, in tegenstelling tot bij niet-bindende referenda]. Sinds 2016 – vermoedelijk als gevolg van het Oekraïne-referendum (zie Dekker en Den Ridder 2017: 81) – is deze steun gedaald naar 66% in 2017. Daarna stijgt de steun weer naar 70% in 2018 en 74% in 2019, een aandeel dat nog altijd lager is dan vóór 2016. De daling van de steun voor referenda sinds 2015 deed zich vooral voor onder hogeropgeleiden. Onder die groep daalde de steun voor referenda scherp: van 74% in 2015 naar 48% in 2017. Onder middelbaaropgeleiden liep die steun slechts een beetje terug, en onder lageropgeleiden bleef het op het oude niveau van rond de 80%. In 2019 is de stijging van de steun onder hogeropgeleiden het grootst, maar ook onder de andere opleidingsgroepen neemt de steun voor referenda licht toe. Daarmee blijft het verschil tussen de opleidingsniveaus groot en ook groter dan in de periode 2008-2015.

Verder is de steun voor het bindend referendum onder vrouwen iets groter (78% tegenover 71% voor mannen). Onder ouderen is de steun voor het bindend referendum tussen 2018 en 2019 gestegen van 62% naar 77% waardoor het eerder geconstateerde verschil tussen jong en oud is verdwenen.

Opkomst bij verkiezingen stabiel

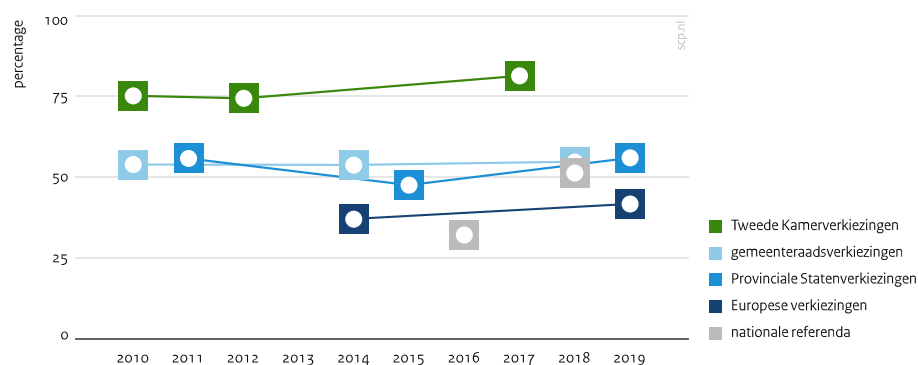
De afgelopen 12 jaar is de opkomst bij verkiezingen stabiel. Wanneer we een langere periode bekijken, zien we tussen 1970 en 2000 een daling in de opkomst bij verkiezingen voor de gemeenteraad, Provinciale Staten en het Europees Parlement. Deze daling stabiliseert daarna. Ook bij de meest recente verkiezingen zien we dat de opkomst niet verder daalt, maar licht stijgt – zowel bij de Tweede Kamerverkiezingen als bij de niet-nationale verkiezingen.

Al met al is de opkomst bij de Tweede Kamerverkiezingen door de jaren heen (en dus ook de afgelopen 12 jaar) het hoogst. De opkomst bij Europese verkiezingen is ongeveer de helft hiervan, terwijl de opkomst bij de gemeenteraadsverkiezingen en Provinciale Statenverkiezingen hier steeds tussenin ligt.

De opkomst bij nationale referenda is wisselend en hangt af van onder meer het onderwerp en het moment van de stembusgang. In 2016 ging 32% naar de stembus voor het referendum over het verdrag tussen de Europese Unie en Oekraïne. Bij het referendum over de zogenoemde sleepwet⁴ lag de opkomst met 52% aanzienlijk hoger. Dat is te verklaren doordat dat referendum gelijktijdig met de gemeenteraadsverkiezingen werd gehouden (Van der Kolk 2018).

Opkomst bij Tweede Kamerverkiezingen stabiel

[Opkomst bij verkiezingen voor Tweede Kamer, gemeenteraad, Provinciale Staten en de Europees Parlement en nationale referenda, personen van 18 jaar en ouder, 2010-2019 (in procenten)]

Bron: Kiesraad

Gevolgen van de coronacrisis: een tijdelijke onderbreking van participatie?

In een periode van lockdown en strikte social distancing is het niet altijd mogelijk om op een fysieke manier uiting te geven aan betrokkenheid. Van april tot mei 2020 lag het openbare leven nagenoeg stil waardoor het aannemelijk is dat mensen in die periode minder vrijwilligerswerk hebben gedaan en niet fysiek participeerden in openbare bijeenkomsten zoals collectieve acties of protesten⁵. Uit [onderzoek in juli 2020 naar de maatschappelijke gevolgen van corona](https://www.scp.nl/over-scp/data-en-methoden/onderzoeksbeschrijvingen/maatschappelijke-effecten-van-corona-mec) (<https://www.scp.nl/over-scp/data-en-methoden/onderzoeksbeschrijvingen/maatschappelijke-effecten-van-corona-mec>) blijkt inderdaad dat 45% van de vrijwilligers zegt minder vrijwilligerswerk te zijn gaan doen tijdens de coronacrisis. Voor een derde veranderde er niets. Een kleine groep is meer gaan doen, deed andere dingen of is dingen anders gaan doen. Wat betreft het verlenen van informele hulp of mantelzorg heeft de coronacrisis uiteenlopende gevolgen gehad. Onderzoek laat zien dat er voor ongeveer de helft van de mantelzorgers niets veranderde (De Klerk et al. 2020). Ongeveer een achtste van de

mantelzorgers verleende sinds het begin van de coronacrisis minder mantelzorg. Ongeveer een kwart deed juist meer. Dat zal deels komen doordat er in de periode van de coronacrisis minder formele hulp beschikbaar was (De Boer et al. 2020). Het is te verwachten dat de activiteiten die stillagen weer worden opgepakt op het moment dat er weer (meer) fysiek contact mogelijk is. Mensen gaan dan weer aan de slag bij hun vereniging, mantelzorgers bezoeken ouderen in verpleeghuizen en ook demonstreren kan weer. De snelheid waarmee dit soort activiteiten weer op gang komt, hangt onder meer af van de regels die gelden in de specifieke sector. Bovendien moeten de regels voor sociale afstand worden gevolgd: denk aan het demonstreren met anderhalve meter afstand of het dragen van mondkapjes.

De steun voor meer inspraak van burgers was in april 2020 iets lager dan in januari 2020, zo blijkt uit het Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB). Dat heeft te maken met de grote stijging in het politieke vertrouwen aan het begin van de coronacrisis (zie pagina [Publieke opinie](#)). Steun voor meer inspraak komt vaak voort uit politieke onvrede en de wens om andere keuzes te maken dan er op dat moment door overheid en politiek worden gemaakt (Den Ridder en Dekker 2015) en die onvrede lag in april lager (zie Dekker et al. 2020). De daling is echter gering, en als het vertrouwen weer afneemt zal de behoefte aan inspraak vermoedelijk weer toenemen.

Waar de betrokkenheid in fysieke vormen tijdelijk moest worden onderbroken tijdens de intelligente lockdown, was de betrokkenheid bij het volgen van (politiek) nieuws juist tijdelijk groter, tenminste als we afgaan op de kijkcijfers van journaals en persconferenties van de regering (Kist 2020, zie ook Lauf et al. 2020). Cijfers uit het COB over het volgen van politiek nieuws laten in april 2020 echter geen stijging zien van de politieke interesse ten opzichte van de kwartalen ervoor. Nederlanders hebben de actualiteit dus intensief gevolgd maar van toegenomen bredere interesse in de politiek is geen sprake.

Literatuur

Boer, A. de, R. Hoefman, M. de Klerk, I. Plaisier en S. de Roos (2020). *Beleidssignalement maatschappelijke gevolgen coronamaatregelen: Mantelzorgers*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Dekker, P. en J. den Ridder (2017). De publieke opinie. In: R. Bijl, J. Boelhouwer en A. Wennekers (red.), *De sociale staat van Nederland 2017* (p. 57-86). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Dekker, P., J. den Ridder, P. van Houwelingen en E. Miltenburg (2020). *Burgerperspectieven 2020*|2. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Khaddari, R. en M. Wiegman (2019). Nederland in 2019: van de ene naar de andere demonstratie gaan. In: *Parool*, 21 december 2019.

Klerk, M. de, I. Plaisier en F. Wagemans, m.m.v. J. Iedema, E. Josten en J. Schaper (2020). *Welbevinden ten tijde van corona. Eerste bevindingen op basis van een bevolkingsenquête uit juli 2020*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Kolk, H. van der (2018). De opkomst. In: Kristof Jabobs (red.), *Het Wiv-referendum. Nationaal referendumonderzoek 2018*, Stichting Kiezersonderzoek Nederland. Geraadpleegd 28 juli 2020 via <https://kennisopenbaarbestuur.nl/media/255931/wiv-referendumonderzoek-2018.pdf>.

Kist, R. (2020). Record in kijk- en leescijfers dankzij corona. In: *NRC Handelsblad*, 28 april 2020.

Kuyper, L., P. van Houwelingen, P. Dekker en A. Steenbekkers (2019). Maatschappelijke en politieke participatie en betrokkenheid (pp. 223-246). In: A. Wennekers, J. Boelhouwer, C. van Campen en J. Kullberg (red.), *De sociale staat van Nederland 2019*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Lauf, E., J. Scholtens en S. van Dooremalen (2020). *Digital News Report Nederland 2020*. Hilversum: Commissariaat voor de Media. Geraadpleegd 28 juli 2020 via <https://www.cvdm.nl/sites/default/files/files/Digital%20News%20Report%20Nederland%202020.pdf>.

Ridder, J. den en P. Dekker (2015). *Meer democratie, minder politiek?* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Ridder, J. den, E. Miltenburg, W. Huijnk en S. van Rijnberk (2019). *Burgerperspectieven 2019*|4. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Rovers, E. (2019). Zo werd 2019 het jaar van het protest. In: *Financieel Ddagblad*, 2 december 2019.

Wennekers, A., F. Huysmans en J. de Haan (2018). *Lees:Tijd. Lezen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Deze kaart citeren

Ridder, J.M. den (2020). Maatschappelijke en politieke participatie. In: *De sociale staat van Nederland: 2020*. Geraadpleegd op [datum] via <https://digitaal.scp.nl/ssn2020/maatschappelijke-en-politieke-participatie>.

Publicatiedatum

9 september 2020

Informatie noten

- 1 Lokale actie: enquêtevraag: ‘Heeft u zich in de afgelopen 2 jaar wel eens samen met anderen actief ingespannen voor een kwestie van gemeentelijk belang, voor een bepaalde groep in de gemeente of voor uw buurt?’; (inter)nationale actie: enquêtevraag: ‘Heeft u zich in de afgelopen 2 jaar wel eens samen met anderen actief ingespannen voor een kwestie van nationaal belang of voor een kwestie met betrekking tot een wereldprobleem als vrede of armoede?’
- 2 Cijfers van het Continu Onderzoek Burgerperspectieven laten zien dat het aandeel Nederlanders dat politiek nieuws online volgt sinds 2008 sterk gestegen is (van 38% begin 2008 naar 67% in april 2020). Voor 18-34-jarigen is internet inmiddels de meestgebruikte bron van politiek nieuws en vele malen belangrijker dan de krant. Ook ouderen gingen internet veel meer gebruiken, maar televisie en krant zijn voor hen belangrijker media voor het volgen van politiek nieuws.
- 3 We hebben geen verklaring voor deze daling.
- 4 Het referendum over de Wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten.
- 5 Het is mogelijk dat een deel van die activiteiten online heeft plaatsgevonden, maar daarover hebben we geen informatie.

Vrije tijd

Auteurs: [Annemarie Wennekers](#) en [Ab van der Torre](#)

De hoeveelheid vrije tijd van Nederlanders is al jaren stabiel. Hetzelfde geldt voor de verschillen tussen bevolkingsgroepen in de omvang van hun vrije tijd en in hoeverre zij ervaren voldoende vrije tijd te hebben. Mediagebruik beslaat een groot deel van onze vrije tijd. De precieze invulling ervan verandert wel: nieuwe media (zoals sociale media en platforms om films en series te kijken of muziek te streamen) groeien in populariteit en worden vooral veel door jongeren en hogeropgeleiden gebruikt. De vrije tijd wordt verder ingevuld door recreatie en ontspanning, waaronder sport en cultuur (bezoek en beoefening) en sociale contacten. Hieronder bespreken we voor deze terreinen de belangrijkste trends. De gegevens beslaan - afhankelijk van het onderwerp - de periode 2008-2016/2019. Aan het eind van deze kaart bekijken we de gevolgen van de coronacrisis.

Hoeveelheid vrije tijd is stabiel en voor veel Nederlanders (70%) voldoende

In de vorige editie van *De sociale staat van Nederland* gingen we uitgebreid in op de totale omvang van de vrije tijd (zie Wennekers et al. 2019). Sindsdien zijn er geen nieuwe gegevens beschikbaar gekomen, dus we beschrijven hier kort deze eerdere bevindingen. De omvang van de vrije tijd was in 2016 bijna 44 uur in de week¹ en is al jaren vrij stabiel. Ook de verdeling van de vrije tijd over verschillende typen vrijetijdsactiviteiten is stabiel. Aan mediagebruik besteedden we zo'n 19,6 uur in 2016, aan recreatieve activiteiten en ontspanning 14,3 uur, aan sociale contacten 8,2 uur en aan vrijwilligerswerk en bijeenkomsten 1,7 uur (zie verder de pagina [Maatschappelijke en politieke participatie](#)).

In 2016 gaf 70% van de Nederlanders van 18 jaar en ouder aan voldoende vrije tijd te hebben. In 2011 was dit met 72% niet heel anders. Deze waardering hangt samen met de hoeveelheid beschikbare vrije tijd in een week.

Het meten van tijdsbesteding via de dagboekmethode

Voor de algemene tijdsbesteding van Nederlanders hebben we beschikking over het Tijdsbestedingsonderzoek (TBO) dat het SCP sinds de jaren zeventig elke 5 jaar uitvoert. De precieze methode is over de jaren wat veranderd, maar sinds 2006 geven mensen een week lang elke 10 minuten in een dagboek aan wat zij op dat moment doen (hoofdactiviteit), of ze daarnaast nog iets doen (nevenactiviteiten), waar ze zijn en wie er nog meer aanwezig is. Deze dagboekdata geven veel inzicht in wie wat wanneer doet (en waar en met wie). Om mediagebruik (inclusief communicatie via internet of telefoon) zo nauwkeurig mogelijk in kaart te brengen, heeft het SCP 3 metingen (in 2013, 2015 en 2018) van een media-tijdsbestedingsonderzoek uitgevoerd (Media:Tijd), samen met verschillende onderzoeksorganisaties op het gebied van media. In Media:Tijd geven respondenten in een dagboek per tijdvak van 10 minuten aan wat ze doen aan algemene activiteiten (zoals eten, huishouden, onderweg zijn, of mediagebruik) en wat ze daarnaast aan media-activiteiten (maximaal 3) doen (waarbij ze aangeven wat ze precies doen en via welke drager, zoals papier

of een specifiek media-apparaat). Zo kan ook het gelijktijdige gebruik van media en het gebruik van media naast andere activiteiten (multitasking) onderzocht kan worden (zie Wenekers et al. 2017 voor meer informatie over het onderzoek).

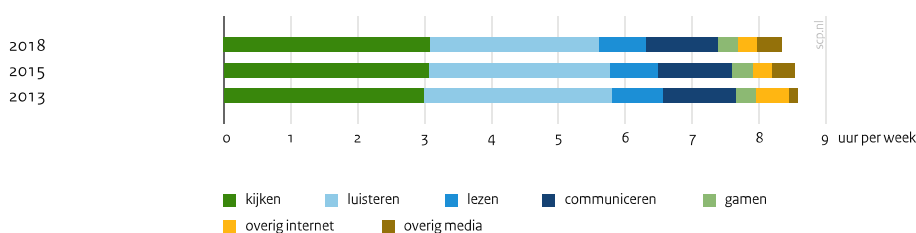
Het voordeel van de dagboekmethode is dat de gegevens niet of nauwelijks vertekend worden door sociale wenselijkheid, omdat mensen hun gedrag nauwkeurig bijhouden en niet achteraf zelf een inschatting maken van de hoeveelheid tijd die ze aan verschillende activiteiten hebben besteed. Tijdsbestedingsonderzoek is minder geschikt om activiteiten te meten die weinig voorkomen of die weinig tijd kosten.

Nederlanders besteden onveranderd veel (vrije) tijd aan mediagebruik

Uit het Tijdsbestedingsonderzoek (TBO) blijkt dat Nederlanders een aanzienlijk en stabiel deel van hun vrije tijd aan mediagebruik besteden. Voor de verdere verdieping van het mediagebruik gebruiken we het onderzoek Media:Tijd². Als we alle tijd die op een dag wordt besteed aan media en aan communicatie via media optellen (ook als dit gelijktijdig plaatsheeft of plaatsvindt naast andere activiteiten), komen we in 2018 op een totale mediatijd van gemiddeld 8 uur en 23 minuten op een dag (zie onderstaande figuur voor hoe deze mediatijd grofweg verdeeld is over verschillende media-activiteiten, zoals kijken, luisteren en lezen). Van deze tijd gaat gemiddeld 3 uur en 15 minuten naar uitsluitend media; de overige tijd doen mensen er ook andere activiteiten naast (zoals eten, werken of reizen). Deze totale mediatijd bedroeg 8 uur en 33 minuten in 2015 en 8 uur en 40 minuten in 2013 en is dus vrij stabiel. Ook de tijd die besteed wordt aan de verschillende overkoepelende media-activiteiten (kijken, luisteren, lezen, etcetera) laat weinig schommelingen zien.

Nederlanders besteden onveranderd veel tijd aan mediagebruik³

[Tijd besteed aan verschillende media-activiteiten op een gemiddelde dag, personen van 13 jaar en ouder, 2013-2018 (in uren)]

Bron: NLO/NOM/SKO/SCP (Media:Tijd'13); NLO/NOM/SKO/BRO/SCP (Media:Tijd'15); NLO/NOM/SKO/PMA/SCP (Media:Tijd'18)

Er zijn wel grote sociale verschillen in het mediagebruik (zie ook [Media binnen tijdsbesteding](#), Schaper et al. 2019). Mensen van 50 jaar en ouder besteden veruit de meeste tijd aan media en deze leeftijdsgroep - en nog sterker de 65-plussers - kijken en lezen aanzienlijk meer dan tieners en jongvolwassenen. Tieners en jongvolwassenen communiceren en gamen juist meer dan de andere leeftijdsgroepen. Luisteren is voornamelijk populair onder mensen tussen de 35 en 64 jaar. Er zijn ook duidelijke verschuivingen in de precieze media-activiteiten die mensen ondernemen, waarbij de klassieke mediavormen (zoals televisiekijken of radioluisteren op het moment van uitzending) tijd verliezen aan de nieuwere vormen (zoals uitgesteld televisiekijken of kijken of luisteren via internet of streamingdiensten). Dit speelt vooral onder jongeren en hogeropgeleiden (zie Schaper et al. 2019).

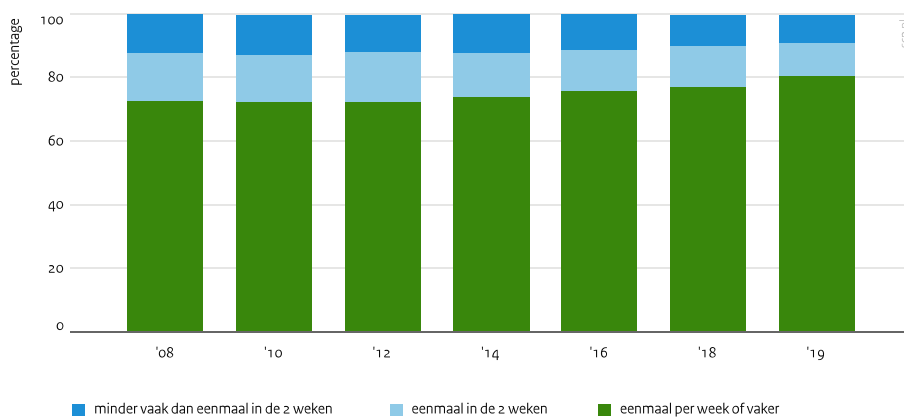
Kleine verschuivingen in de frequentie van contact met naasten

We beschreven al dat Nederlanders in 2016 gemiddeld 8,2 uur in een week aan sociale contacten besteedden. Een andere manier om het sociale leven in beeld te brengen, is door mensen te vragen naar de frequentie waarmee zij contact hebben met hun naasten (familie, vrienden, buren)⁴. Dit is gedaan in het SCP-onderzoek Culturele veranderingen in Nederland (CV) en hieruit blijken in de tijd geen grote veranderingen. Kleine verschuivingen zijn er wel; zo geven mensen iets vaker aan frequent contact met de familie te hebben (in 2008 had 73% minstens één keer per week contact met de familie; in 2019 bedroeg dit 80%), evenals met vrienden en kennissen (56% in 2008 en 62% in 2019). Contact met buren werd tot 2018 wel minder frequent, maar is in 2019 met 42% weer op het niveau van 2008.

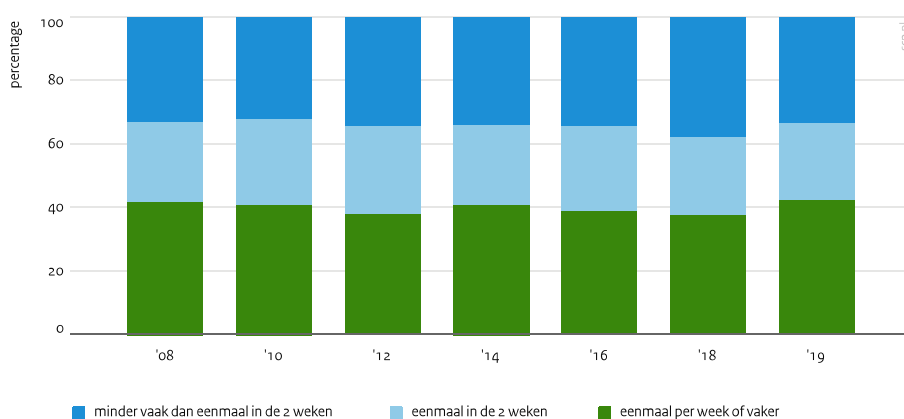
Kleine verschuivingen in de frequentie van contact met familie, vrienden en buren

[Frequentie van sociale contacten door de jaren heen, personen van 18 jaar en ouder, 2008-2019 (in procenten)³]

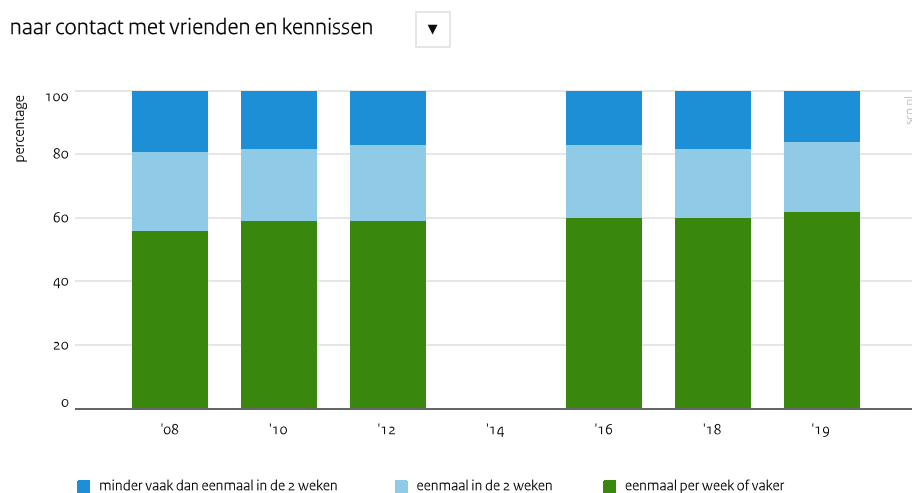
naar contact met de familie

naar contact met de buren

naar contact met vrienden en kennissen

a Er zijn geen betrouwbare gegevens beschikbaar voor het jaar 2014 bij de categorie contact met vrienden en kennissen.

Bron: CBS/SCP (CV'08-'19)

Sportdeelname: grote verschillen tussen groepen

In 2019 sportte 53% van de Nederlanders wekelijks. In 2008 was dat percentage vrijwel even groot, namelijk 51%. Meer mannen dan vrouwen sporten wekelijks, maar deze man-vrouwverschillen in sportdeelname zijn zeer klein. Grotere verschillen zijn zichtbaar naar leeftijd, opleidingsniveau, herkomst en inkomensklasse. Zo neemt de sportbeoefening af naarmate mensen ouder worden (behalve bij de 4-11-jarigen, die minder sporten dan de 12-17-jarigen). Daarnaast sporten lageropgeleiden minder dan middelbaar- en hogeropgeleiden en is het aandeel wekelijkse sporters hoger onder autochtone Nederlanders dan onder mensen met een westerse of niet-westerse migratieachtergrond. Ook sport men meer naarmate men in een hogere inkomensklasse valt (tot en met 2017, met uitzondering van de laagste klasse, maar daaronder vallen ook veel studenten). In [De sociale staat van Nederland 2019](https://www.scp.nl/publicaties/publicaties/2019/09/10/de-sociale-staat-van-nederland-2019) (<https://www.scp.nl/publicaties/publicaties/2019/09/10/de-sociale-staat-van-nederland-2019>) concludeerden we al dat de verschillen tussen lager- en hogeropgeleiden toenemen doordat hogeropgeleiden een grotere stijging in sportdeelname lieten zien dan lageropgeleiden (Wennekers et al. 2019, zie ook Gooskens en Van den Dool 2017).

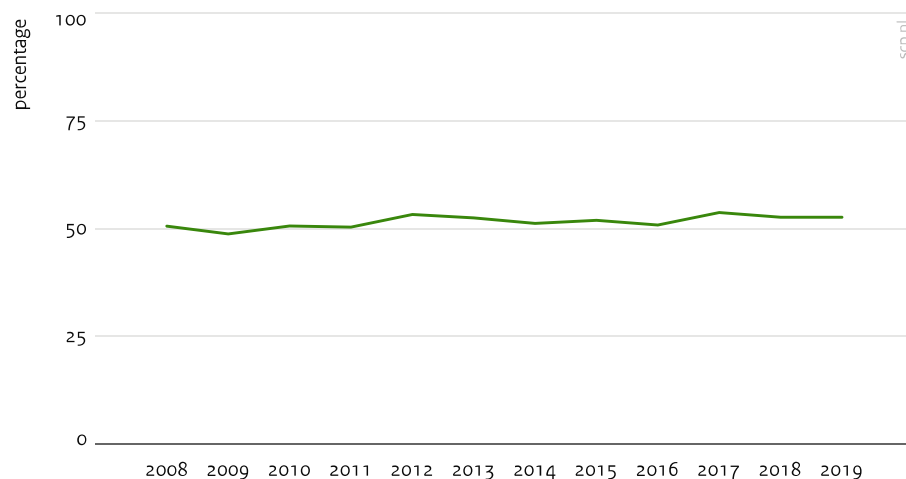
Metten van sportbeoefening

Er zijn twee indicatoren waarmee ontwikkelingen in sportbeoefening worden gemonitord: wekelijkse sportdeelname (zie onderstaande figuur) en sportdeelname 12 keer per jaar of vaker (ook wel de Richtlijn Sportdeelname Onderzoek, RSO-norm, genoemd). Deze sportdeelname van Nederlanders in de leeftijd van 6 jaar en ouder is in de periode 2012-2018 overwegend stabiel gebleven. In 2018 sportte 73% van de Nederlanders minstens 12 keer per jaar. Dit percentage is gelijk aan dat van 2012 (SCP/CBS Vrijetijdsomnibus (VTO'12, '14, '16, '18).

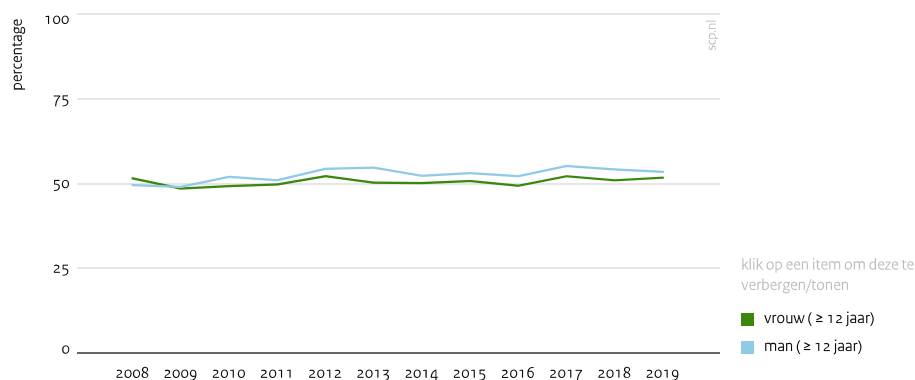
Wekelijkse sportdeelname is hoger bij jongeren, autochotone Nederlanders, hogeropgeleiden en mensen met hogere inkomens

[Wekelijkse sportdeelname personen van 12 jaar en ouder, 2008-2019 (in procenten)^{a)}

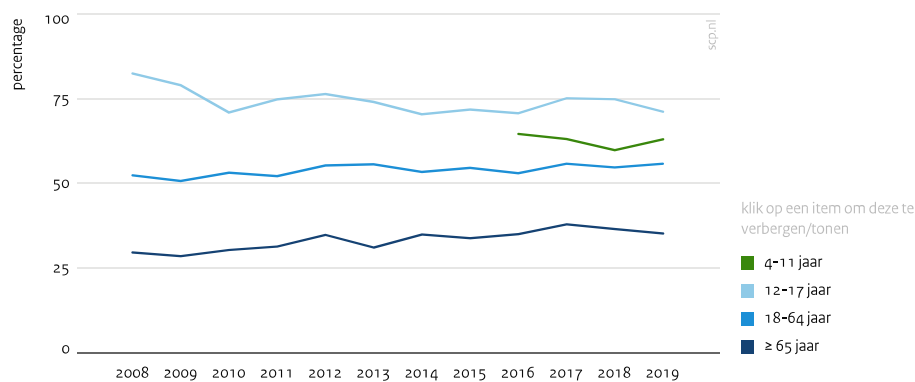
🎯 totaal ▼

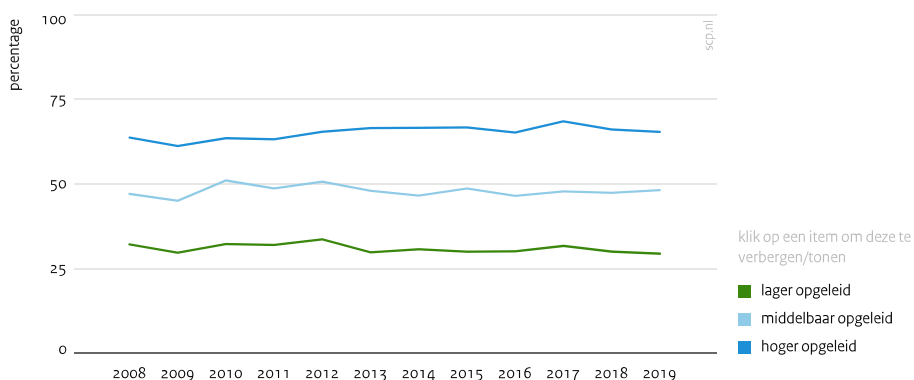
♀♂ naar geslacht ▼

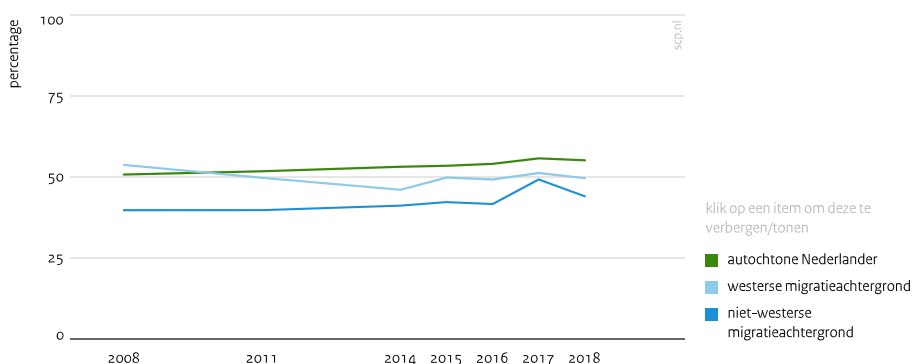
📅 naar leeftijd ▼

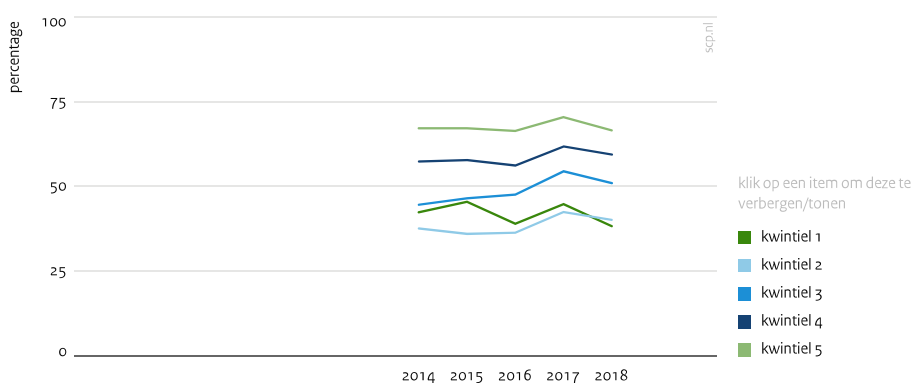
naar opleiding (≥ 25 jaar) ▼

naar herkomst ▼

naar huishoudinkomen ▼

a Voor de jaren 2008-2013 en voor 2019 zijn niet altijd gegevens beschikbaar.

Bron: CBS-Gezondheidsenquête (2001-2013), Gezondheidsenquête/Leefstijlmonitor CBS i.s.m het RIVM (2014-2019)

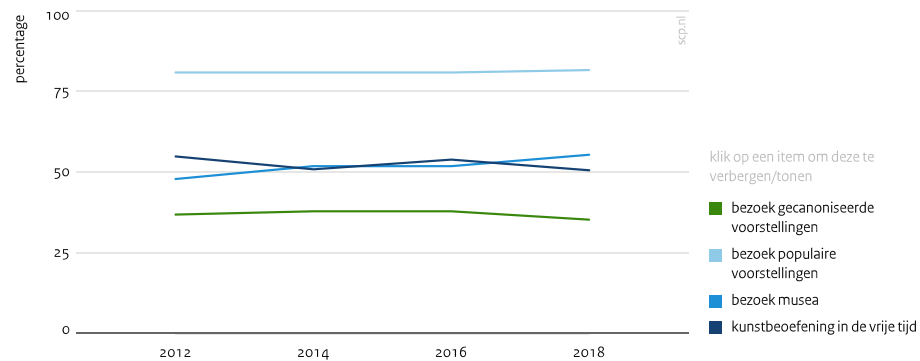
Cultuurdeelname: tot en met 2019 vrij stabiele ontwikkeling, wel meer museumbezoek

Bij cultuurdeelname onderscheiden we cultuurbezoek en cultuurbeoefening. De eerste is onderverdeeld in [gecanoniseerde voorstellingen](#) (klassieke muziek, toneel, dans), [populaire voorstellingen](#) (popmuziek, cabaret, film enzovoort) en musea. Bij cultuurbeoefening gaat het om het zelf beoefenen van een kunstvorm.

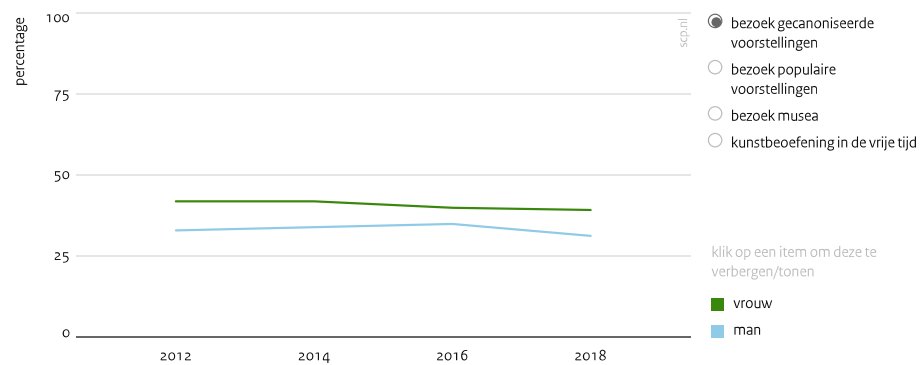
Cultuurdeelname vrij stabiel

[Cultuurdeelname (minstens 1 keer per 12 maanden), personen van 12 jaar en ouder, gemiddeld over 2012-2018 (in procenten bezoekers per jaar)]

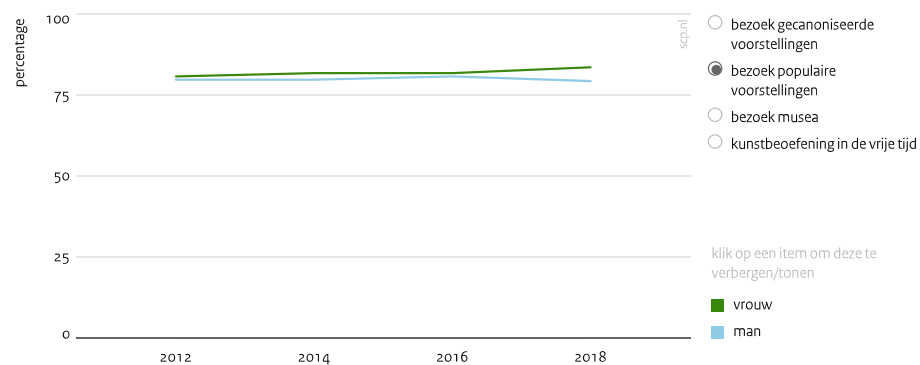
🎯 totaal ▼

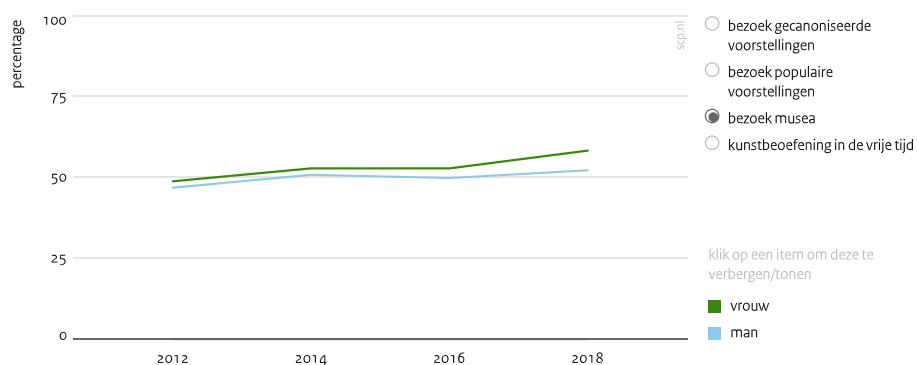
♀ naar geslacht ▼

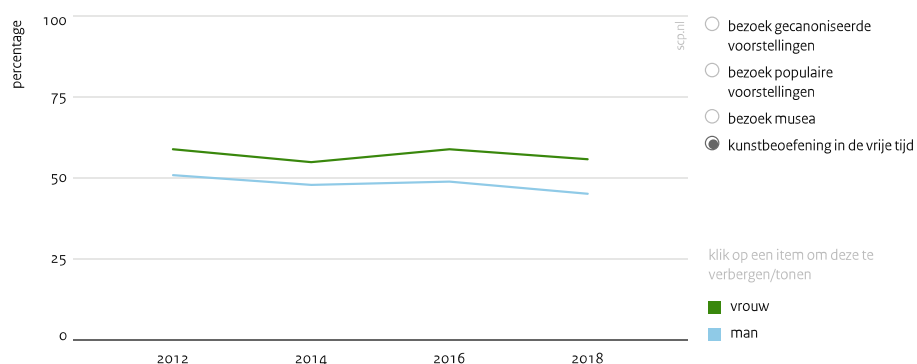
♂ naar geslacht ▼

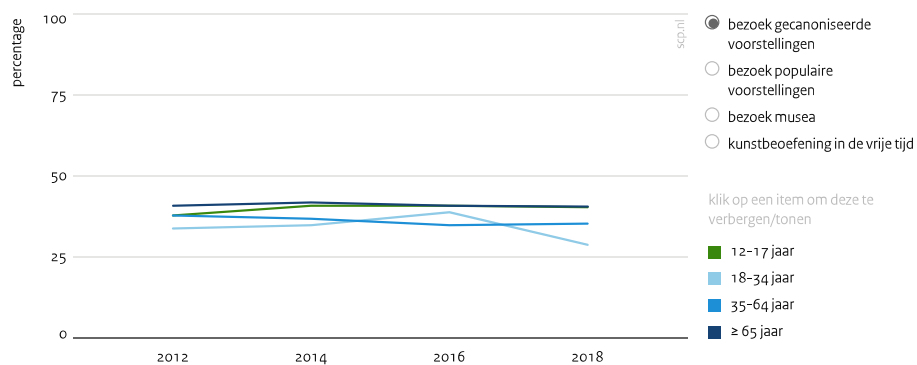
naar geslacht

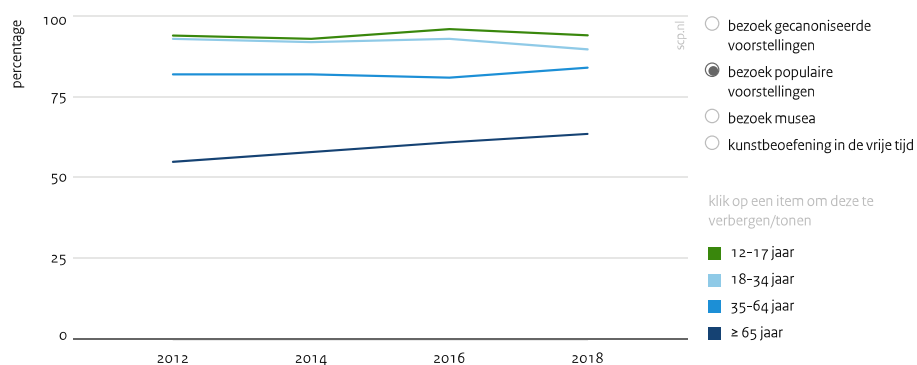
naar geslacht

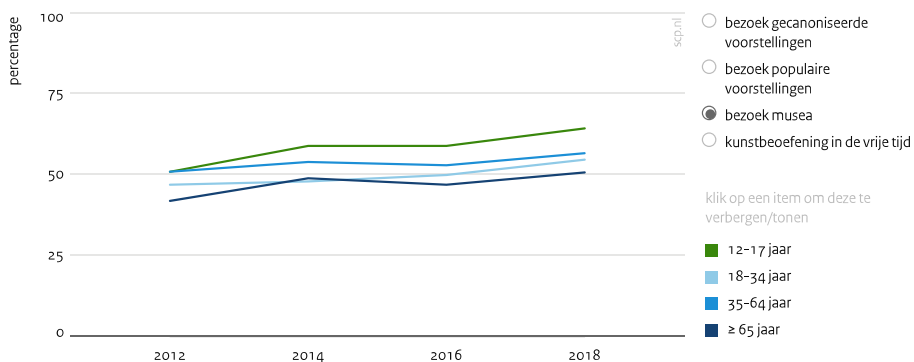
naar leeftijd

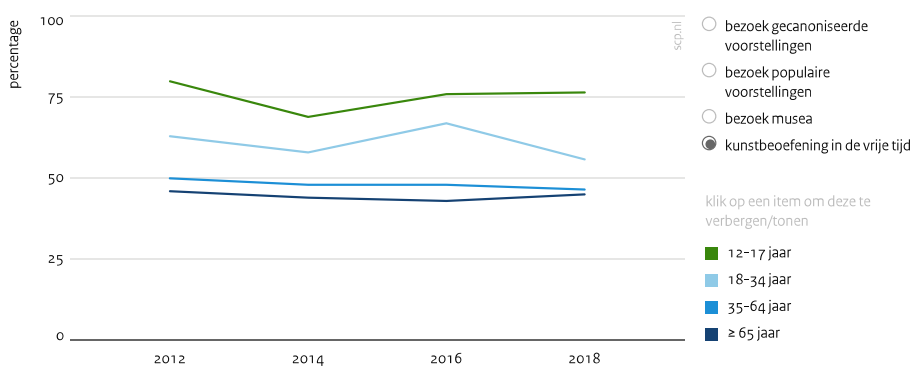
naar leeftijd

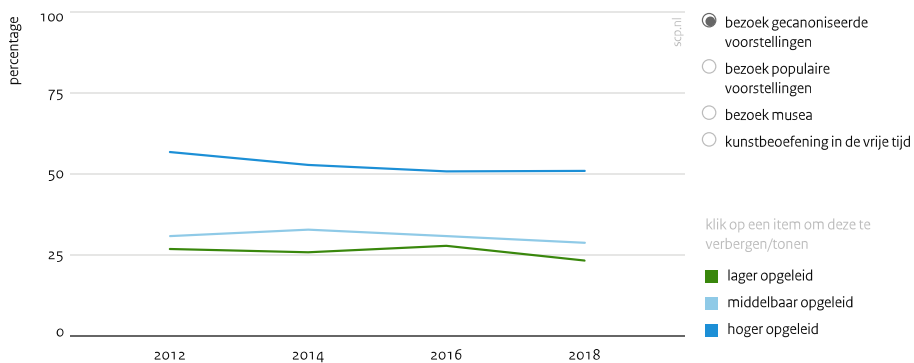
naar leeftijd ▼

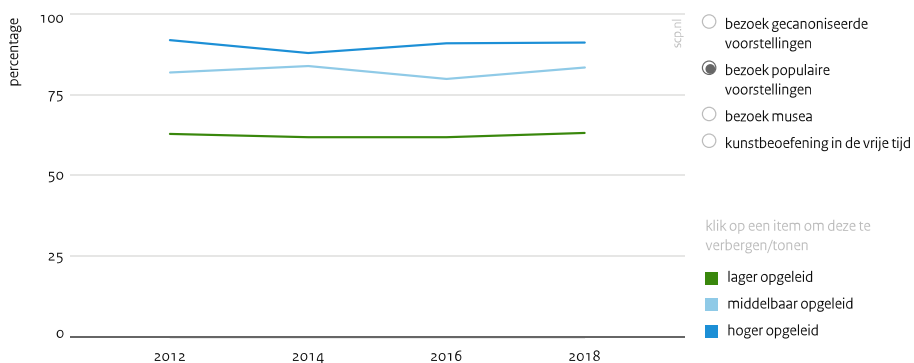
naar leeftijd ▼

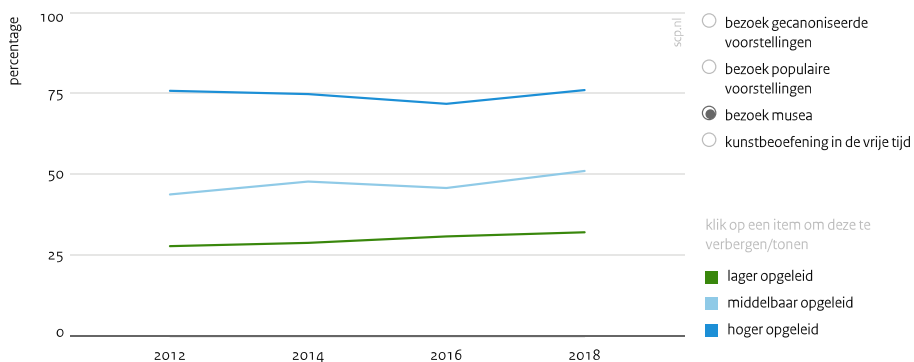
naar opleiding ▼

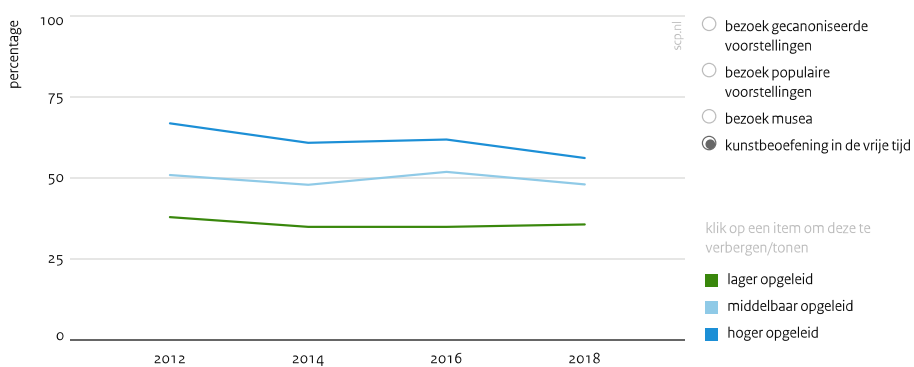
naar opleiding ▼

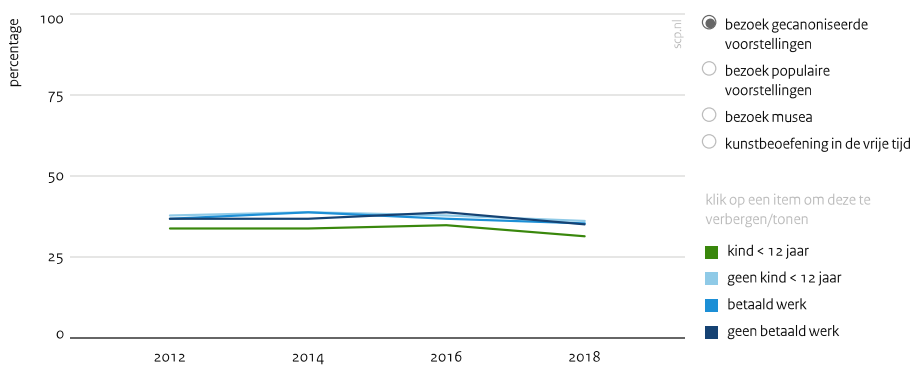
naar opleiding

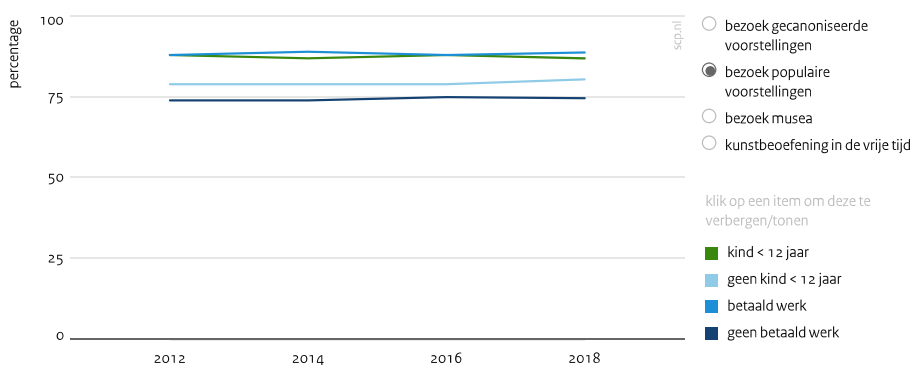
naar opleiding

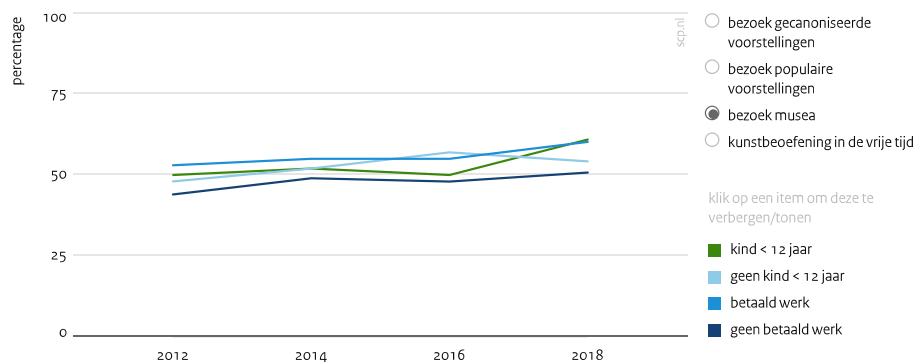
naar tijdseisen

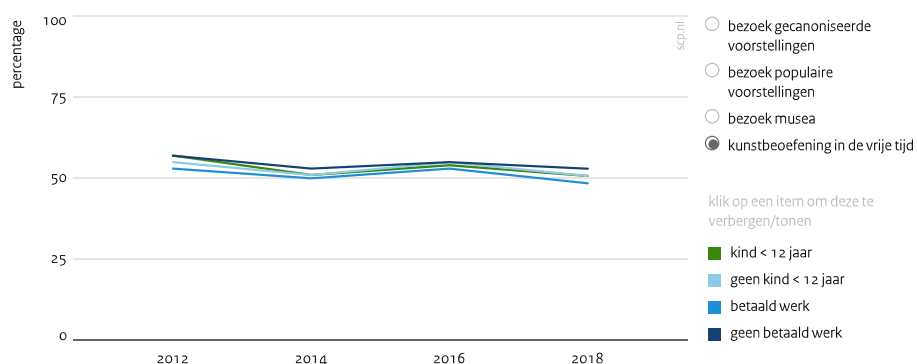
naar tijdseisen

naar tijdseisen

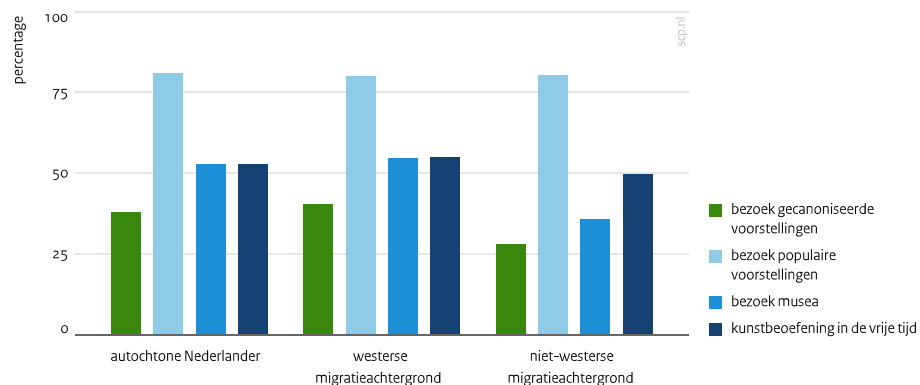
naar tijdseisen

Bron: SCP/CBS (VTO'12-'18)

Bezoek gecanoniseerde voorstellingen en musea lager bij mensen met een niet-westerse migratieachtergrond

[Cultuurdeelname, personen van 12 jaar en ouder, naar herkomst, gemiddeld over 2012-2018 (in procenten bezoekers per jaar)]

Bron: SCP/CBS (VTO'12-'18)

Museumbezoek nam tot 2018 toe

Op hoofdlijnen is het beeld (bijzonder) stabiel bij bezoek aan zowel gecanoniseerde als populaire voorstellingen. Wel is het bereik van populaire voorstellingen veel groter dan dat van gecanoniseerde voorstellingen. Museumbezoek steeg tussen 2012 en 2018 per saldo met ruim 7 procentpunt. Bij de amateurkunstbeoefening deed zich het tegenovergestelde voor. Deelname hieraan nam per saldo licht af tussen 2012 en 2018.

Cultuurdeelname hoger bij hogeropgeleiden en mensen met betaald werk

Bij alle vormen van cultuurdeelname geldt dat het bereik hoger is naarmate mensen meer opleiding genoten hebben. Bezoek aan populaire voorstellingen en amateurkunstbeoefening liggen vooral hoog in de jongere leeftijdsgroepen.

Mensen met de zorg voor jonge kinderen (tot 12 jaar) zijn cultureel even actief als mensen zonder die zorg (dus inclusief tieners en mensen op gevorderde leeftijd). Ook het hebben van betaald werk (afgezet tegen al degenen die dat niet hebben) blijkt geen belemmering voor cultuurdeelname, zij het dat mensen met betaald werk een iets hogere deelname aan populaire voorstellingen laten zien.

Tevredenheid over het culturele aanbod in de buurt

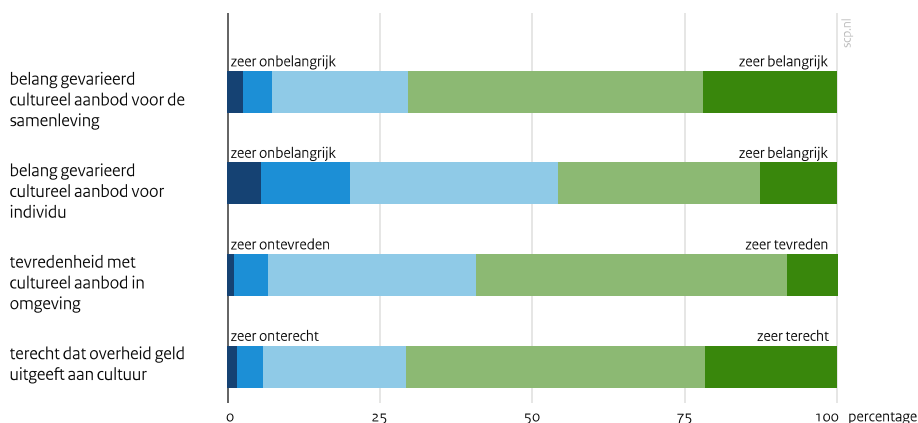
In 2014, 2016 en 2018 is mensen gevraagd welk belang zij aan cultuur hechten (voor zichzelf en voor de samenleving), of zij tevreden zijn met het culturele aanbod in de buurt en of zij het terecht vinden dat de overheid geld uitgeeft aan cultuur. De samengenomen uitkomsten van 2014, 2016 en 2018 laten het volgende zien:

- 70% van de bevolking vindt een gevarieerd cultureel aanbod van belang voor de samenleving;
- 46% vindt het persoonlijk belangrijk;
- 60% is tevreden met het culturele aanbod in de buurt;
- 70% vindt het terecht dat de overheid geld uitgeeft aan cultuur.

Een kwart tot een derde van de bevolking antwoordt neutraal op deze vragen. Slechts kleine percentages vinden cultuur onbelangrijk (maatschappelijk onbelangrijk 7%, persoonlijk onbelangrijk 20%), zijn ontevreden met het culturele aanbod in de buurt (7%) of vinden het onterecht dat de overheid geld aan cultuur uitgeeft (6%).

Merendeel is tevreden met culturele aanbod in de buurt en omgeving

[Tevredenheid met culturele aanbod in de buurt en omgeving, gemiddeld over 2014-2018 (in procenten)]

Bron: SCP/CBS (VTO'14-'18)

Vrije tijd ziet er anders uit in coronatijden

De gegevens op deze pagina zijn verzameld voordat de wereld geraakt werd door de coronapandemie, Nederland in lockdown ging en het dagelijks leven van veel Nederlanders ingrijpend veranderde. Dit heeft vanzelfsprekend ook gevolgen (gehad) voor de vrije tijd van mensen: qua omvang, invulling of ervaring. De precieze impact is echter moeilijk te bepalen, omdat hier niet altijd goede gegevens over zijn of deze zich niet goed laten vergelijken met gegevens van voor deze maatregelen. Ook is (nog) niet goed te zeggen wat de gevolgen op de langere termijn zijn.

In een beleidssignalement van 7 mei heeft het SCP (2020) de mogelijke gevolgen van de coronamaatregelen (zoals het zoveel mogelijk thuis blijven, beperking van bezoek en 1,5 meter afstand van elkaar houden) voor onder andere de (beleving van) vrije tijd doordacht. De getroffen maatregelen kunnen de hoeveelheid vrije tijd van burgers veranderen. Enerzijds is de verwachting dat het niet meer hoeven forenzen tot meer vrije tijd leidt, maar anderzijds stond tijdens de lockdown het aantal vrije uren van ouders met kleine en/of schoolgaande kinderen onder druk vanwege de sluiting van kinderopvang en scholen (en de bijkomende zorg- en onderwijstaken). Uit de analyses hiervoor bleek dat de gemiddelde vrije tijd bij hen al achterblijft en zij al voor deze maatregelen van start gingen aangaven hun vrije tijd niet altijd voldoende te vinden.

Ook wordt er in het beleidssignalement een aantal verwachtingen geschetst over de ervaring van de vrije tijd. Mogelijkheden tot ontspanning, ontplooiing, ontmoeting, ondersteuning en onderscheiding komen onder druk te staan. Zo kan de oproep om zoveel mogelijk thuis te blijven en thuis te werken betekenen dat de vrije tijd minder 'vrij' voelt en is het de vraag in hoeverre digitale middelen het gebrek aan 'echt' contact kunnen opvangen. Uit onderzoek in juli 2020 blijkt dat veel mensen het gemis van sociale contacten sinds de coronacrisis noemen als we ze vragen naar negatieve ervaringen van de afgelopen tijd. Daar staat tegenover dat mensen ook zeggen dat het fijn was om meer tijd aan het eigen gezin te kunnen besteden en sommigen hadden juist meer contact in de eigen buurt (De Klerk et al. 2020).

Naar het mediagebruik tijdens de lockdown zijn verschillende onderzoeken gedaan. Het (televisie)kijken en lezen piekten (Kist 2020) en mensen volgden massaal (en collectief) de persconferenties van het kabinet (Stichting KijkOnderzoek 2020).

De sluiting van (sport- en cultuur)voorzieningen en het verbod op evenementen betekende een grote inperking van de vrijheid om de vrije tijd buiten de deur naar eigen voorkeur te besteden, inclusief sport- en de kunstbeoefening. De maatregelen hebben mogelijk ook gevolgen voor de verbindende functie tussen verschillende bevolkingsgroepen die vaak aan de sport- en cultuursector wordt toegeschreven. Als mensen fysiek afstand van elkaar moeten houden, zal dat vermoedelijk maar deels de gevolgen compenseren (SCP 2020). Naar verwachting zal een deel van de sportverenigingen, sportclubs en culturele instellingen (zoals musea en theatergezelschappen) de coronacrisis, ondanks diverse vormen van overheidssteun, niet overleven.

Door de coronacrisis konden veel sporten, in elk geval aan het begin van deze crisis, niet of moeilijk beoefend worden door verplichte sluitingen van sportaccommodaties en fitnesscentra en de anderhalvemeterreis. De totale sportdeelname is daardoor in de lente afgenomen zowel in termen van het aantal sporters als het aantal uren: 'In een 'normale' lente sport 13 procent helemaal niet en in de periode na het instellen van de maatregelen was dat 18 procent. Per saldo is de helft evenveel uren blijven sporten/bewegen (49%), 38 procent minder en 13 procent meer. De teruggang is vooral zichtbaar voor wandelen en fietsen naar het werk en sporten bij een sportclub' (Van den Dool 2020: 4).

Verder laat het onderzoek Zo sport Nederland, uitgevoerd door Ipsos in opdracht van het NOC*NSF, zien dat het aantal mensen dat wekelijks sport door de coronacrisis is gedaald van 10,4 miljoen in 2019 naar 8,7 miljoen in maart 2020.

Na de intelligente lockdown mochten per 1 juli alle sportaccommodaties, sportkantines en fitnesscentra weer open (NOC*NSF 2020). Ongetwijfeld is de deelname aan sport na die opening weer gestegen. Of de sportdeelname weer op het oude niveau is teruggekomen was op het moment van het schrijven van deze publicatie nog niet bekend.

De vorige economische crisis (2008-2013) leidde tot een kleine daling van de sportdeelname in alle in deze publicatie onderzochte subgroepen. De economische crisis die voortkomt uit de coronacrisis kan dus mogelijk ook leiden tot een daling. Financiële problemen bij de lagere inkomens kunnen een extra drempel opwerpen voor sportdeelname.

Door de sluiting van musea, het niet doorgaan van voorstellingen en het verbod op festivals nam ook de cultuurdeelname, in elk geval aan het begin van de coronacrisis, af. Door de coronabeperkingen is de cultuursector zwaar getroffen. Daarom heeft de rijksoverheid diverse regelingen in het leven geroepen voor de culturele en de creatieve sector (Rijksoverheid 2020). Ook voor de cultuursector werden de coronabeperkingen per 1 juli 2020 verruimd, maar er bleef toch nog een aantal beperkingen van kracht, zoals de anderhalvemeterreis. In hoeverre de cultuurdeelname weer enigszins opleefde na 1 juli was op het moment van het schrijven van deze publicatie nog niet bekend.

Literatuur

Dool, R. van den (2020). *Sport en bewegen in tijden van covid-19. Deelname & kijkgedrag volwassenen maart-april 2020*. Utrecht: Mulier Instituut.

Kist, R. (2020). Record in kijk- en leescijfers door corona. In: *NRC Handelsblad*, 27 april 2020. Geraadpleegd 15 mei 2020 via <https://www.nrc.nl/nieuws/2020/04/27/record-in-kijk-en-leescijfers-dankzij-corona-a3997990>.

Gooskens, W. en R. van den Dool (2017). *Sportdeelname en opleidingsniveau: factsheet 2017/8*. Utrecht: Mulier Instituut.

NOC*NSF (2020). *1,7 miljoen Nederlanders minder aan het sporten*. Arnhem: NOC*NSF. Geraadpleegd 20 augustus 2020 via <https://nocnsf.nl/nieuws/2020/04/1-7-miljoen-nederlanders-minder-aan-het-sporten>.

NOC*NSF (2020). *Coronavirus en de sport*. Arnhem: NOC*NSF. Geraadpleegd 20 augustus 2020 via <https://nocnsf.nl/coronavirus-en-sport>.

Rijksoverheid (2020). *Financiële regelingen culturele en creatieve sector*. Geraadpleegd 20 augustus 2020 via <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/coronavirus-financiele-regelingen/overzicht-financiele-regelingen/overzicht-regelingen-culturele-en-creatieve-sector>.

Schaper, J. C., A. M. Wennekers en J. de Haan (2019). *Trends in Media:Tijd*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

SCP (2020). *Beleidssignalement. Eerste doordenking maatschappelijke gevolgen coronamaatregelen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Stichting KijkOnderzoek (2020). *Corona houdt Nederland thuis - kijkcijfers week 11 en 12*. Geraadpleegd 1 augustus 2020 via https://kijkonderzoek.nl/images/Persberichten/2020/200324_Factsheet_Corona_houdt_Nederland_thuis_-_kijkcijfers_week_11_en_12.pdf.

Torre, A. van der en A. Steenbekkers (2019). Bevolking, economie en leefomgeving. In: A. Wennekers, J. Boelhouwer, C. van Campen en J. Kullberg (red.), *De sociale staat van Nederland 2019* (p. 17-51). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Wennekers, A., A. Bassler, N. Sonck, S. Pennekamp, H. Fernee en J. de Haan (2017). Media:Time. A new time-use survey method to capture today's media use. In: *Survey Practice*, jg. 10, nr. 4, p. 1-9.

Wennekers, A., A. van den Broek en A. van der Torre (2019). Vrije tijd. In: A. Wennekers, J. Boelhouwer, C. van Campen en J. Kullberg (red.), *De sociale staat van Nederland 2019* (p. 189-221). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Deze kaart citeren

Wennekers, A.M. en A.G.J. van der Torre (2020). Vrije tijd. In: *De sociale staat van Nederland: 2020*. Geraadpleegd op [datum] via <https://digitaal.scp.nl/ssn2020/vrije-tijd>.

Publicatiedatum

9 september 2020

Informatie noten

- 1 Dit blijkt uit de meest recente meting van het Tijdsbestedingsonderzoek van het SCP. Zie voor meer informatie over dit onderzoek onderstaande uitklapbox over het meten van tijdsbesteding via de dagboekmethode.
- 2 Zie de uitklapbox over het meten van tijdsbesteding via de dagboekmethode.
- 3 De activiteiten die onder kijken, luisteren, lezen, communiceren en gamen vallen, zijn over de jaren heen ongewijzigd. Bij overig internet en overig media zijn na 2013 een paar kleine wijzigingen in het dagboek doorgevoerd, waardoor deze categorieën in 2015 en 2018 niet goed te vergelijken zijn met 2013.
- 4 Op de pagina [Kwaliteit van leven](#) wordt ingegaan op eenzaamheid.

Sociale veiligheid

Auteur: [Lonneke van Noije](#)

Nederlanders ervaren steeds minder onveiligheid in hun omgeving, cybercriminaliteit buiten beschouwing gelaten. Minder mensen geven aan dat ze slachtoffer van een misdrijf zijn geworden en minder mensen voelen zich weleens onveilig, ook in de eigen buurt. Wel zijn onveiligheid en de beleving daarvan erg ongelijk verdeeld over bevolkingsgroepen. Jongeren en hogeropgeleiden zeggen bijvoorbeeld het vaakst dat zij zich in het algemeen weleens onveilig voelen en zij rapporteren ook het vaakst slachtofferschap. Tegelijkertijd hebben deze zelfde groepen het minst vaak de indruk dat de criminaliteit in Nederland toeneemt of een probleem is. Ook hebben zij het meest vertrouwen in politie en rechtspraak. Als het om criminaliteit gaat, lopen ervaringen en meningen structureel uiteen.

Ondervonden slachtofferschap

Alleen cybercriminaliteit daalt niet

Aan de hand van slachtofferenquêtes krijgen we een beeld van de mate waarin burgers in Nederland met criminaliteit te maken krijgen. Deze enquêtes geven geen beeld van alle criminaliteit die voorkomt in de samenleving, omdat bepaalde vormen van criminaliteit (zoals georganiseerde drugs- of wapenhandel) niet altijd onmiddellijke burgerslachtoffers maken. Ze tonen ons wel de rol die criminaliteit speelt in het dagelijkse leven van mensen.

Van de Nederlandse bevolking van 15 jaar en ouder gaf een kleine 14% in 2019 aan in de afgelopen 12 maanden ten minste 1 keer slachtoffer van criminaliteit te zijn geweest (cybercriminaliteit [[criminaliteit gepleegd door middel van ICT en gericht op ICT](#)] niet meegerekend). In 2017 was dat ruim 15% en in 2012 nog 20%¹. Deze afname is al zo'n 15 jaar bezig en is vooral te danken aan de sterke terugloop van vermogenscriminaliteit [[\(Poging tot\) inbraak, fietsdiefstal, autodiefstal, diefstal uit of vanaf auto, diefstal andere voertuigen, \(poging tot\) zakkenrollerij, beroving en overige diefstal \(Veiligheidsmonitor 2019\)](#)], maar ook het aantal slachtoffers van vandalisme [[Moedwillige vernielingen of beschadigingen zonder dat daarbij iets is gestolen, bijvoorbeeld krassen op de auto, of lekgeprikte fietsbanden \(Veiligheidsmonitor 2019\)](#)] en geweld [[Aanvallen of mishandelen door te slaan of te schoppen, of door een pistool, een mes, een stuk hout, een schaar of iets anders tegen iemand te gebruiken, of door daarmee te dreigen. Op basis van details van het laatste voorval is een nadere specificatie mogelijk in mishandeling, bedreiging en geweld met seksuele bedoelingen \(Veiligheidsmonitor 2019\)](#)] nam in de loop van de jaren af². Een uitzondering is cybercriminaliteit, wat in 2019 met 13% meer slachtoffers maakte dan in de vier meetjaren daarvoor (11%). Daarmee werd slachtofferschap van cybercriminaliteit in 2019 meteen ook het vaakst gerapporteerd, gevolgd door vermogenscriminaliteit met 9%. Daarnaast werd 5% slachtoffer van vandalisme en 2% werd geweldsslachtoffer. Ook de politie registreert sinds ruim een decennium jaarlijks minder criminaliteit (Van Noije 2019).

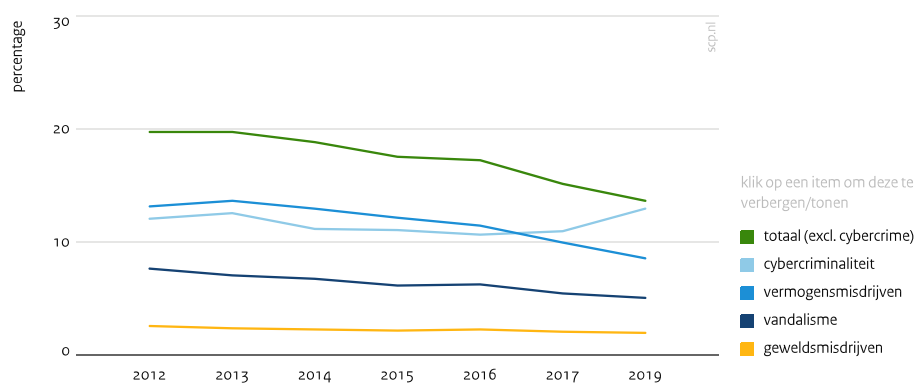
Registreert de politie minder criminaliteit omdat burgers minder melden?

In het publieke debat wordt de afgenomen bereidheid van burgers om misdrijven bij de politie te melden vaak als verklaring genoemd voor de dalende politiecijfers. De meldingsgeneigdheid is in de laatste jaren inderdaad iets afgenomen. Burgers gaven in 2019 aan 32% van de ondervonden delicten te hebben gemeld; in 2012 was dat nog 38%. Deze afname is echter te beperkt om de dalende geregistreerde criminaliteit helemaal te kunnen verklaren (De Jong 2018).

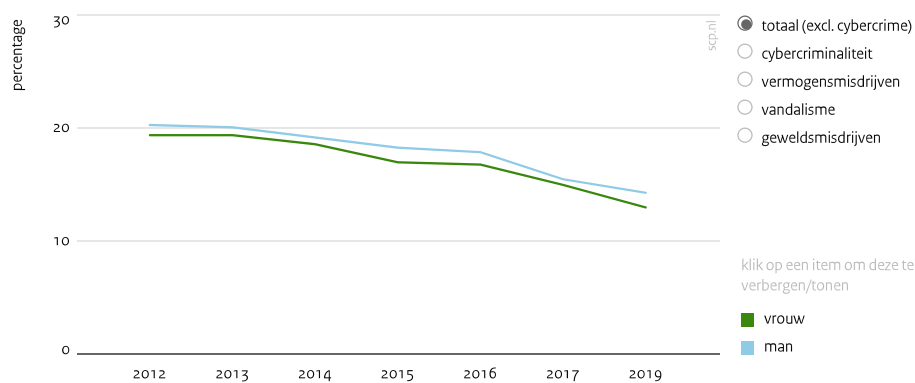
Slachtofferschap verder omlaag in 2019, behalve van cybercriminaliteit

[Ondervonden slachtofferschap in de voorgaande 12 maanden, personen van 15 jaar en ouder, 2012-2019, (in procenten)]

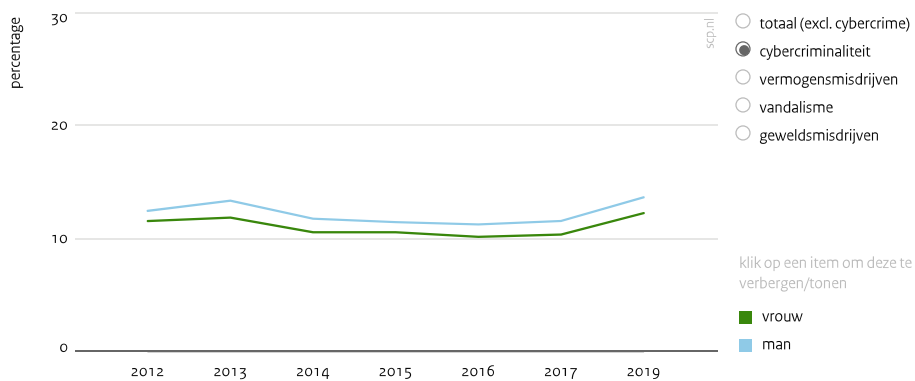
🎯 totaal ▼

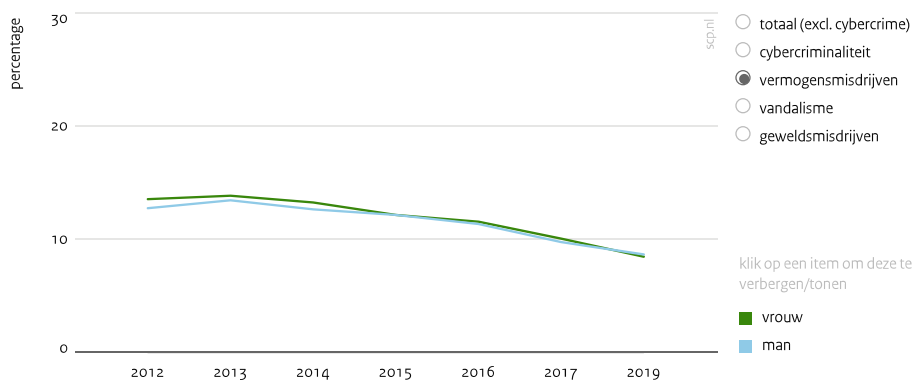
♀♂ naar geslacht ▼

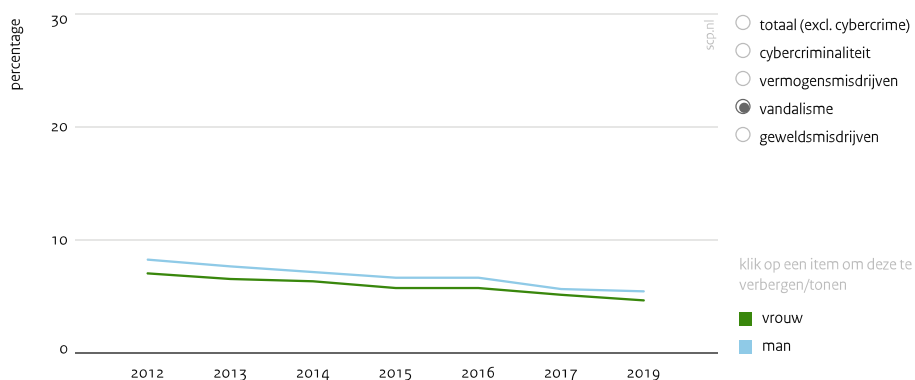
naar geslacht

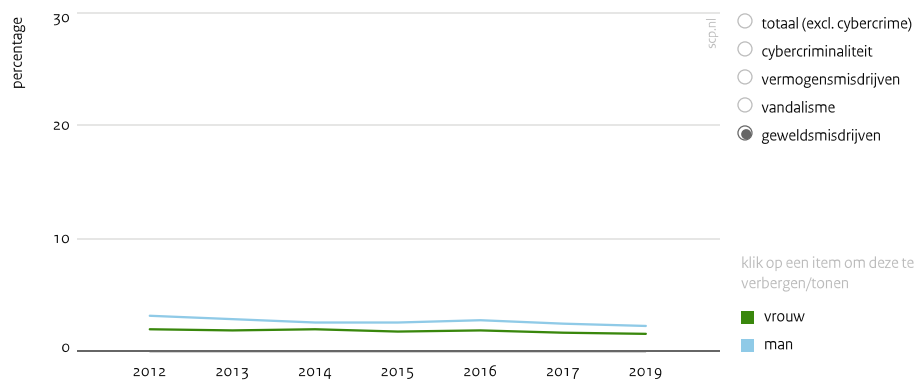
naar geslacht

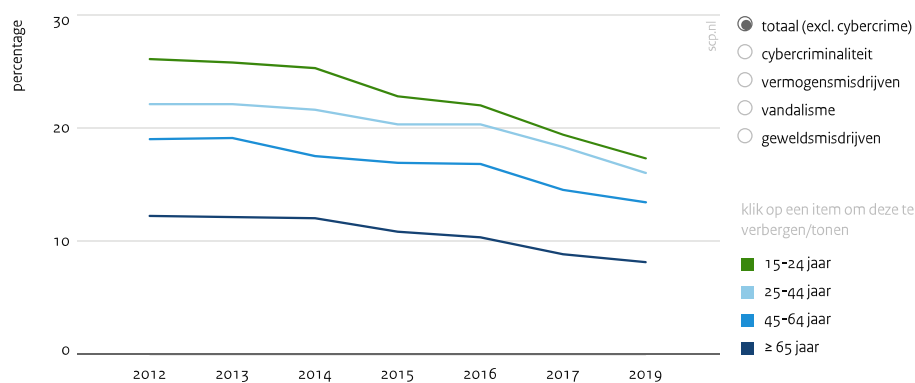
naar geslacht

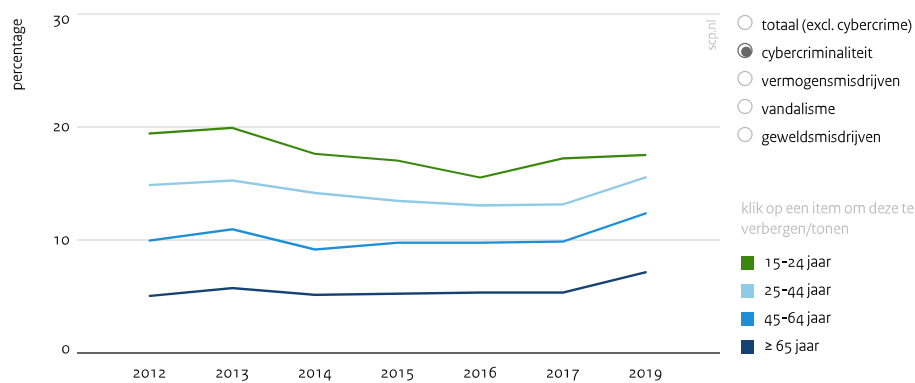
naar geslacht

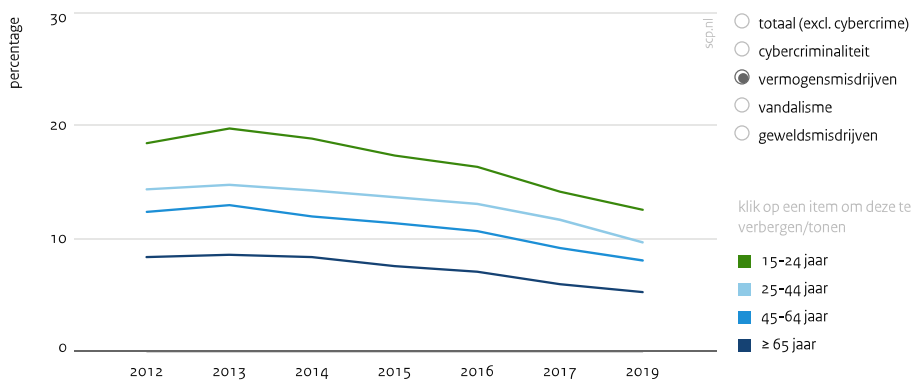
naar leeftijd

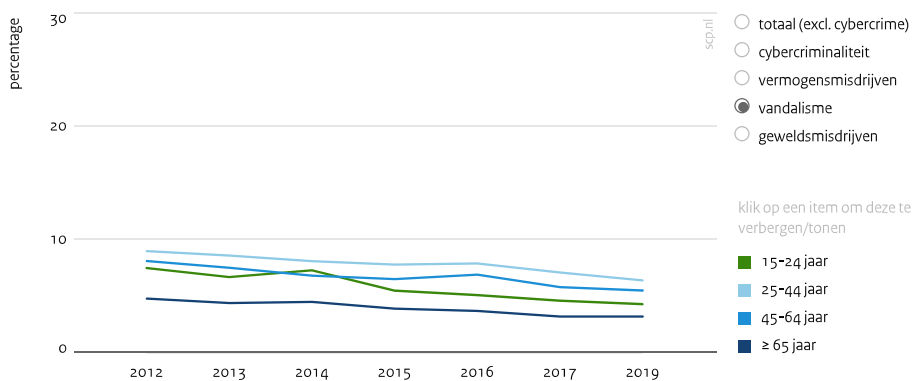
naar leeftijd

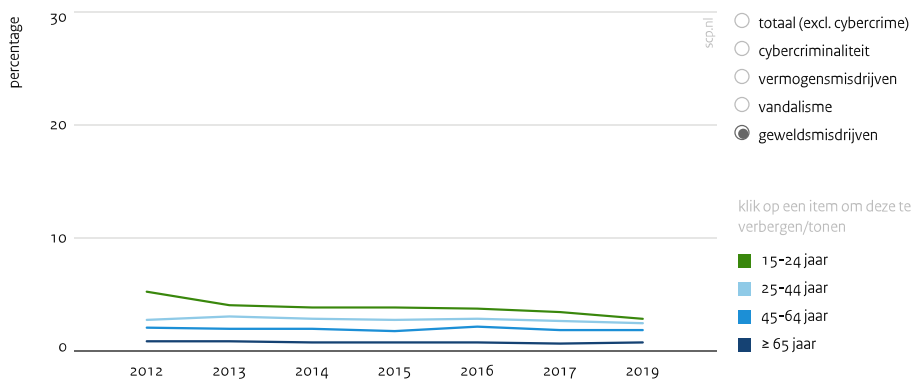
naar leeftijd ▼

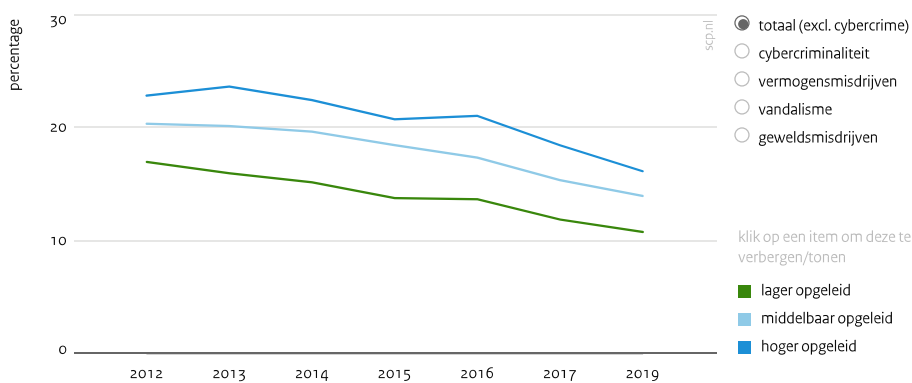
naar leeftijd ▼

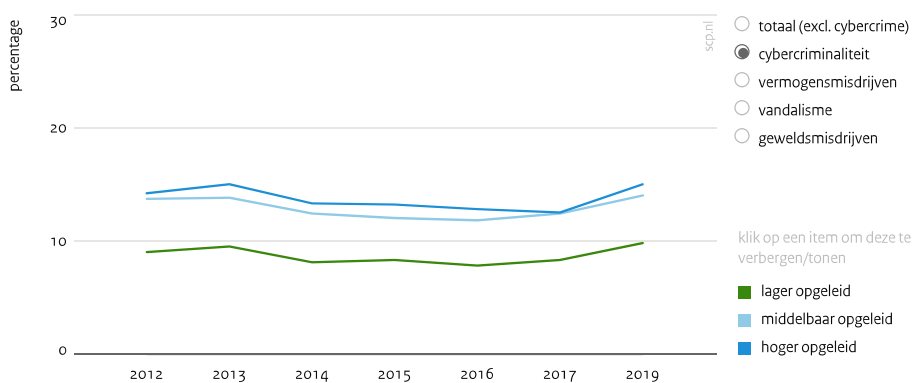
naar leeftijd ▼

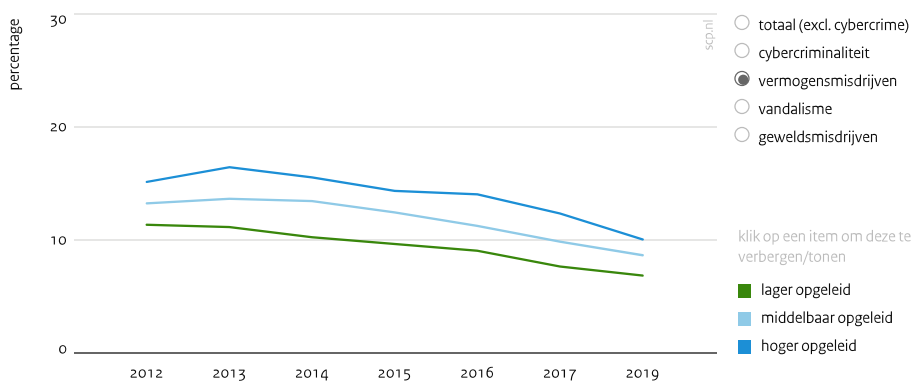
naar opleiding ▼

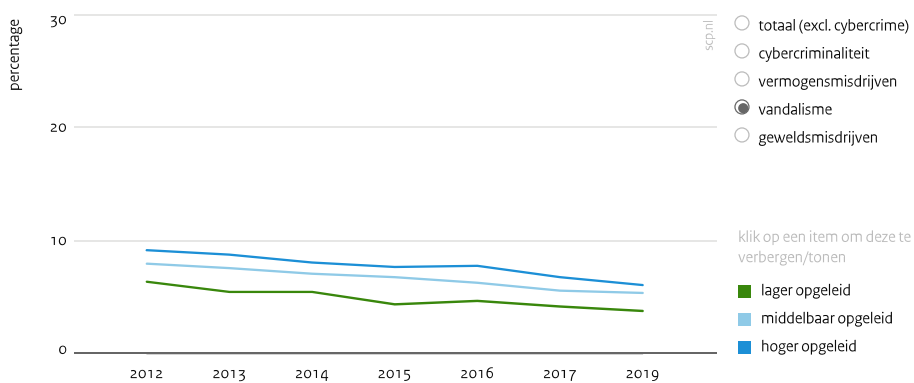
naar opleiding ▼

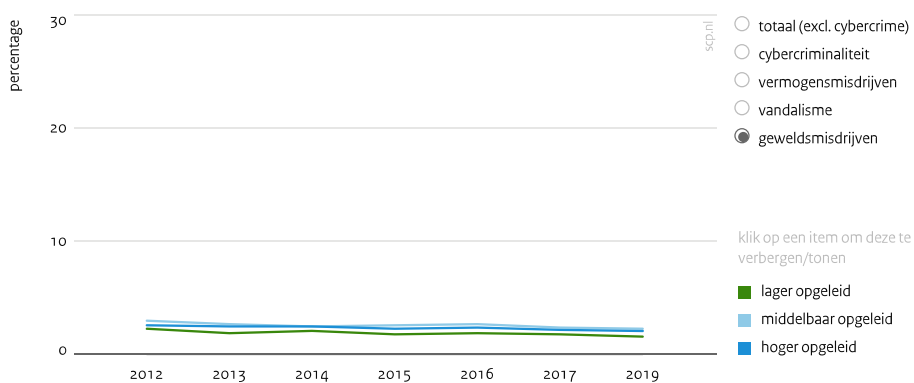
naar opleiding ▼

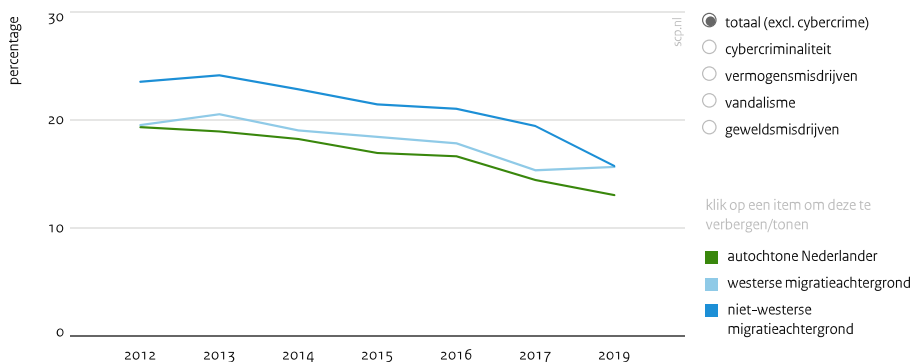
naar opleiding

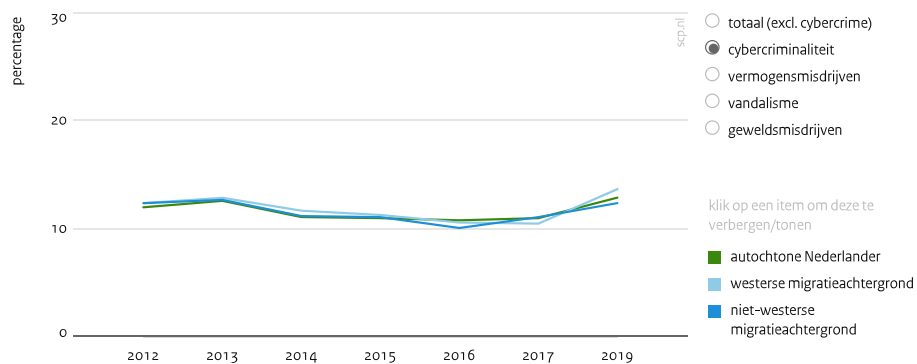
naar opleiding

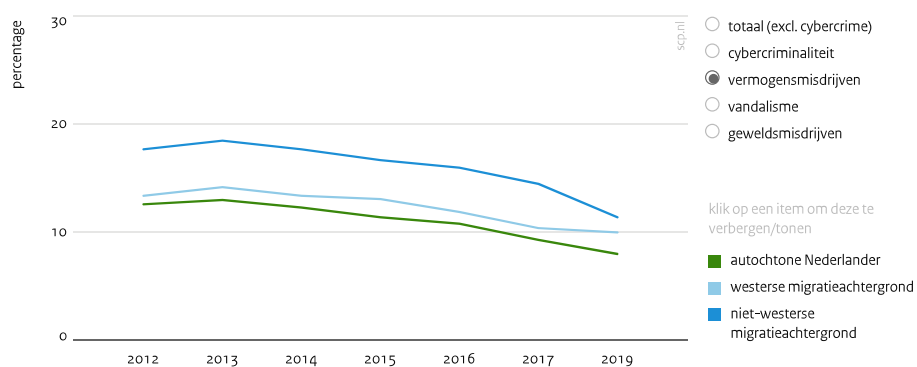
naar herkomst

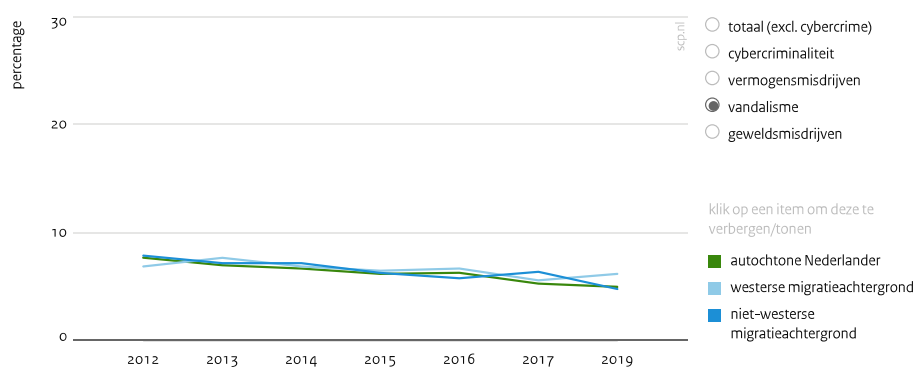
naar herkomst

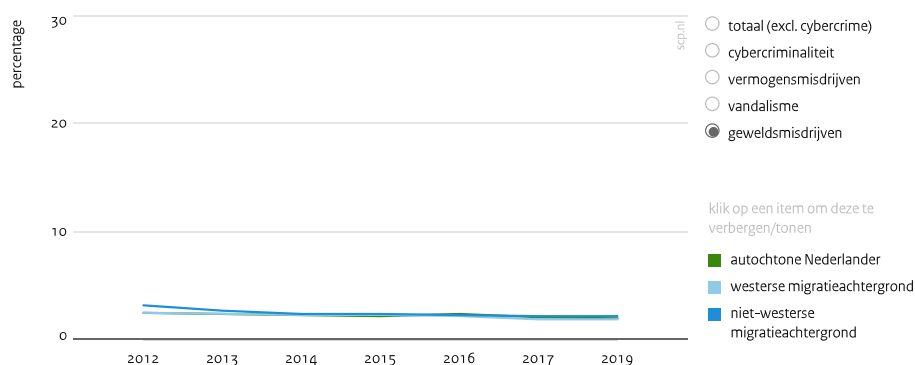

naar herkomst

naar herkomst

naar herkomst

Bron: CBS (VM'12-'19)

Sommige bevolkingsgroepen consequent vaker slachtoffer dan andere

Het slachtofferschap nam in 2019 onder bijna alle bevolkingsgroepen af; alleen voor 65-plussers en migranten met een westerse achtergrond veranderde er weinig. De onderlinge verschillen tussen groepen zijn groot en consistent door de jaren heen. Ondervonden slachtofferschap neemt sterk af naarmate mensen ouder worden. 15-24-jarigen werden in 2019 3,5 keer zo vaak als 65-plussers slachtoffer van geweld; van vermogens- en cybercriminaliteit zo'n 2,5 keer zo vaak. Slachtofferschap neemt toe met het opleidingsniveau. Lageropgeleiden rapporteerden alle typen criminaliteit in 2019 het minst vaak. Mensen met een niet-westerse migratieachtergrond rapporteerden in 2019 vaker slachtofferschap van vermogensdelicten dan autochtone Nederlanders, terwijl mensen met een westerse migratieachtergrond het vaakst slachtoffer van vandalisme werden. Het kleinste, maar toch significante verschil vinden we tussen mannen en vrouwen: mannen werden in 2019 vaker slachtoffer van geweld, vandalisme en cybercriminaliteit.

Mogelijke verklaringen voor verschillen in slachtofferschap

Verschillen in slachtofferschap worden in de literatuur vooral verklaard door verschillen in leefstijl en gewoonten die samenhangen met bevolkingskenmerken als leeftijd, opleiding en stedelijkheid. Jongeren begeven zich bijvoorbeeld vaker in risicovolle uitgaansgebieden en er is meer criminaliteit in de stad (Wittebrood 2006). Onderzoek laat zien dat het hogere slachtofferschap van mensen met een niet-westerse migratieachtergrond grotendeels verdwijnt wanneer gecorrigeerd wordt voor de hoge aandelen jongemannen en stedelingen in deze bevolkingsgroep (Wittebrood et al. 2005). Er is geen eenduidige verklaring voor het hoge gerapporteerde slachtofferschap onder hogeropgeleiden. Enerzijds maakt hun betere materiële positie hen tot aantrekkelijke doelwitten voor vandalisme en vermogensmisdrijven. Anderzijds wonen hogeropgeleiden vaak in betere wijken waar de risico's lager zijn. Daarnaast wordt aangenomen dat hogeropgeleiden een lagere tolerantiegrens hebben, waardoor ze incidenten eerder als slachtofferschap benoemen en ermee naar buiten treden (Laub 1997).

Veiligheidsbeleving

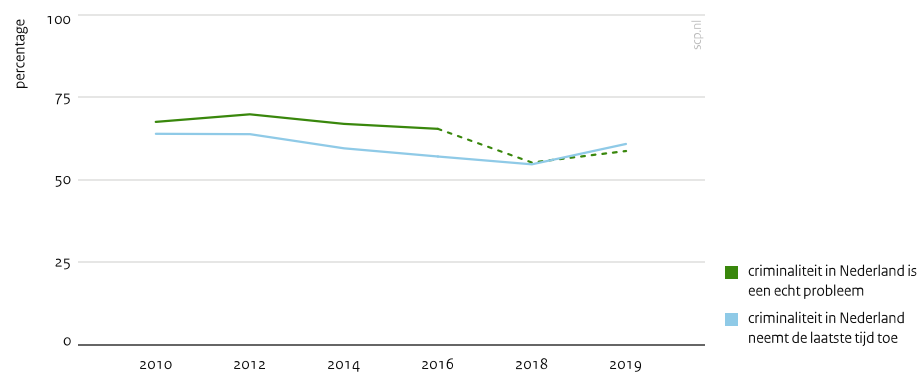
Een kleine meerderheid vindt criminaliteit een groot en toenemend probleem

Mensen zeggen minder vaak slachtoffer te zijn geweest van criminaliteit, maar hebben ze ook het idee dat er minder criminaliteit in Nederland is? Al sinds het begin van de metingen van het SCP-onderzoek [Culturele veranderingen in Nederland \(https://www.scp.nl/over-scp/data-en-methoden/onderzoeksbeschrijvingen/culturele-veranderingen-in-nederland-cv\)](https://www.scp.nl/over-scp/data-en-methoden/onderzoeksbeschrijvingen/culturele-veranderingen-in-nederland-cv) zegt een meerderheid dat de criminaliteit toeneemt. Deze meerderheid is wel sterk gekrompen, van consistent boven 80% in de jaren negentig tot 54% in 2018. In 2019 ligt dit aandeel met 61% voor het eerst in jaren weer hoger.

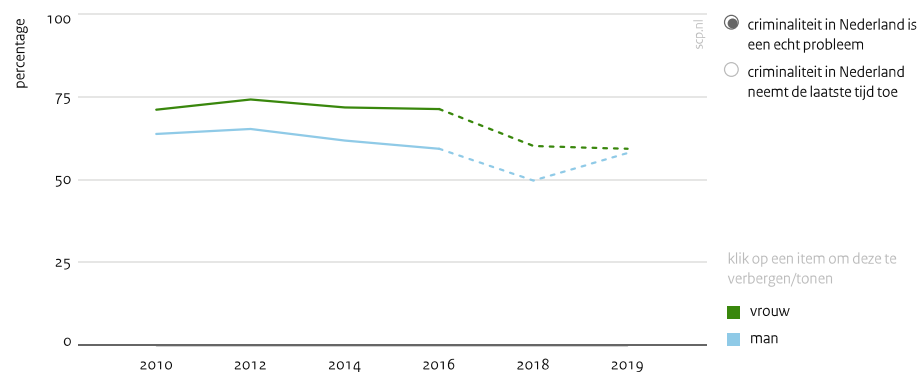
In 2019 vindt grotere meerderheid dat de criminaliteit toeneemt

[Perceptie van criminaliteit in samenleving, 2010-2019 (in procenten)^{a, b}]

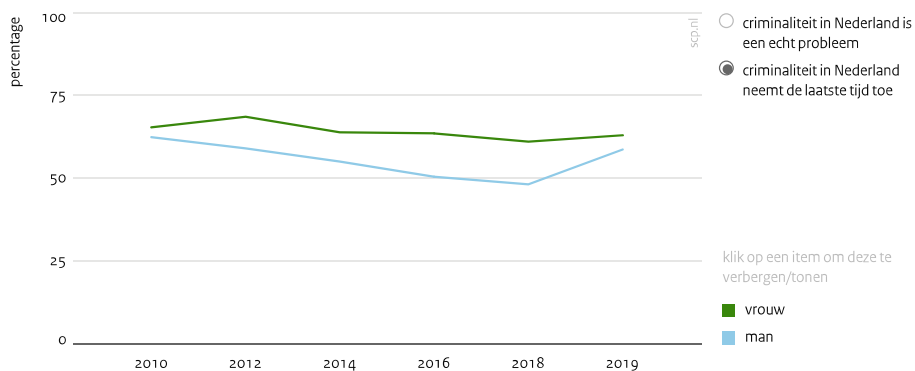
🎯 totaal ▼

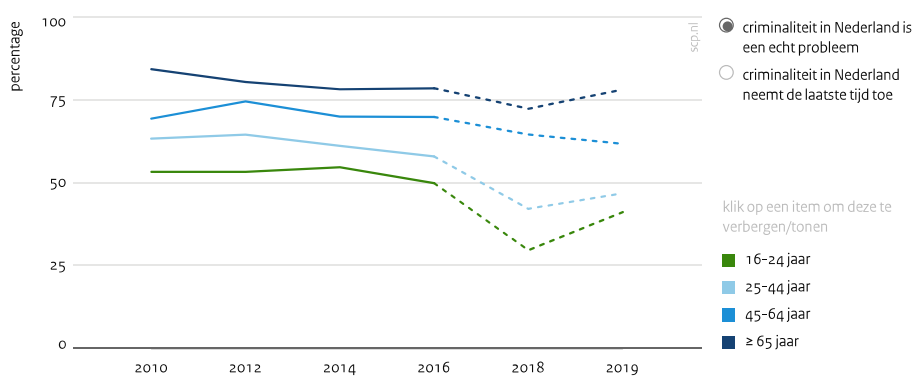
♀♂ naar geslacht ▼

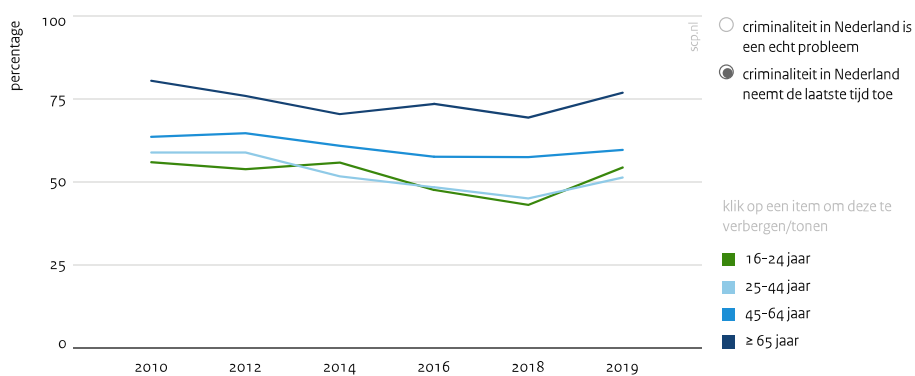
naar geslacht

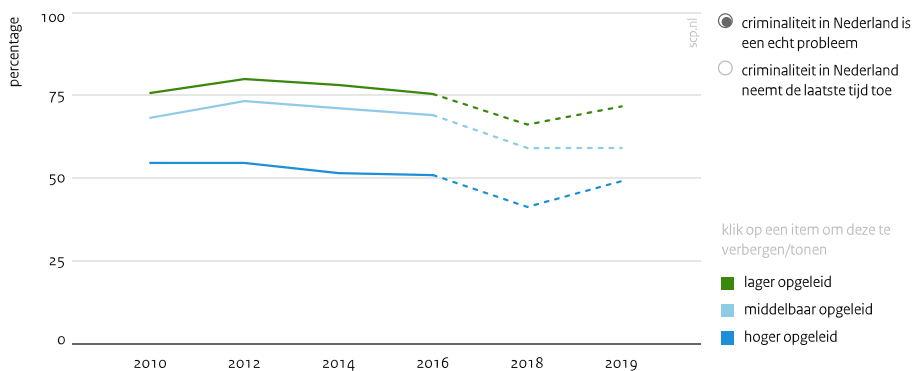
naar leeftijd

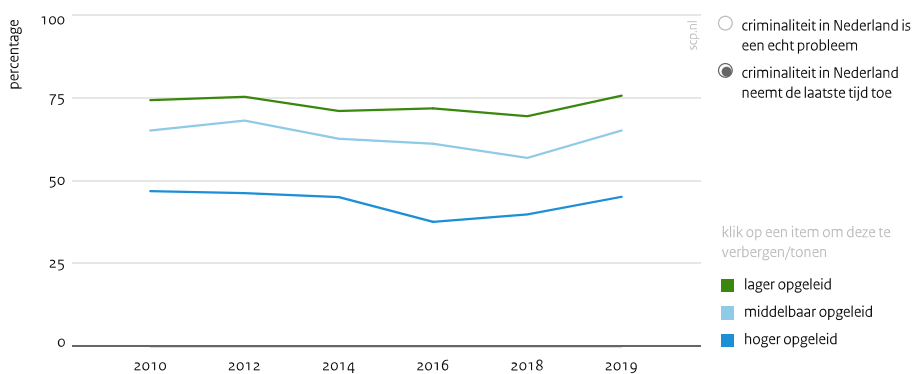
naar leeftijd

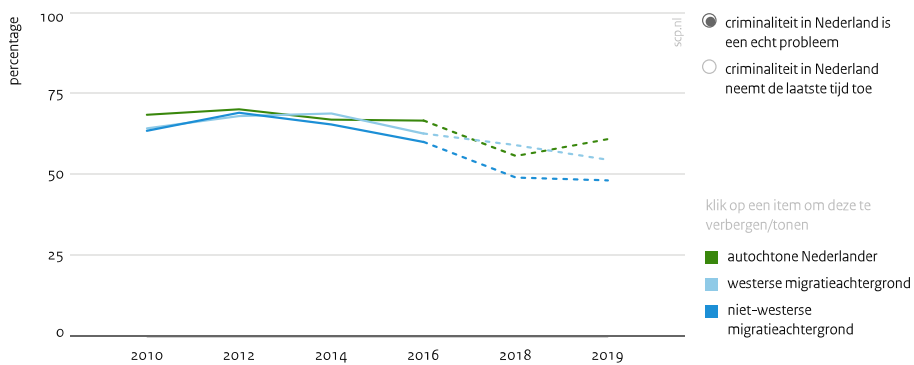
naar opleiding

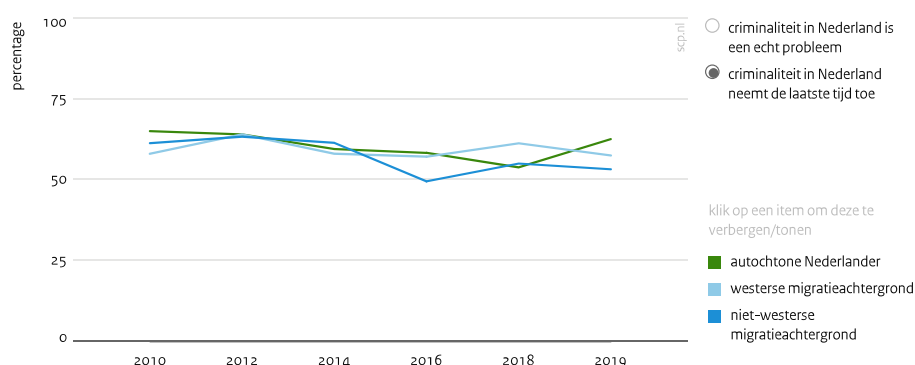

naar opleiding

naar herkomst

naar herkomst

- a Vanwege een methodebreuk nemen we 2010 als startpunt van de opiniedata.
- b In 2018 is de vraagstelling 'Vindt u dat de criminaliteit in Nederland een echt probleem aan het worden is, of vindt u dat het er normaal gesproken bijhoort?' (antwoordopties: 'echt probleem' of 'hoort erbij') gewijzigd in: In hoeverre vindt u de criminaliteit in Nederland een probleem? (antwoordopties 'geen probleem', 'klein probleem', 'geen klein, maar ook geen groot probleem', 'groot probleem', 'heel groot probleem'). Hierdoor kan 2018 niet met eerdere jaren worden vergeleken.

Bron: SCP (CV'10-'19)

Daarnaast is 59% in 2019 van mening dat de criminaliteit een (heel) groot probleem is. Ondanks een methodebreuk in 2018³, waardoor de cijfers niet een-op-een met elkaar te vergelijken zijn, slonk ook deze meerderheid jarenlang. In 2019 is deze meerderheid niet verder gedaald.

Kortom, op de langere termijn hebben minder Nederlanders, maar nog altijd een meerderheid, het beeld dat het slecht gesteld is met de criminaliteit in Nederland. Het zal moeten blijken of de opleving van dit beeld in 2019 op een eenmalige afwijking of een betekenisvolle trendbreuk wijst.

In 2019 vinden ouderen en lageropgeleiden het vaakst dat de criminaliteit recent is toegenomen. Daarnaast vinden ouderen, lageropgeleiden en autochtone Nederlanders het vaakst dat de criminaliteit in Nederland een (heel) groot probleem is.

Gevoelens van onveiligheid blijven afnemen

Minstens zo belangrijk voor het dagelijks leven van burgers als de feitelijke veiligheid is de mate waarin ze zich onveilig voelen. Het aandeel mensen dat zich weleens onveilig voelde, daalde in 2019 naar 32%, terwijl dit in 2012 nog 37% was. Zo'n 1,4% voelde zich in 2019 vaak onveilig. Ook de onveiligheidsgevoelens in de buurt laten de laatste jaren een daling zien. Tussen 2012 en 2015 voelde rond de 18% zich weleens onveilig in de buurt. In 2016 en 2017 daalde dit aandeel naar 16% en in 2019 is het verder afgenomen naar 14%. Met 1,4% voelde ongeveer evenveel mensen zich vaak onveilig in de buurt als in 2017.

Gevoel van onveiligheid betekent niet altijd angst voor slachtofferschap

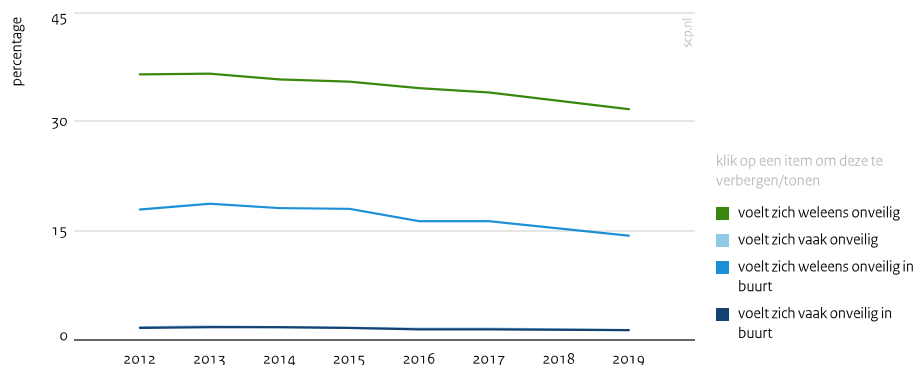
Algemene gevoelens van onveiligheid betekenen niet altijd dat mensen ook angst hebben om slachtoffer te worden van criminaliteit. Beide typen gevoelens laten zich ook door andere achtergrondkenmerken verklaren (Van Noije en Iedema 2017). Mensen die zeggen zich weleens onveilig te voelen kunnen door allerlei andere signalen dan het risico op

slachtofferschap worden beïnvloed, bijvoorbeeld door straatvuil, sociale omgangsvormen, onzeker toekomstperspectief en nieuwsberichtgeving over immigratie of economie (Elchardus et al. 2008; Pleysier 2010; Skogan en Maxfield 1981).

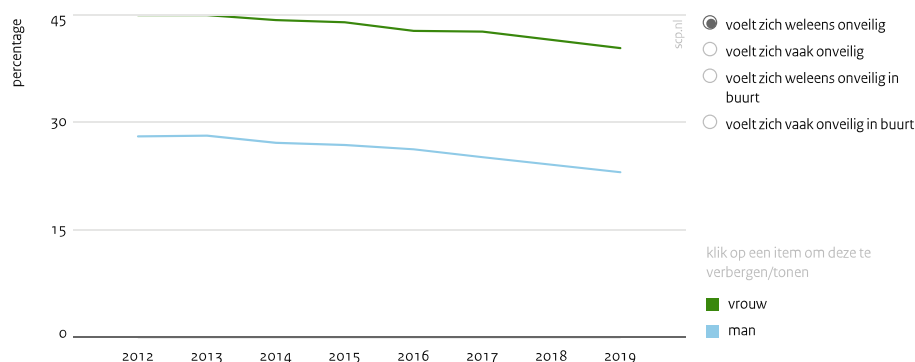
Weer minder mensen voelen zich weleens onveilig in 2019

[Gevoelens van onveiligheid, algemeen en in de buurt, personen van 15 jaar en ouder, 2012-2019, (in procenten)]

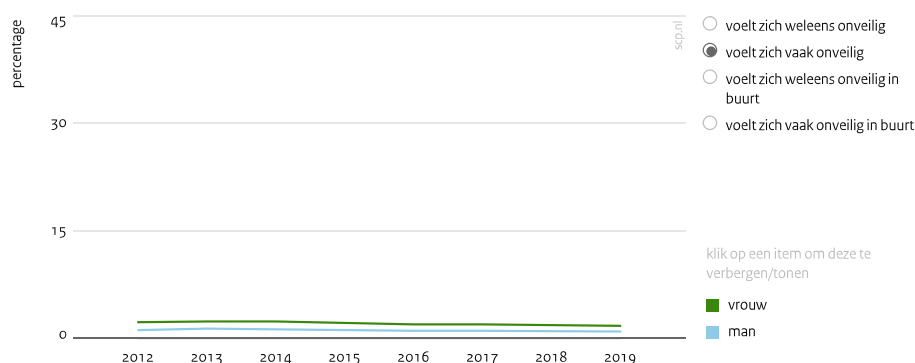
🎯 totaal ▼

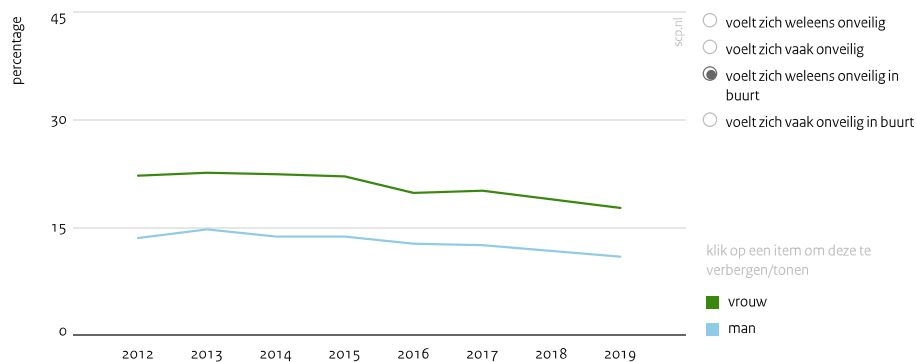
♀♂ naar geslacht ▼

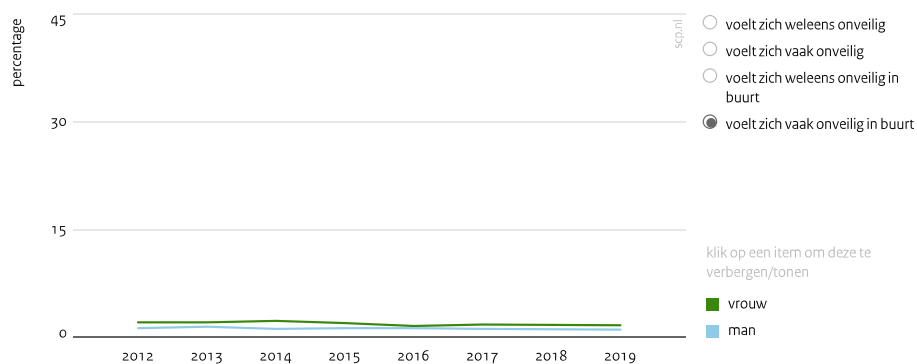
♀♂ naar geslacht ▼

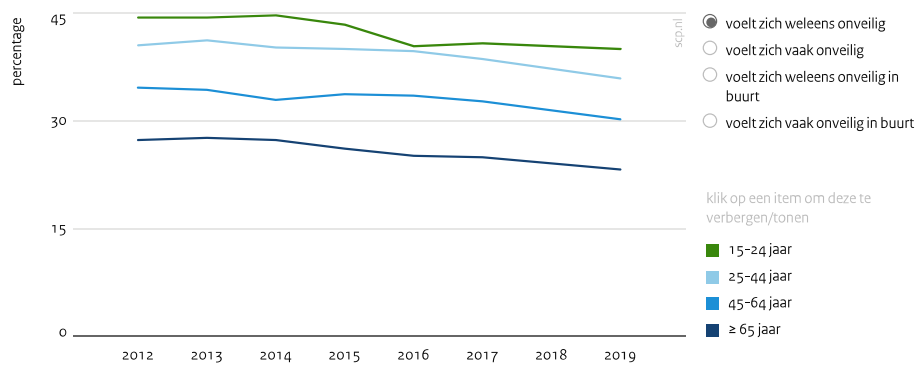
naar geslacht

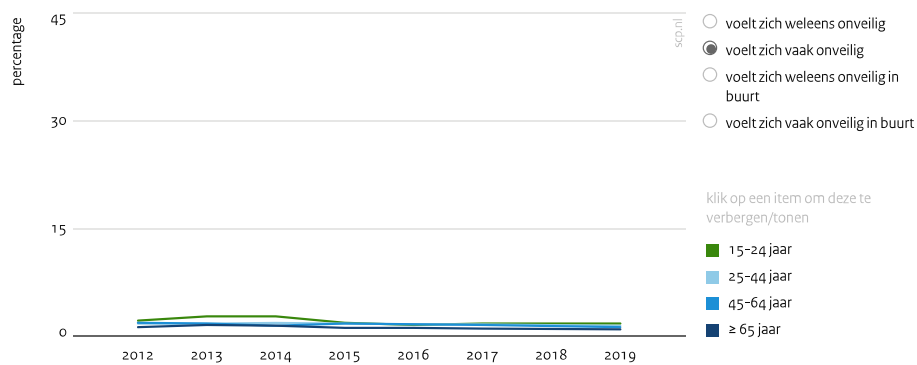
naar geslacht

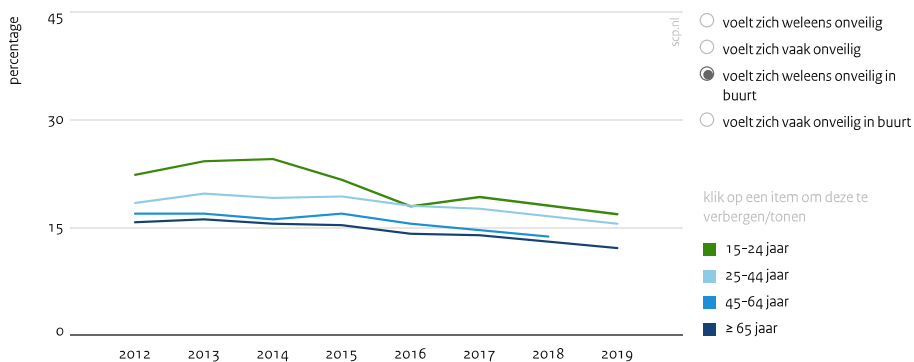
naar leeftijd

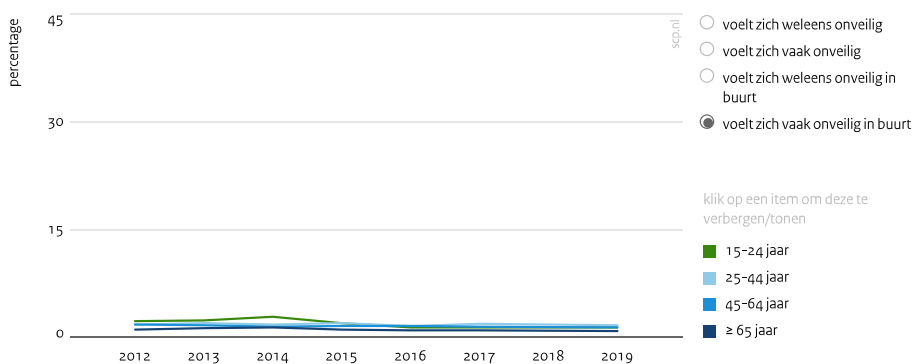
naar leeftijd

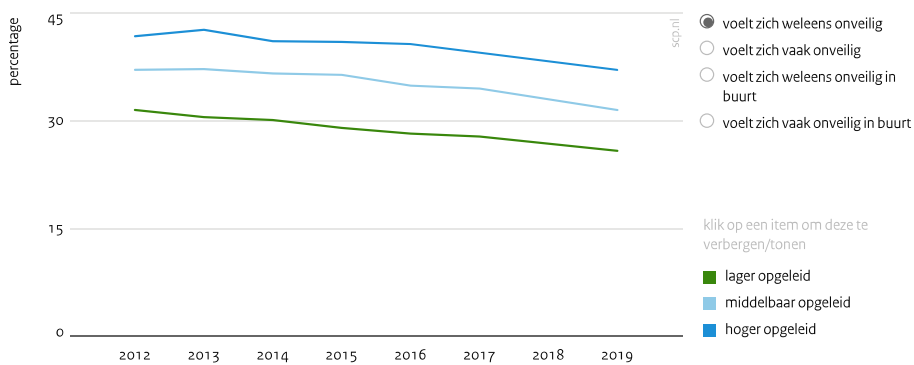
naar leeftijd

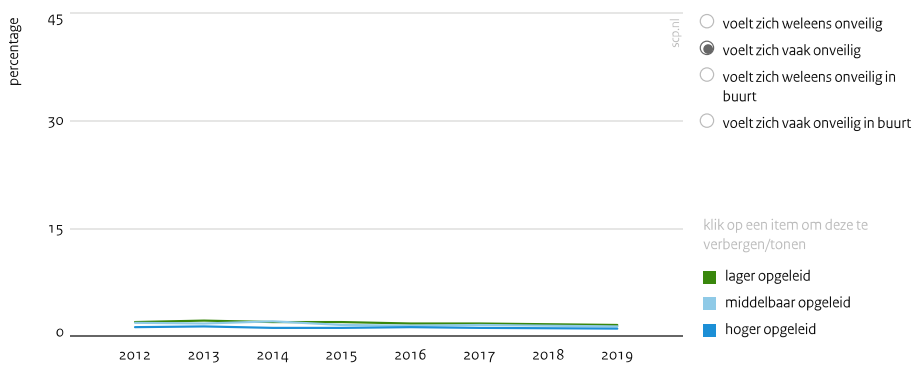
naar leeftijd

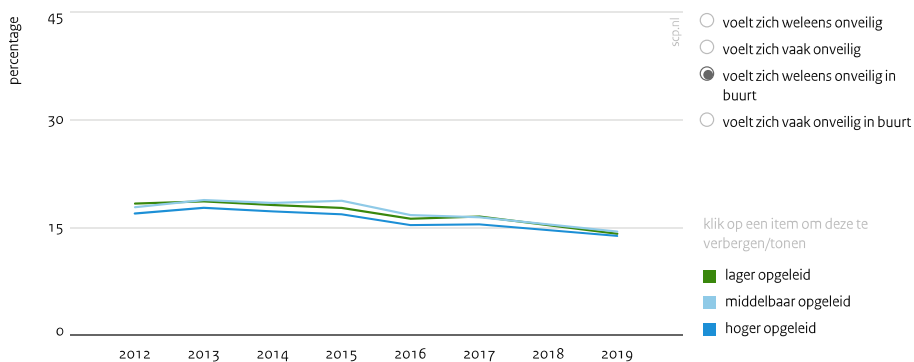
naar opleiding

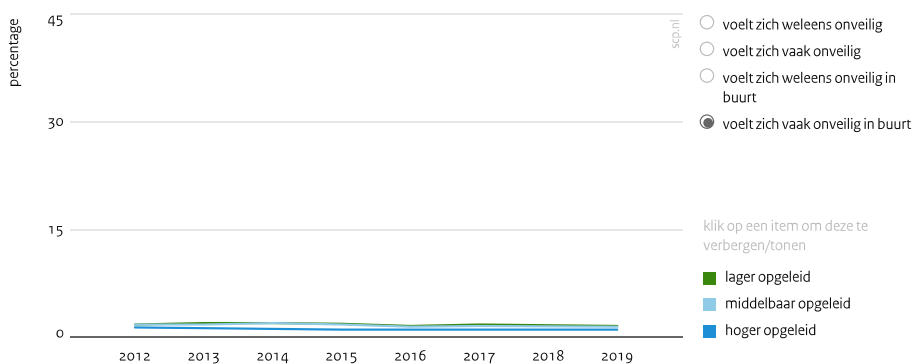
naar opleiding

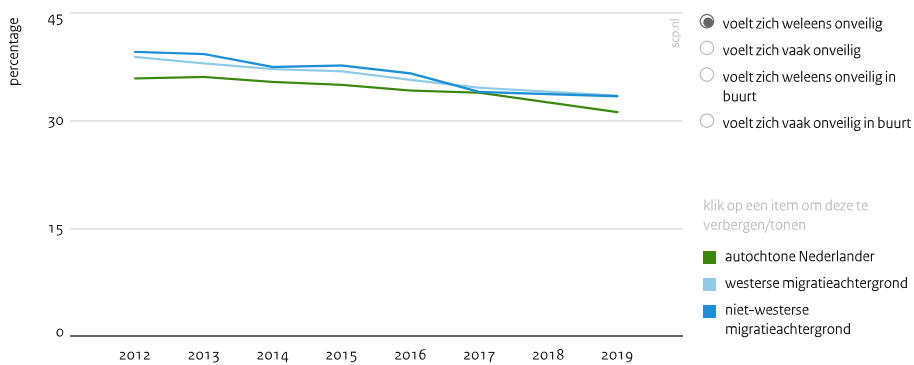
naar opleiding

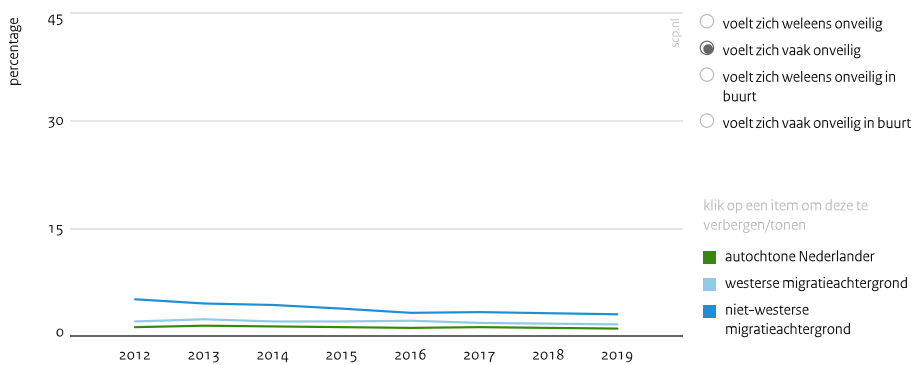
naar opleiding

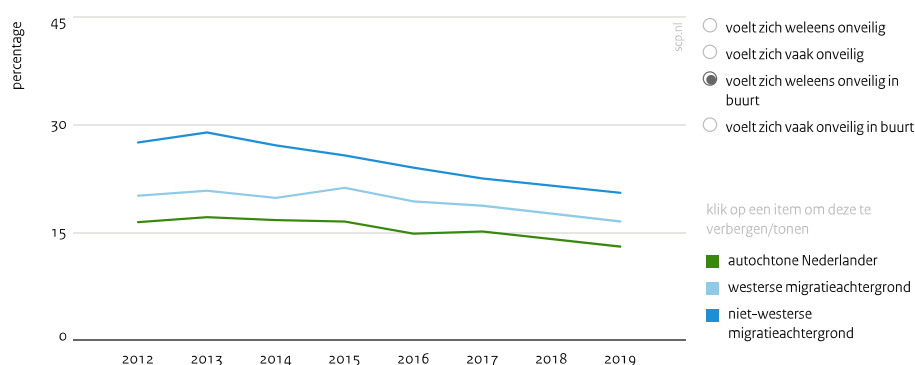
naar herkomst

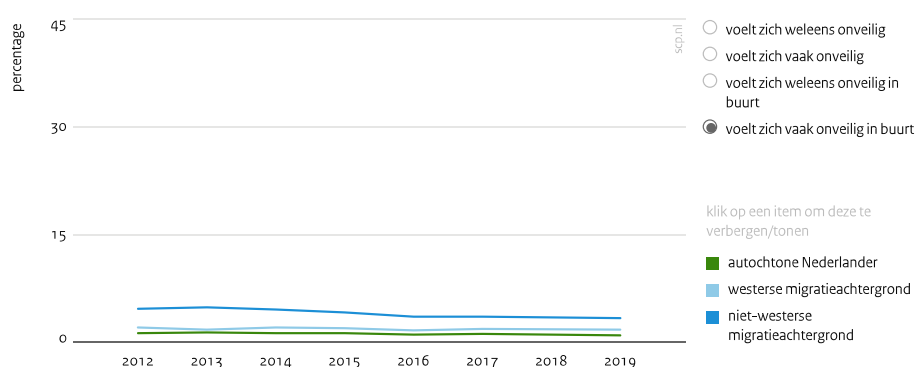
naar herkomst

naar herkomst ▼

naar herkomst ▼

Bron: CBS (VM'12-'19)

Sommige bevolkingsgroepen voelen zich consequent vaker onveilig dan andere

Er is jaar in jaar uit een sterke samenhang tussen gevoelens van onveiligheid en bepaalde bevolkingsgroepen, ook weer in 2019⁴. Vrouwen voelen zich veel vaker onveilig dan mannen. Daarnaast nemen de gevoelens van onveiligheid sterk af met de leeftijd: meer jongeren dan ouderen voelen zich weleens onveilig. Naarmate mensen een hoger opleidingsniveau hebben, komt het vaker voor dat ze zich in het algemeen weleens onveilig voelen, maar niet in de eigen buurt. Doorgaans voelen minder autochtone Nederlanders zich onveilig dan mensen met een migratieachtergrond.

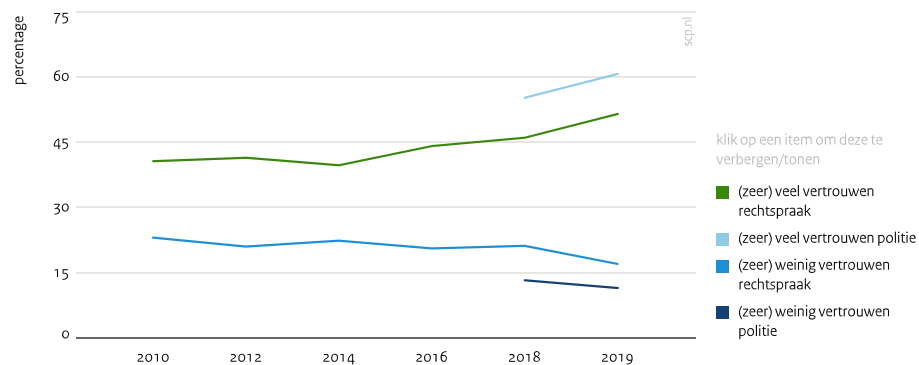
Meer vertrouwen in politie en rechtspraak

Gevoelens van onveiligheid kunnen voor een deel te maken hebben met de mate waarin mensen zich beschermd voelen door de rechtshandhaving. In 2019 heeft 61% (zeer) veel vertrouwen in de politie, ten opzichte van 55% in 2018. Met 52% is het vertrouwen in de rechtspraak aanzienlijk toegenomen ten opzichte van 2018 (46%) en 2010 (41%). Het vertrouwen van Nederlanders in politie en rechters is hoog ten opzichte van andere publieke en private instituties. De [European Social Survey](https://www.europeansocialsurvey.org/) (<https://www.europeansocialsurvey.org/>) laat zien dat Nederlanders de politie en het rechtssysteem ook vergeleken met andere Europese landen bovengemiddeld vertrouwen.

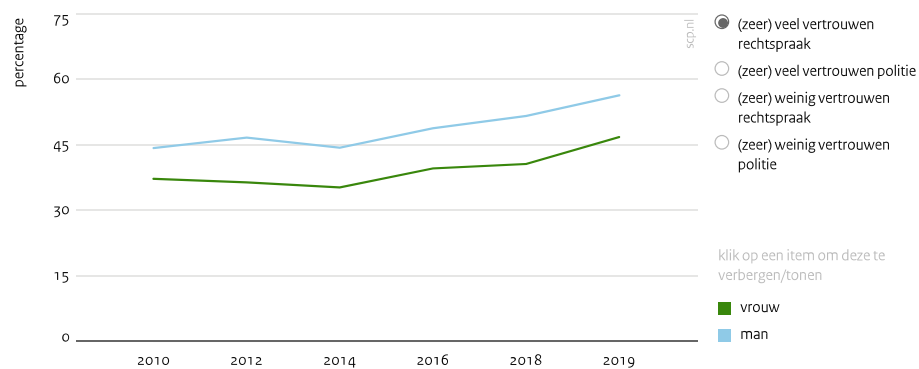
Vertrouwen in rechtspraak en politie

[(Zeer) veel vertrouwen in de rechtspraak en politie, personen van 16 jaar en ouder, 2010-2019 (in procenten)]

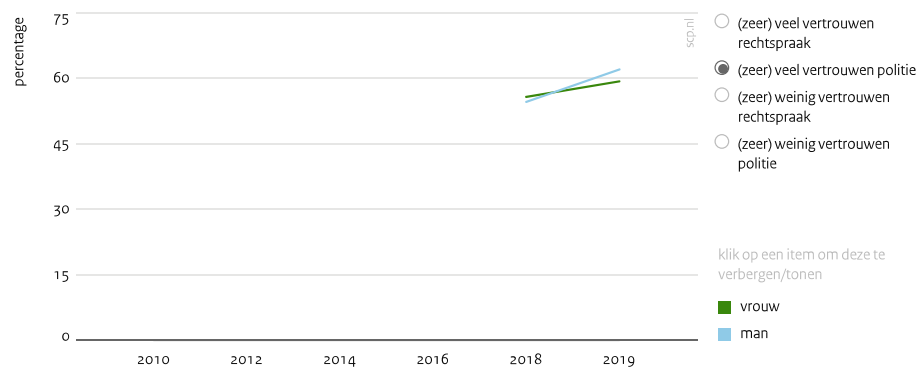
totaal

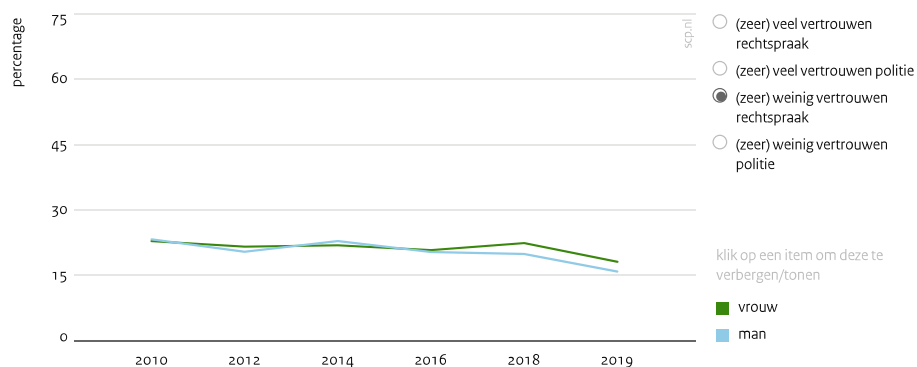
naar geslacht

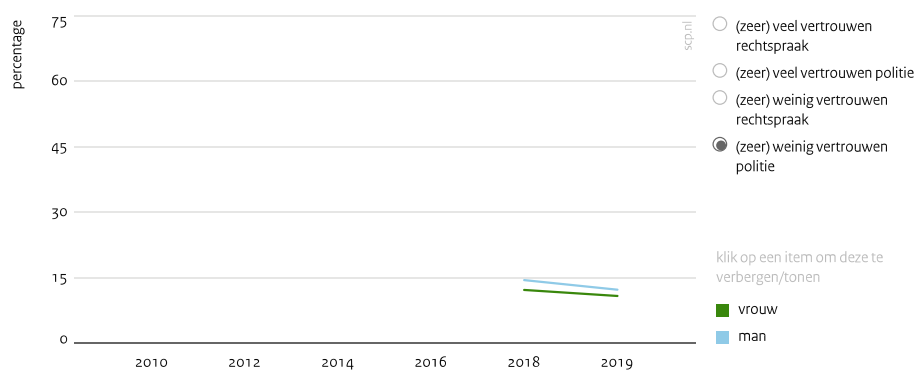
naar geslacht

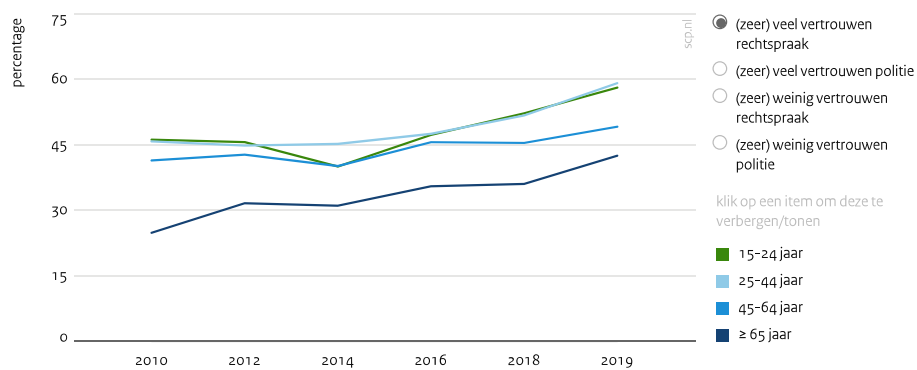
naar geslacht

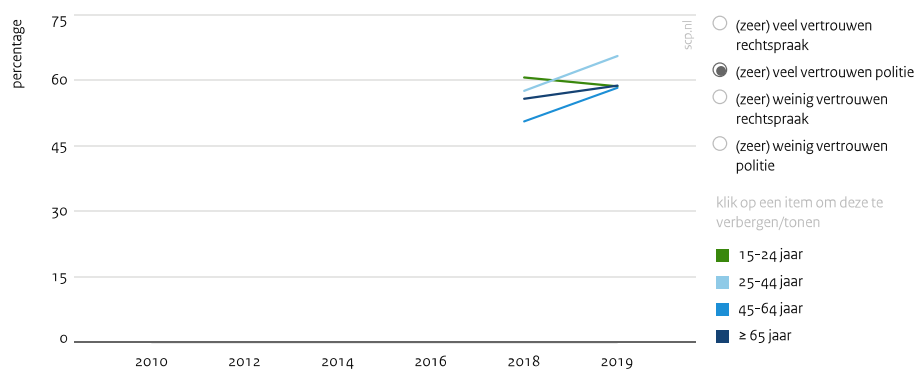
naar geslacht

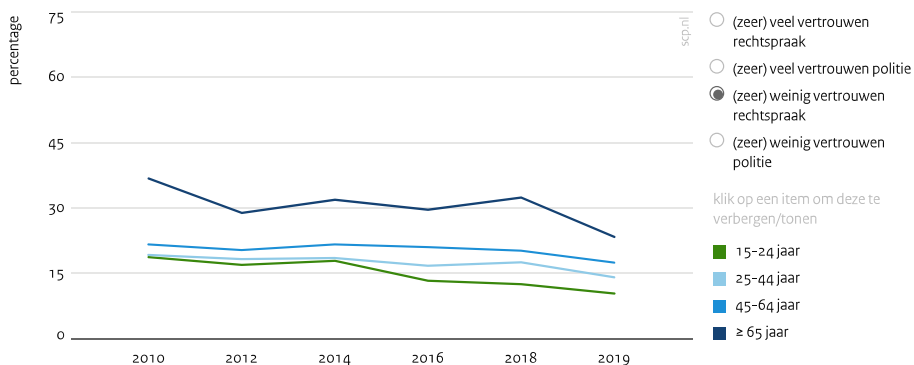
naar leeftijd

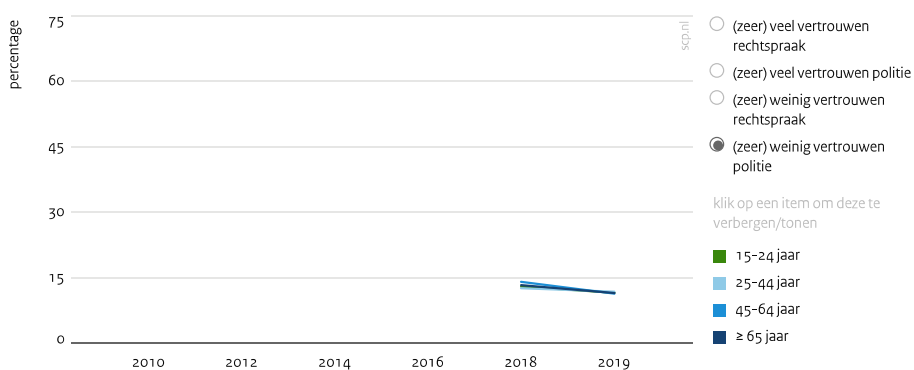
naar leeftijd

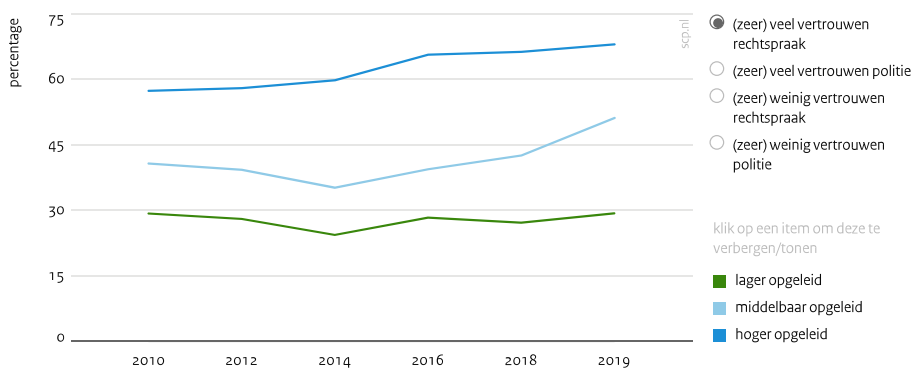
naar leeftijd ▼

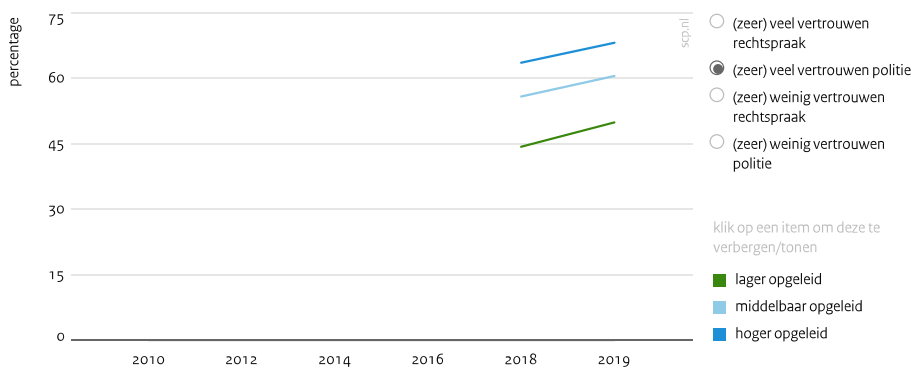
naar leeftijd ▼

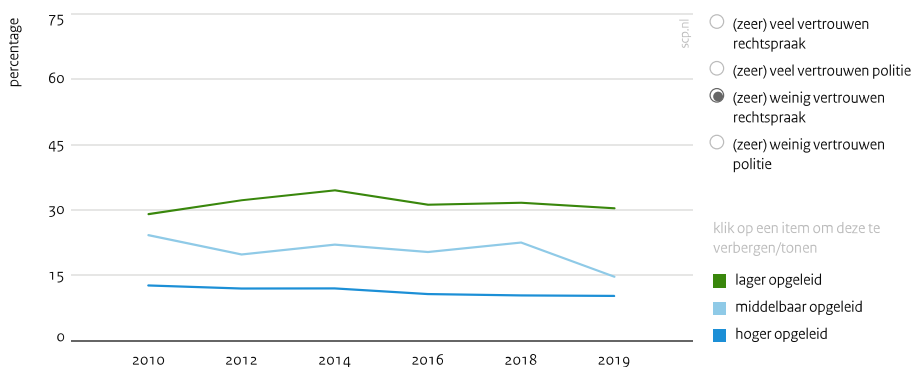
naar opleiding ▼

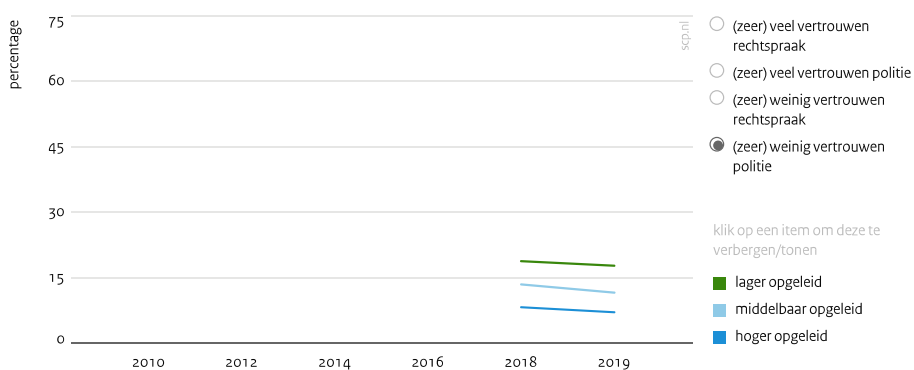
naar opleiding ▼

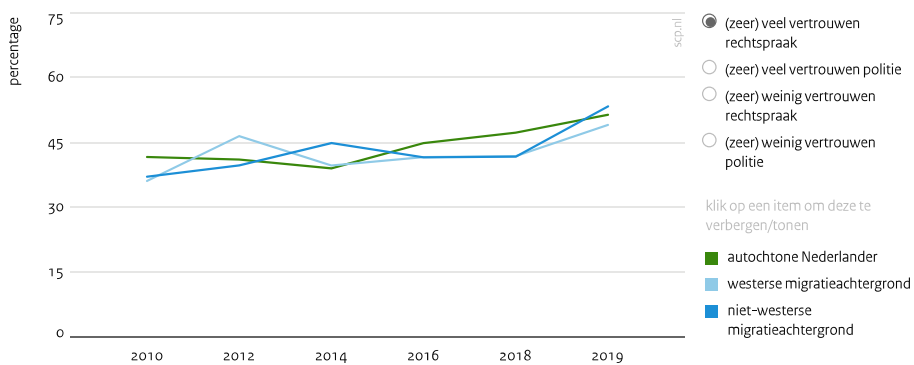
naar opleiding

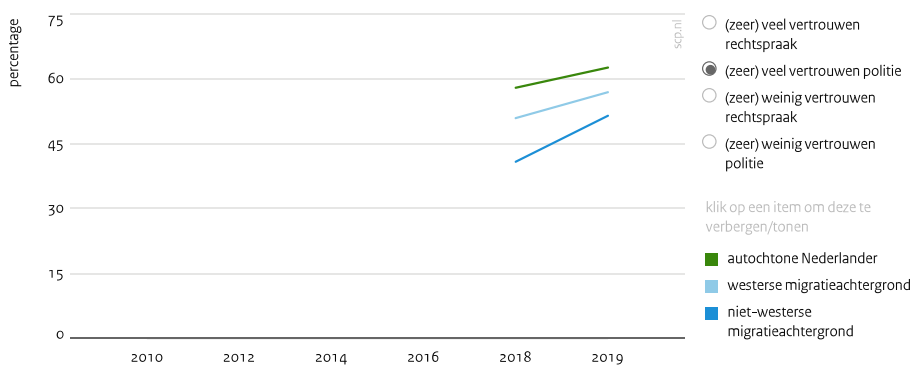
naar opleiding

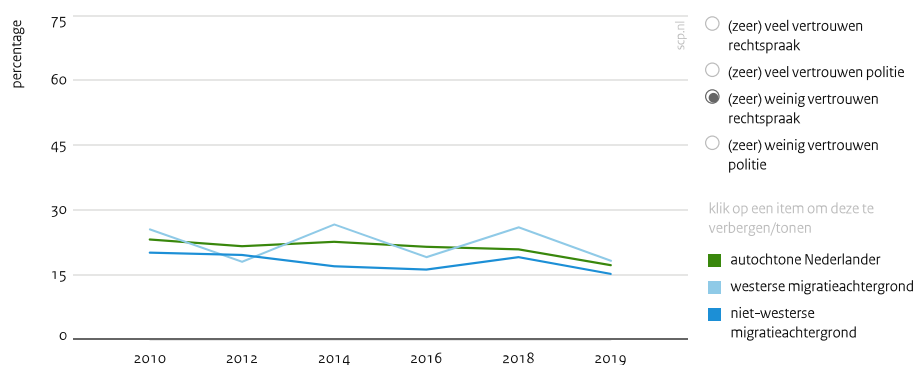
naar herkomst

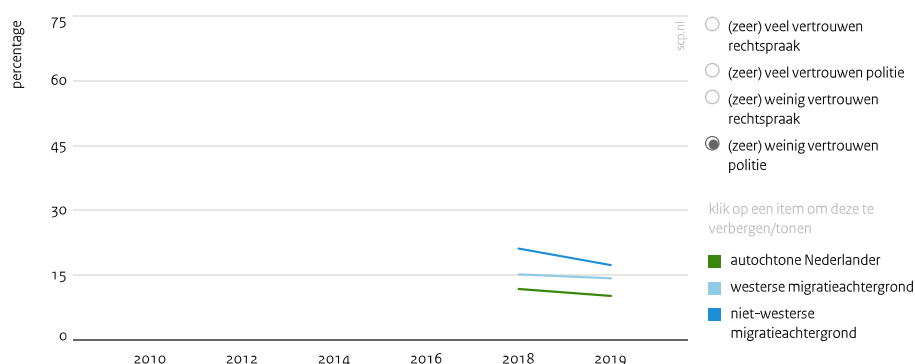
naar herkomst

naar herkomst ▼

naar herkomst ▼

Bron: SCP (CV'10-'19)

Vertrouwen verschilt sterk tussen opleidingsniveaus

Niet iedereen heeft evenveel vertrouwen in politie en rechtspraak. De verschillen zijn veruit het grootst tussen opleidingsniveaus. Van de hogeropgeleiden had 68% in 2019 (zeer) veel vertrouwen in de politie, tegenover 50% van de lageropgeleiden. Deze verschillen zijn nog extremer als het gaat om de rechtspraak: 68% tegenover 29%. Ouderen hebben minder vertrouwen en meer wantrouwen in de rechtspraak dan jongeren. Dat verschil tussen leeftijdsgroepen is er in 2019 niet voor vertrouwen in de politie. Mannen hebben meer vertrouwen in de rechtspraak dan vrouwen, maar ook dit verschil zien we niet bij de politie.

Volgens een steeds kleinere meerderheid straft de rechter te licht

Dat er vertrouwen is in de rechtspraak wil niet zeggen dat er automatisch steun is voor de beslissingen die rechters nemen. Het verschil tussen de strafwaarde die rechters opleggen en de strafmaat die burgers gepast vinden, wordt wel de punitiviteitskloof genoemd (Keijser en Elffers 2007). Die punitiviteitskloof zien we in onze cijfers terug: een meerderheid van 68% vindt in 2019 dat de rechter te licht straft. Wel neemt deze meerderheid al jaren af: bij de vorige meting in 2016 was dit nog 71% en 10 jaar geleden was het zelfs nog 78%. Net als bij het vertrouwen in de rechtspraak zijn ook hier de verschillen naar opleidingsniveau en leeftijd heel groot. Van de ouderen vindt 72% in 2019 dat er te licht wordt gestraft tegenover 59% van de jongeren. Van de lageropgeleiden vindt 78% in 2019 dat er te licht wordt gestraft; onder de middelbaaropgeleiden is dat ook nog 72%; onder de hogeropgeleiden is dit met 55% veel lager.

Tijdelijke gevolgen van corona op criminaliteit

De meeste coronamaatregelen hebben betrekking op gedrag van mensen in de openbare ruimte. Een groot deel van de veelvoorkomende criminaliteit hangt samen met het gemak waarmee deze criminaliteit gepleegd kan worden en met de gelegenheid die zich voordoet. Door de coronamaatregelen werden mensen opgeroepen zoveel mogelijk thuis te blijven, niet samen te scholen en werden horecagelegenheden gesloten. Dit heeft invloed gehad op de gelegenheid om traditionele vormen van veelvoorkomende criminaliteit te plegen. Mensen waren thuis, waardoor huizen bewaakt werden. De politie registreerde in april 2020 zo'n 50% minder woninginbraken dan in april 2019 (Nationale Politie 2020a). Als mensen thuis blijven of anderhalve meter afstand bewaren, is het erg lastig om ongemerkt iets uit hun zakken te rollen. Er kwamen in maart 2020 80% minder aangiftes van zakkenrollerij bij de politie binnen dan in maart 2019. Ook was er nauwelijks nog toerisme en werd de horeca gesloten, waardoor vooral (drugs- of alcoholgerelateerd) uitgaansgeweld afnam. Wel constateerde de politie meer geweld als 'uitlaatklep', bijvoorbeeld tegen agenten die coronamaatregelen handhaafden. Inmiddels is gebleken dat deze afname van de criminaliteit buitenshuis als gevolg van coronamaatregelen tijdelijk was. Na versoepeling van de maatregelen zag de politie in juni 2020 alweer een toename van het aantal woninginbraken, winkeldiefstal en straatroof. In juli 2020 waren deze vormen van criminaliteit terug op het oude niveau (Nationale Politie 2020a).

In de privésfeer nam de gelegenheid tot het plegen van criminaliteit door de coronamaatregelen echter toe. Ten eerste doordat mensen langere tijd gedwongen waren hun tijdverdrif elders te zoeken dan op werk, school, de sportclub of met vrienden. Hierdoor werd er meer tijd achter de computer doorgebracht en naar verwachting is een deel van deze tijd geïnvesteerd in het plegen van cyberdelicten, zoals whatsappfraude of nepwebwinkels die mondkapjes zouden verkopen. Hiervoor waarschuwt ook de Nationale Politie (2020b). Na versoepeling van de maatregelen zag de politie deze cybercriminaliteit weer iets afnemen, maar het blijft vooralsnog hoger dan het niveau van voor de coronacrisis.

Ten tweede nam de gelegenheid tot het plegen van criminaliteit toe doordat er door het langdurige thuisblijven meer spanning tussen gezinsleden kon ontstaan, zeker in quarantainesituaties. Naar verwachting is het aantal incidenten van huiselijk geweld hierdoor gestegen. Nederlandse cijfers in coronatijd ontbreken nog, maar aanwijzingen uit andere landen waren voor de ministeries van Volksgezondheid, Welzijn en Sport en Justitie en Veiligheid aanleiding om eind april 2020 een landelijke campagne ('Het houdt niet op, totdat je iets doet') en een codewoord ('Masker 19') te lanceren waarmee slachtoffers via apothekers om hulp kunnen vragen. Het Openbaar Ministerie (2020) voorziet bovendien dat het geweld zich meer aan het zicht onttrekt, omdat contact met bijvoorbeeld huisartsen, onderwijzers en andere familieleden afneemt. Naar verwachting leidde versoepeling van de maatregelen weer tot enige ontspanning in thuissituaties, maar dit kan nog niet met zekerheid worden gezegd.

Een afname van de veelvoorkomende criminaliteit is doorgaans gunstig voor het vertrouwen in de rechtshandhaving. Gezien de uitzonderlijke omstandigheden van deze coronacrisis is het echter de vraag of mensen de dalende criminaliteit nu direct als verdienste van de politie, het Openbaar Ministerie of rechters zien. Wel is tijdens de coronacrisis een stijging van het vertrouwen in de rechtspraak te zien, maar dat geldt ook voor het vertrouwen in andere instanties (Dekker et al. 2020). Dat kan te maken hebben met een algehele waardering van autoriteiten in crisistijden, niet in het bijzonder van de rechtshandhaving⁵.

Literatuur

Dekker, P., J. den Ridder, P. van Houwelingen en E. Miltenburg (2020). *Burgerperspectieven 2020* | 2. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau. Geraadpleegd 17 juli 2020 via <https://www.scp.nl/publicaties/monitors/2020/06/29/burgerperspectieven-2020---2>.

Elchardus, M., S. de Groof en W. Smits (2008). Rational fear or represented malaise. A crucial test of two paradigms explaining fear of crime. In: *Sociological Perspectives*, jg. 51, nr. 3, p. 453-471.

Gelder, H. van (2020). Officieren balen dat strafzaken door corona stilliggen en vrezen dat criminelen vrijuit gaan. In: *De Gelderlander*, 3 april 2020. Geraadpleegd 18 juni 2020 via: <https://www.gelderlander.nl/arnhem/officieren-balen-dat-strafzaken-door-corona-stilliggen-en-vrezen-dat-criminelen-vrijuit-gaan~afo28b18/>.

Haenen, M. (2020). 40.000 rechtszaken liggen op de plank. In: *NRC Handelsblad*, 3 april 2020. Geraadpleegd 18 juni 2020 via: <https://www.nrc.nl/nieuws/2020/04/30/40000-strafzaken-liggen-op-de-plank-a3998426>.

Jensma, F. (2020). Een strafproces op afstand is te mager. In: *NRC Handelsblad*. Geraadpleegd 18 juni 2020 via: <https://www.nrc.nl/nieuws/2020/05/02/een-strafproces-op-afstand-is-te-mager-a3998517>.

Jong, J. de (2018). *Het mysterie van de verdwenen criminaliteit (statistische trends)*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd 17 juli 2020 via <https://www.cbs.nl/nl-nl/achtergrond/2018/19/het-mysterie-van-de-verdwenen-criminaliteit>.

Keijser, J.W. en Elffers, H. (2007). Onbegrip voor het strafoordeel bedreigt het draagvlak voor het rechtssysteem niet. In: M. Malsch en N. Manen (red.), *De begrijpelijkheid van de rechtspraak* (p. 115-128). Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.

Laub, J.H. (1997). Patterns of Criminal Victimization in the United States. In: R.C. Davis, A.J. Lurigio en W.G. Skogan (red.), *Victims of Crime* (tweede editie) (p. 9-26). Thousand Oaks: Sage.

Nationale Politie (2020a). *Dataportaal van de politie*. Geraadpleegd 17 juli 2020 via <https://data.politie.nl/#/Politie/nl/>.

Nationale Politie (2020b). *Cybercriminelen spelen in op coronavris*. Geraadpleegd 17 juli 2020 via <https://www.politie.nl/nieuws/2020/maart/31/cybercriminelen-spelen-in-op-coronavirus.html>.

Noije, L. van (2019). Sociale veiligheid. In: A. Wennekers, J. Boelhouwer, C. van Campen en J. Kullberg (red.), *De sociale staat van Nederland 2019* (p. 248-273). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau. Geraadpleegd 17 juli via <https://www.scp.nl/publicaties/publicaties/2019/09/10/de-sociale-staat-van-nederland-2019>.

Noije, L. van en J. Iedema (2017). *Achtervolgd door angst. Een kwantitatieve vergelijking van angst voor slachtofferschap met een algemeen gevoel van onveiligheid*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau. Geraadpleegd 17 juli 2020 via <https://www.scp.nl/publicaties/publicaties/2017/03/20/achtervolgd-door-angst>.

Openbaar Ministerie (2020). *Grote zorgen over huiselijk geweld tijdens coronacrisis: “Het zicht vertroebelt”*. Geraadpleegd 17 juli 2020 via <https://www.om.nl/actueel/nieuws/2020/04/17/grote-zorgen-over-huiselijk-geweld-tijdens-coronacrisis-%E2%80%99Chet-zicht-vertroebelt%E2%80%99D>.

Pleysier, S. (2010). *‘Angst voor criminaliteit’ onderzocht. De brede schemerzone tussen alledaagse realiteit en irrationeel fantoom* (proefschrift). Den Haag: Boom Lemma Uitgevers.

Skogan, W.G. en M.G. Maxfeld (1981). *Coping with crime. Individual and neighbourhood reactions*. London: Sage Publications.

Wittebrood, K. (2006). *Slachtoffers van criminaliteit. Feiten en achtergronden*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau. Geraadpleegd 17 juli 2020 via <http://scp.archiefweb.eu/#archive>.

Wittebrood, K., J. Latten en H. Nicolaas (2005). Wonen, leefbaarheid en veiligheid in concentratiewijken. In: *Jaarrapport integratie 2005* (p. 132-147). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau / Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum / Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd 17 juli 2020 via <http://scp.archiefweb.eu/#archive>.

Deze kaart citeren

Noije, L.L.J. van (2020). Sociale veiligheid. In: *De sociale staat van Nederland: 2020*. Geraadpleegd op [datum] via <https://digitaal.scp.nl/ssn2020/sociale-veiligheid>.

Publicatiedatum

9 september 2020

Informatie noten

- 1 Vanwege methodebreuken in eerdere jaren nemen we 2012 als startpunt van de slachtofferenquête.
- 2 Genoemde verschillen in slachtofferschap zijn significant bij een 95% betrouwbaarheidsmarge.
- 3 In 2018 is de vraagstelling: ‘Vindt u dat de criminaliteit in Nederland een echt probleem aan het worden is, of vindt u dat het er normaal gesproken bijhoort? (antwoordopties: ‘echt probleem’ of ‘hoort erbij’) gewijzigd in: In hoeverre vindt u de criminaliteit in Nederland een probleem? (antwoordopties ‘geen probleem’, ‘klein probleem’, ‘geen klein, maar ook geen groot probleem’, ‘groot probleem’, ‘heel groot probleem’). Hierdoor kan 2018 niet met eerdere jaren worden vergeleken.
- 4 Genoemde verschillen in onveiligheidsgevoelens zijn significant bij een 95% betrouwbaarheidsmarge.
- 5 De rechtspraak heeft buitengewoon veel hinder ondervonden van de coronamaatregelen. Veel zaken werden uitgesteld of alleen pro forma en via telefoon- of videoverbinding behandeld (Haenen 2020; Jensma 2020; Van Gelder 2020).

Wonen

Auteurs: [Jeanet Kullberg](#) en [Michiel Ras](#)

Sinds de economische crisis van 2008 is er een groot tekort aan woningen op de markt, wat het vooral voor starters moeilijk maakt om een betaalbare woning te vinden. Mensen die een woning hebben, zijn over het algemeen tevreden met hun woning. Het probleem is dus niet de kwaliteit van de woning, maar hoe moeilijk het is om een geschikte woning te vinden.

De cijfers die hier gepresenteerd worden zijn gebaseerd op woononderzoeken die tot 2018 liepen¹. De coronacrisis was nog niet aan de orde en de effecten ervan zijn nog lastig te voorspellen, maar we sluiten af met enkele observaties en verwachtingen.

Vooraf koopwoningen, maar groei van particuliere huursector

60% van de Nederlandse huishoudens woont in een koophuis. Dit betreft vooral personen met midden- of hogere inkomens. Sinds 2009 is dit aandeel, na decennialange groei, niet meer toegenomen. Meer dan de helft van alle Nederlandse huishoudens heeft een koophuis waarop een lening rust.

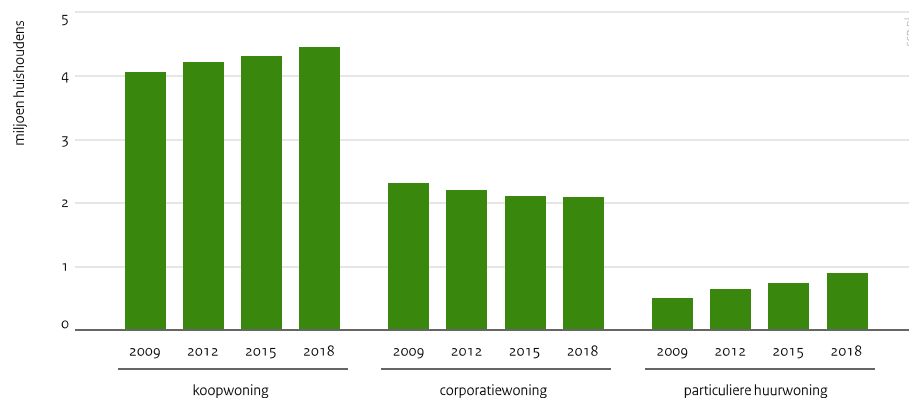
28% van de Nederlandse huishoudens woont in een corporatiewoning². De corporatiesector werd de afgelopen decennia steeds kleiner, zowel absoluut als in aandeel. Woningcorporaties verkochten of sloopten namelijk meer corporatiewoningen dan er bijgebouwd werden. Tegelijkertijd kwamen er vooral koopwoningen en (de laatste jaren) particuliere huurwoningen bij op de huizenmarkt. Corporatiewoningen worden vooral bewoond door lagere en middeninkomens. Het merendeel van de corporatiewoningen is een sociale huurwoning waarvoor maximale inkomensgrenzen bij instroom gelden. De herziene Woningwet van 2015 bepaalt dat corporaties zich vooral moeten richten op het bouwen en beheren van woningen voor huurders met lage inkomens. Ze leggen zich daarom minder toe op het bouwen van woningen buiten het sociale segment. De commerciële bouwsector compenseert die afgenomen bouwinspanning volstrekt onvoldoende om aan de vraag naar betaalbare huurwoningen te kunnen voldoen.

De vanouds kleine particuliere huursector groeide sinds 2009 van 7% naar 12% in 2018³. De vraag naar particuliere huurwoningen neemt toe doordat de wachttijden voor sociale huurwoningen zijn opgelopen, de inkomenseisen daar strenger zijn geworden en niet iedereen een woning kan of wil kopen. De lage rentestand maakt commercieel verhuren momenteel bovendien aantrekkelijk, waardoor ook het aanbod toeneemt⁴. Ook hebben beleggers sinds de economische crisis van 2008 in woningen geïnvesteerd vanuit het gevoel dat dat de veiligste belegging zou zijn (Lennartz et al. 2019).

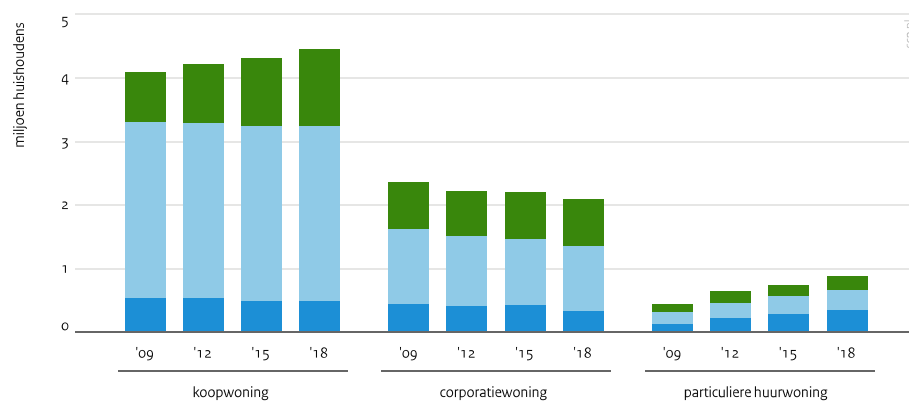
Toename eigenwoningbezit en particuliere huurwoningen; steeds minder middeninkomens in corporatiewoningen

[Huishoudens in koop-, corporatie- en particuliere huurwoningen naar netto besteedbaar huishoudinkomen, 2009-2018 (in absolute aantallen)]

🎯 totaal ▼

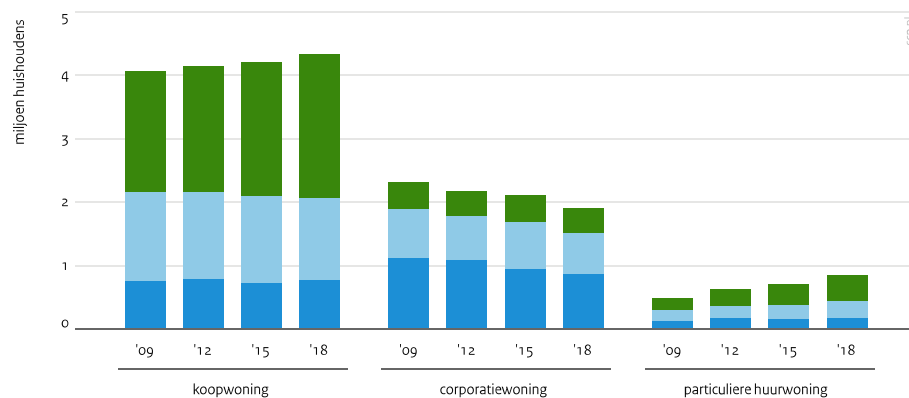
📅 naar leeftijd ▼

leeftijd oudste in huishouden:

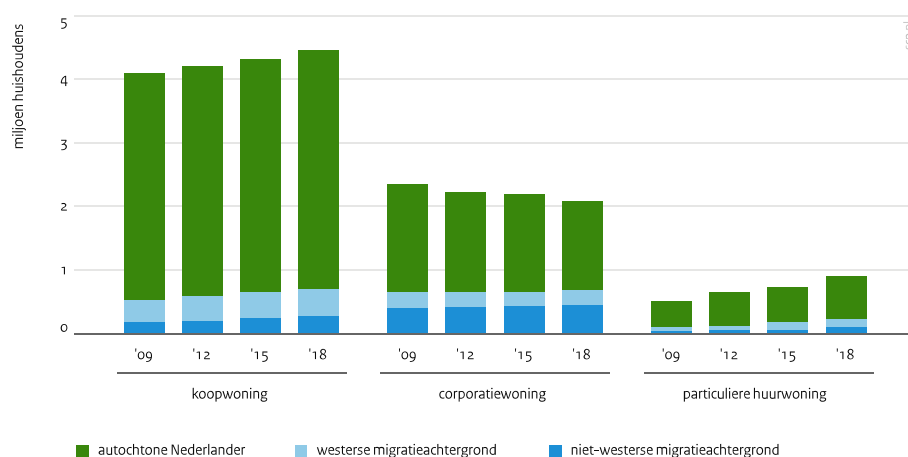
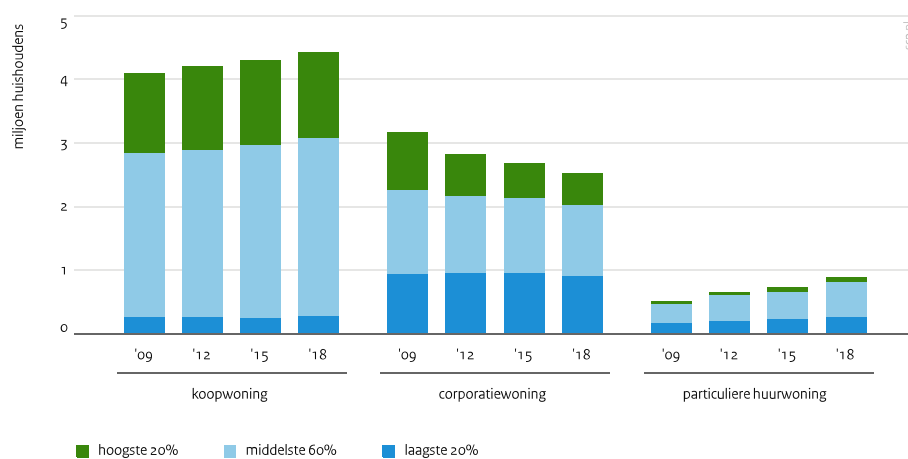
■ ≥ 65 jaar ■ 35-64 jaar ■ 18-34 jaar

🎓 naar opleiding ▼

opleiding hoogste opgeleide in huishouden:

■ hoger opgeleid ■ middelbaar opgeleid ■ lager opgeleid

naar herkomst naar inkomensklasse

Bron: VROM/BZK (WoON'09-'18)

Het aandeel ouderen dat een woning bezit stijgt doordat jongere generaties, die steeds meer woningeigenaren tellen, ouder worden. Dit geldt niet meer in die mate voor de jongste generatie die minder makkelijk een woning kan kopen⁵. Over het algemeen neemt het opleidingsniveau van de bevolking toe en dat geldt ook voor het aantal mensen met een migratieachtergrond (inclusief tweede generatie). In alle woningsectoren neemt het aandeel hogeropgeleiden en mensen met een migratieachtergrond toe.

Kwaliteit van de woningvoorraad sinds 2008 niet veranderd

De kwaliteit van woningen is over een periode van decennia vrij gestaag gestegen door nieuwbouw, woningverbetering en sloop van de slechtste woningen. Sinds de economische crisis van 2008 is van dat alles minder sprake geweest⁶. De kwaliteit van wonen is in onderstaande figuur uitgedrukt in zogeheten woondiensten⁷.

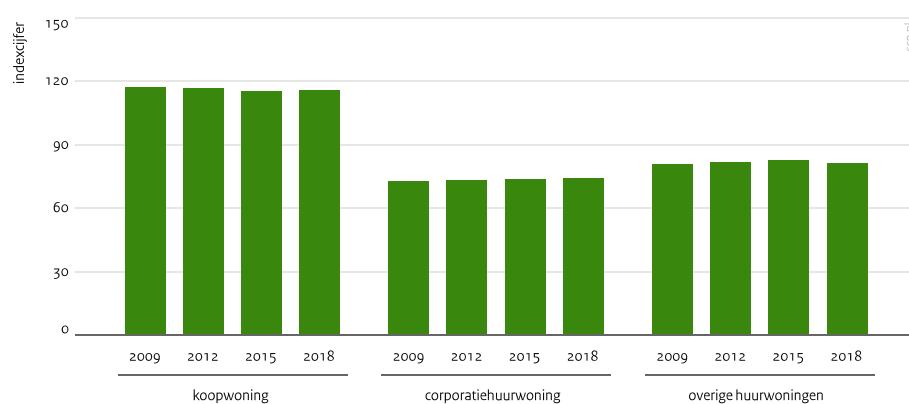
Koophuizen hebben over het algemeen een flink hogere kwaliteit dan huurhuizen. Corporatiewoningen scoren gemiddeld wat lager dan particuliere huurwoningen. De woningkwaliteit verschilt behalve per woonsector vooral als men kijkt naar de leeftijd en het inkomen van de bewoners. Jonge mensen hebben vaak nog een wooncarrière voor de boeg; en een hoger inkomen geeft ruimte voor een hogere woonkwaliteit.

Sinds 2009 veranderde er weinig in de verdeling van de gemiddelde objectieve kwaliteit van de woningen over groepen bewoners en tussen 2015 en 2018 zijn de verschuivingen nog kleiner.

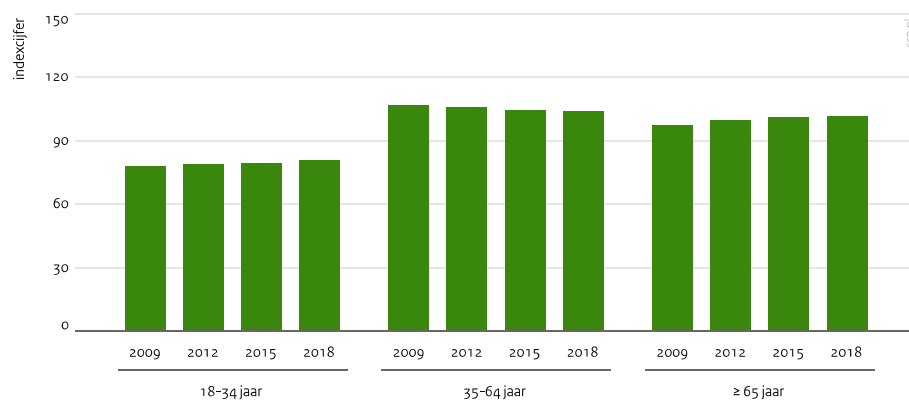
Woonkwaliteit is sterk afhankelijk van het inkomen

[Kwaliteit van de woning naar woningeigendom, leeftijd van de oudste bewoner en het huishoudinkomen, 2018 (in indexcijfers, gemiddelde voor alle huishoudens = 100)]

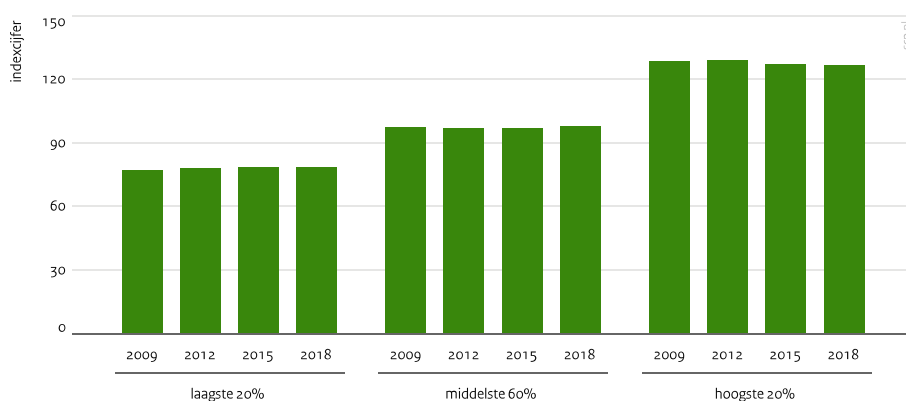
naar eigendom

naar leeftijd

naar inkomensklasse

Bron: VROM/BZK (WoON'18)

Totale woonuitgaven sinds 2015 vrijwel stabiel

De maandelijkse totale uitgaven aan wonen zijn ruwweg opgebouwd uit netto-uitgaven⁸ en bijkomende uitgaven die verband houden met het bewonen. De bijkomende uitgaven betreffen energie, water en lokale heffingen.

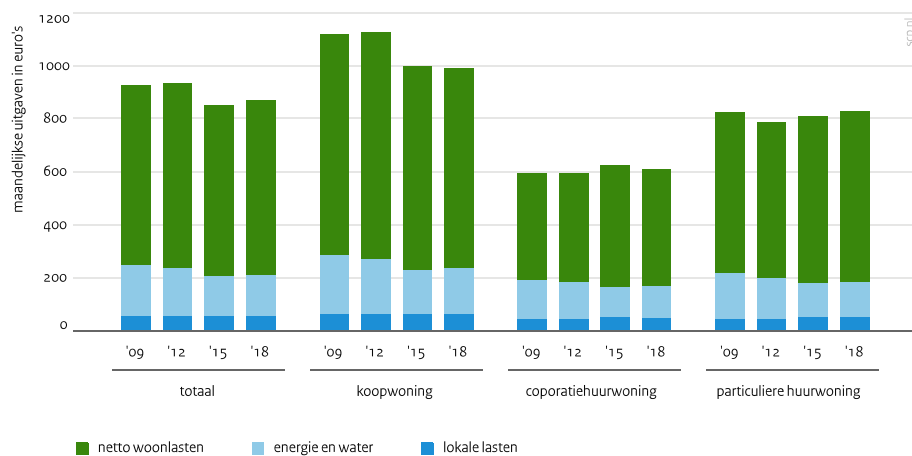
De gemiddelde totale woonuitgaven zijn in de periode 2009–2018, gecorrigeerd voor inflatie, gedaald. Tussen 2009 en 2012 veranderde er bijna niets aan de woonlasten, tussen 2012 en 2015 daalden ze met in totaal 7% en tussen 2015 en 2018 is er weer vrijwel geen verschil.

Een soortgelijk patroon zien we bij eigenaarsbewoners [[Huishoudens die wonen in de eigen woning](#)], zij het dat de daling tussen 2012 en 2015 bij hen 11% bedroeg. Dit kwam vooral door lagere verkoopprijzen en dalende hypotheekrentes. De woonuitgaven van corporatiehuurders stegen juist tussen 2012 en 2015 met 5% om daarna weer met 2% te dalen. In 2013 en 2014 waren er forse huurverhogingen vergeleken met de jaren ervoor en erna. Deze konden voor iets hogere inkomens oplopen tot een toename van 6,5%. Bij bewonerswisseling kan de huur in één keer worden opgetrokken en dat gebeurde in die jaren gemiddeld met ruim 15%. Particuliere huurders zagen de woonuitgaven tussen 2009 en 2012 met 5% dalen, mogelijk als gevolg van de economische crisis. In de jaren daarna, tussen 2012 en 2018, stegen de woonuitgaven juist met in totaal 5%, waarschijnlijk door toenemende spanning op de woningmarkt.

Bij de nettowoonlasten [[De woonuitgaven exclusief de lasten van lagere overheden en de uitgaven aan energie en water](#)] zien we globaal hetzelfde patroon. Per saldo dalen ze wel minder snel over de hele periode. De uitgaven aan energie en water dalen tot 2015 juist sneller (in totaal 24%) en klimmen daarna licht met 4%. Het gasverbruik neemt over de tijd af door betere isolatie en betere cv-installaties. Daarnaast is het stookseizoen de laatste jaren minder koud wat de uitgaven verder verlaagt. De lasten van lagere overheden (gemeentelijke en waterschapslasten) zijn ongeveer 10 keer kleiner dan de nettowoonlasten en bewegen ruwweg in dezelfde beweging mee.

Gemiddelde woonuitgaven sinds 2015 stabiel

[Woonuitgaven^{a, b, c} van woningeigenaren en van huurders samen, naar maandelijkse netto hypotheek- of huuruitgaven, energie en water en lokale lasten, 2009-2018 (in euro's van 2018)]

- a De lasten zijn inclusief uitgaven voor energie, water, lokale heffingen en belastingen, toeslagen, subsidies, belastingeffecten, aflossingen en onderhoud, exclusief afschrijving en waardeontwikkeling.
- b De cijfers wijken sinds de SSN 2019 af van vorige edities door een inkomensrevisie bij het CBS en een woonlastenherziening in het WoON (kosten voor het onderhoud van koopwoningen zijn nu geschat en toegevoegd).
- c Door de revisie van de Inkomensstatistiek door het CBS zijn de brongegevens voor het jaar 2009 niet goed vergelijkbaar met die vanaf 2012. De hier vermelde gegevens zijn wel vergelijkbaar gemaakt.

Bron: VROM/BZK (WoON'09-'18)

Een hoger inkomen gaat over het algemeen samen met hogere uitgaven. Het zijn echter vooral de mensen met een laag inkomen voor wie de woonuitgaven problematisch zijn, omdat hun resterende bestedingsruimte beperkt is. Gemiddeld genomen hebben ouderen de laagste woonuitgaven. Oudere woningeigenaren hebben namelijk vaker hun hypotheek (deels) afbetaald. Daarnaast hebben huurders die al lang in dezelfde woning zitten geringere huurstijgingen meegemaakt.

Vooraf woningeigenaren tevreden met hun woning

Nederlanders zijn over het algemeen tevreden met hun woning; in totaal is bijna 90% tevreden of zeer tevreden. Vooral woningeigenaren zijn tevreden met hun woning. De kwaliteit van deze woningen is gemiddeld genomen ook het hoogst (zie figuur Woonkwaliteit). Daarbij komt dat koophuizen, nog los van de kwaliteit, een andere gevoelswaarde hebben dan huurwoningen. Mensen kopen een woning meestal voor langere tijd en er kan naar hartenlust aan geklust worden. Het kwaliteitsverschil tussen huur- en koophuizen is echter groter dan het verschil in tevredenheid. Mensen met een huurhuis zijn, gegeven de kwaliteit van hun woningen, dus tevredener dan woningeigenaren. Ook huurders in de particuliere sector zijn naar verhouding tevreden, terwijl ze het meest betalen voor hun woonkwaliteit. Dit kan ermee te maken hebben dat ze een eigen referentiegroep hebben, zoals vrienden of kennissen die ook in de particuliere sector huren en misschien nog meer betalen of moeite hebben een huis te vinden.

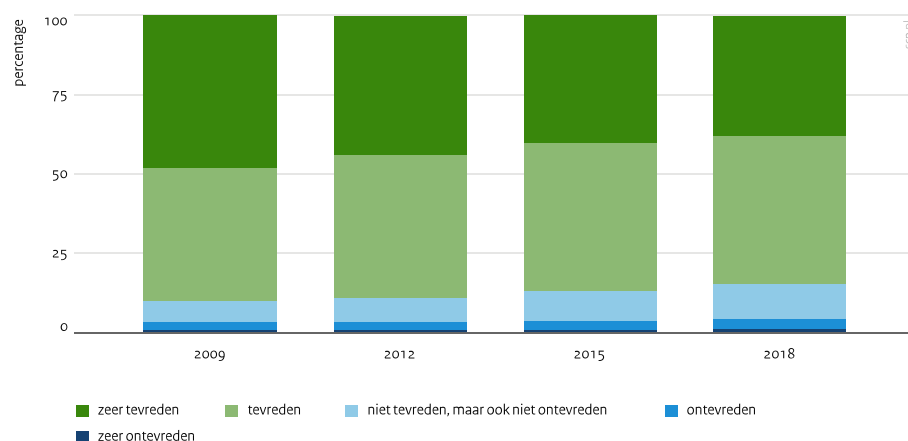
De tevredenheid van bewoners neemt ook toe naarmate hun inkomen, leeftijd en, in mindere mate, hun opleiding hoger zijn. Mensen met een niet-westerse migratieachtergrond zijn gemiddeld genomen minder tevreden, hoewel deze relatief lage score in een langere reeks van jaren wel

aanzienlijk verbeterde. Over de hele linie nam de tevredenheid met de woning in de periode 2009-2018 iets af, zowel onder woningeigenaren als huurders. De afgenomen tevredenheid sinds de crisisjaren van 2008-2013 heeft te maken met geringere mogelijkheden om woonwensen te vervullen. Door een gebrek aan nieuwbouw of aan inkomenszekerheid is het namelijk lastiger om te verhuizen dan in voorgaande jaren (Blijie et al. 2015).

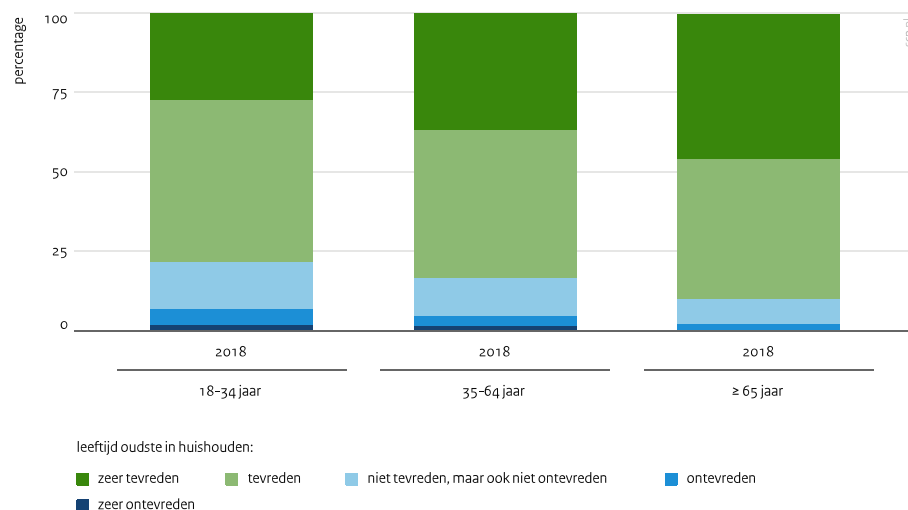
Woningeigenaren meest tevreden met de woning; mensen met een niet-westerse migratieachtergrond het minst

[Mate van tevredenheid met de woning, naar eigendomsvorm, inkomen, leeftijd, opleiding en herkomst, 2018 (in procenten)]

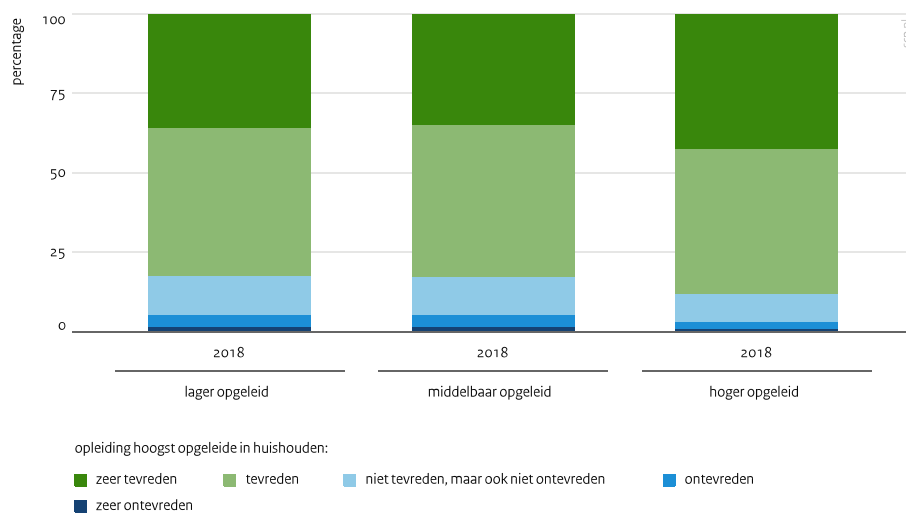
🎯 totaal ▼

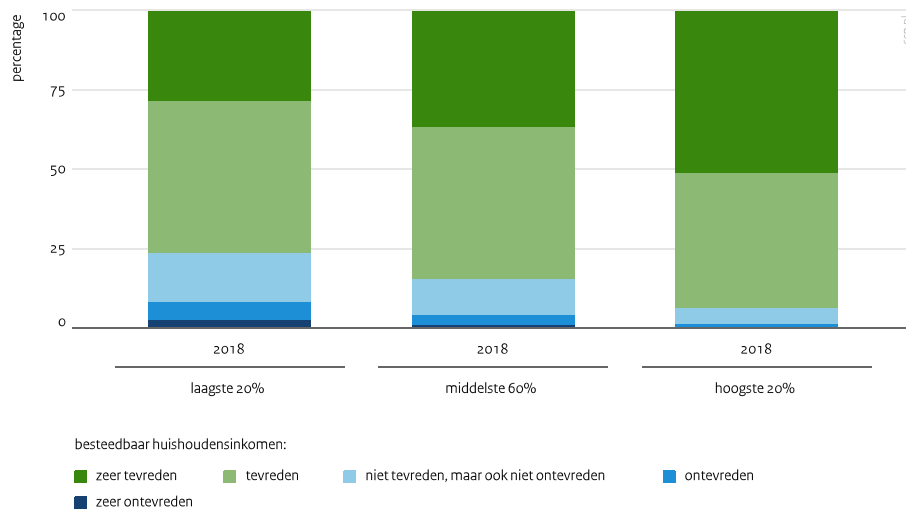
📅 naar leeftijd ▼

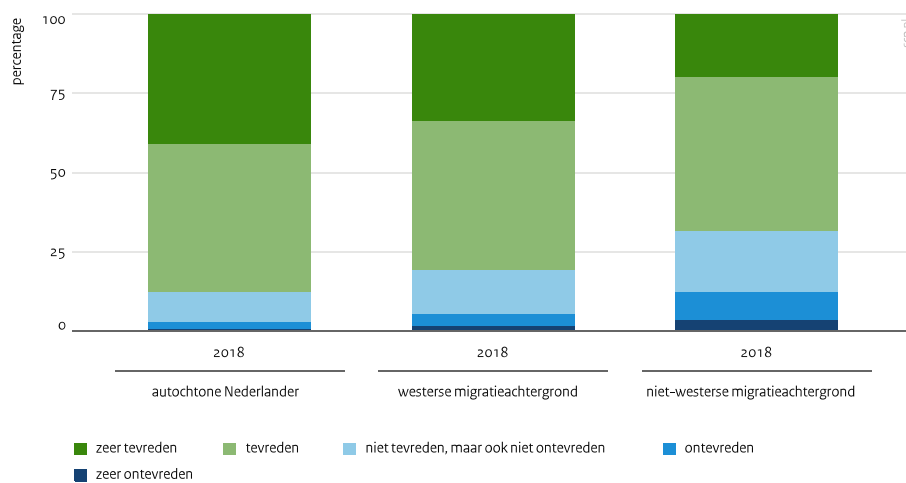
naar opleiding ▼

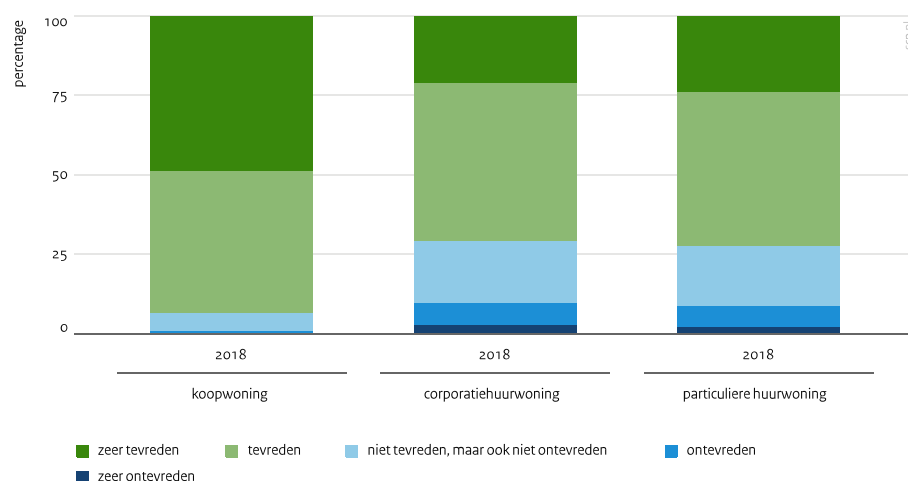

naar inkomensklasse ▼

naar herkomst ▼

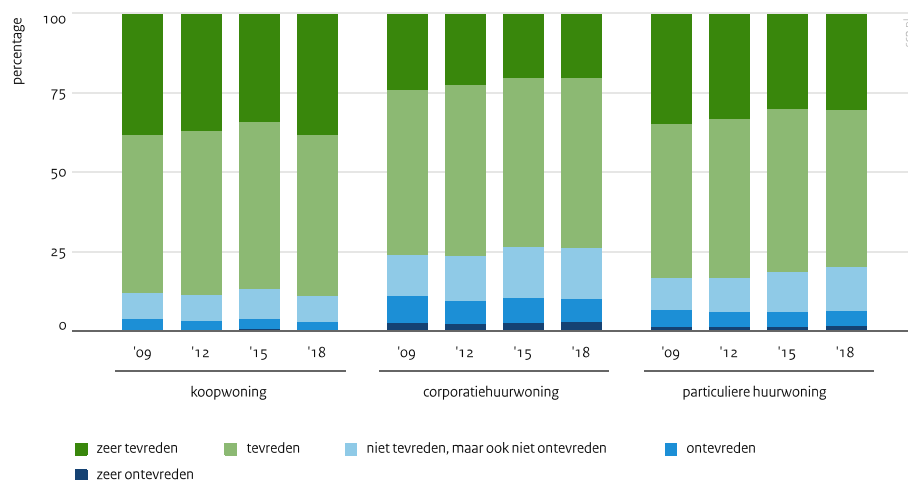
naar eigendom

Bron: VROM/BZK (WoON'18)

De tevredenheid met de woonomgeving is vrij stabiel over de jaren (zie figuur hieronder). De tevredenheid met de woonomgeving ligt in de meest stedelijke gemeenten lager dan elders, maar het contrast neemt geleidelijk af: de stad zit in de lift (niet in de figuur). In krimpgemeenten is de leefbaarheid in het algemeen hoog, maar neemt deze wel af.

Tevredenheid met de woonomgeving vrij constant over de jaren

[Mate van tevredenheid met de woonomgeving, naar eigendomsvorm, 2009-2018 (in procenten)]

Bron: VROM/BZK (WoON'09,'12,'15,'18)

Sociale huursector steeds meer domein van kwetsbare groepen

De laatste 2 jaar is de concentratie van kwetsbare groepen in de sociale huursector verder toegenomen. Een groot deel van deze huurders heeft een beperkte zelfredzaamheid en daar waar zij geconcentreerd samenwonen, staat ook de 'samenredzaamheid' onder druk: deze bewoners hebben genoeg te stellen met hun eigen problemen en daardoor weinig ruimte om anderen bij te staan. Ook de overlast en onveiligheid zijn in buurten met veel sociale huurwoningen verder toegenomen. De toename van specifieke kwetsbare groepen, zoals

mensen met een grote afstand tot de arbeidsmarkt, mensen met een licht verstandelijke beperking en mensen met psychiatrische problematiek, speelt hierbij een rol (Leidemeijer et al. 2020).

Zorgen over woningmarkt door corona eerder groter dan kleiner

De afgelopen jaren is woningschaarste in delen van het land een probleem gebleken. In opinieonderzoek uit de bevolking zich hierover steeds vaker (zie Dekker et al. 2019: 22). Vermoedelijk zal de economische nasleep van de coronacrisis daarin geen verbetering brengen.

De lockdown-maatregelen en hun economische effecten maken het voor een aantal getroffen en lastig om aan hun financiële verplichtingen te voldoen, ondanks de economische steunpakketten van de overheid. Banken constateerden toenemende hypotheekachterstanden in de maanden sinds de coronacrisis en troffen individueel betalingsregelingen. De gezamenlijke hypotheekverstrekkers hebben afgesproken dat er tijdens de coronacrisis geen gedwongen verkopen zullen plaatsvinden (BZK 2020). Woningcorporaties reageren met maatwerk voor huurders met betalingsachterstanden en de afspraak geen huurders op straat te zetten (Aedes 2020). In populaire steden vervalt de Airbnb- en expatverhuur grotendeels, wat op de particuliere huurmarkt wel iets meer aanbod voor andere belangstellenden betekent, aan wie nu tijdelijk wordt verhuurd (NOS 2020).

Op de koopmarkt kan het aantal transacties gaan dalen, indien de coronacrisis tot inkomensdaling, -onzekerheid en gebrek aan vertrouwen leidt (Rabobank 2020). Het Centraal Planbureau (CPB 2020) houdt het op grote onzekerheid over het verloop van de pandemie en het hersteltempo van de economie, waarbij de woningmarkt vooralsnog aardig blijft draaien⁹.

Doorstromers zijn nu minder gericht op verhuizen. Net als in de vorige economische crisis zullen de transacties van starters minder afnemen; zij hoeven niet eerst een woning te verkopen. Wel zijn vooral de starters met lagere opleidingen kwetsbaar voor de economische effecten van de pandemie (Olsthoorn et al. 2020).

Voor woningcorporaties bestonden er al belemmeringen voor nieuwbouw door het zeer lage rendement, door de sterk gestegen bouwkosten, beperkte huurstijging en de verhuurderheffing. In de crisis van 2008-2013 viel de bouwproductie ook sterk terug, waarna het lastig was deze weer op gang te brengen, door een tekort aan bouwcapaciteit met als gevolg sterk stijgende bouwkosten. Begin jaren tachtig van de vorige eeuw is er anticyclisch beleid gevoerd door nieuwbouw door woningcorporaties fors te stimuleren. Dat zou ook nu een optie kunnen zijn, maar vereist maatregelen om het verdienmodel van woningcorporaties te verbeteren en om het milieu te ontzien.

Literatuur

Aedes (2020). *Maatwerk voor huurders met betaalproblemen door de coronacrisis blijft*. Geraadpleegd 18 juni 2020 via <https://www.aedes.nl/artikelen/bedrijfsvoering/corona/maatwerk-voor-huurders-met-betaalproblemen-door-de-coronacrisis-blijft.html>.

Blijie, Berry, Kenneth Gopal, Ruud Steijvers, Wim Faessen, ABF Research (2016). *Wonen in beweging. De resultaten van het Woon Onderzoek Nederland 2015*. Den Haag: Ministerie van BZK.

BZK (2020). *Geen gedwongen verkopen van huizen gedurende coronacrisis*. Geraadpleegd 18 juni 2020 via www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2020/04/07/geen-gedwongen-verkopen-van-huizen-gedurende-coronacrisis.

CBS (2019). *Bijna half miljoen woningen in particuliere verhuur*. Geraadpleegd 22 april 2020 via: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2019/14/bijna-half-miljoen-woningen-in-particuliereverhuur>.

CBS (2020). *Grootste daling consumentenvertrouwen ooit*. Geraadpleegd 18 juni 2020 via <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2020/17/grootste-daling-consumentenvertrouwen-ooit>.

CPB (2020). *Juniraming 2020*. Geraadpleegd 18 juni 2020 via <https://www.cpb.nl/juniraming-2020>.

Dekker, P., Q. Muis, I. Sieben en P. van Houwelingen (2019). *Burgerperspectieven 2019*3. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Leidelmeijer, Kees, Jeroen Frissen, Johan van Iersel (2020). *Veerkracht in het corporatiebezit. De update: een jaar later, twee jaar verder...* Den Haag: Aedes.

Lennartz, Christian, Frans Schilder en Marieke van der Staak (2019). *Particuliere verhuurders op de Nederlandse woningmarkt. Activiteiten, investeringsmotieven en beleggingsstrategieën*. Den Haag: Planbureau voor de leefomgeving.

NOS (2020). *Woninghuren in grote steden dalen door expat die wegblijft*. Geraadpleegd 18 juni 2020 via <https://nos.nl/artikel/2339813-woninghuren-in-grote-steden-dalen-door-expat-die-wegblijft.html>.

Olsthoorn, M., L. Herweijer, A. Merens, S. Muns, L. Putman (2020). *Verwachte gevolgen van corona voor scholing, werk en armoede*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Rabobank (2020). *Coronacrisis: minder woningverkopen en dalende huizenprijzen verwacht* Kwartaalbericht Woningmarkt 12 juni 2020. Geraadpleegd 18 juni 2020 via <https://economie.rabobank.com/publicaties/2020/juni/coronacrisis-minder-woningverkopen-en-dalende-huizenprijzen-verwacht/>.

Ras et al. (2006). *Uitgerekend wonen. Een model voor de vraag van huishoudens naar wonen en de gevolgen van beleidswijzigingen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Deze kaart citeren

Kullberg, J. en M. Ras (2020). Wonen. In: *De sociale staat van Nederland: 2020*. Geraadpleegd op [datum] via <https://digitaal.scp.nl/ssn2020/wonen>.

Publicatiedatum

9 september 2020

Informatie noten

- 1 Onderzoeksverantwoording: omdat de woononderzoeken grote representatieve steekproeven kennen met een netto respons van minimaal 40.000 huishoudens per editie (exclusief oversampling van gemeenten), zijn geen significantietoetsen uitgevoerd. Over verschillen tussen jaren of bevolkingscategorieën wordt alleen gerapporteerd indien het verschil minimaal 2% bedraagt.
- 2 Een corporatiewoning is een huurwoning die wordt verhuurd door een woningcorporatie. Zij moeten zorgen voor kwalitatief goede en betaalbare huurwoningen voor huishoudens met een smalle beurs. De huurder van deze woning kan onder de huurgrens van (per 2020) maximaal € 737,14 per maand in aanmerking komen voor huurtoeslag, afhankelijk van zijn inkomen en zijn huishoudenssamenstelling.
- 3 Particuliere verhuurders zijn institutionele beleggers (pensioenfondsen, verzekerings- en beleggingsmaatschappijen) en particuliere personen die woningen op commerciële basis verhuren of laten verhuren. Particuliere verhuurders hebben meestal maar één woning in de verhuur. Het aantal woningen van deze kleine particuliere verhuurders bedraagt bijna de helft van de particuliere woningvoorraad en deze woningen staan vooral in de steden van de Randstad (CBS 2019).
- 4 Zeker in populaire steden is het rendement op huurwoningen hoog (door de grote belangstelling kunnen er immers hoge huurprijzen gevraagd worden in de vrije sector), terwijl alternatieve beleggingen momenteel weinig rendement opleveren.
- 5 Dat komt doordat minder vaste arbeidscontracten worden aangeboden, door gestegen prijzen en strengere hypotheekvoorwaarden.
- 6 Het aanbod van nieuwbouwwoningen blijft achter bij de vraag doordat er onvoldoende bouwlocaties worden vrijgegeven. Vaak komt dit doordat men het op lokaal niveau niet eens kan worden over de vraag of extra woningen ingepast moeten worden in de bebouwde kom of dat uitbreidingswijken de voorkeur hebben. Daarnaast zorgen PFAS- en stikstofnormen voor problemen, net als schaarste aan bouwvakkers en materialen.
- 7 Woondiensten zijn een schatting van de woningkwaliteit op basis van objectieve kenmerken zoals de woninggrootte, het bouwjaar, de onderhoudsconditie en de kwaliteit van de woonbuurt (voor meer toelichting, zie Ras et al. 2006). In de berekening is de WOZ-waarde gecorrigeerd voor regionale prijsverschillen.
- 8 Onder netto-uitgaven vallen de huur- of hypotheekuitgaven. Deze zijn inclusief kosten voor het onderhoud van de woning, effecten van belastingen, aflossingen, toeslagen en subsidies, maar exclusief afschrijving en waardeontwikkeling.
- 9 Dat er de afgelopen maanden nog geen sprake was van een afname in transacties kan komen door zogenaamde pijplijneffecten. Een aantal woningbouwprojecten en verhuizingen was al in uitvoering of in voorbereiding en is de afgelopen maanden alsnog doorgegaan.

Gezondheid

Auteurs: [Sjoerd Kooiker](#) en [Anna Maria Marangos](#)

De meeste Nederlanders beoordelen hun eigen gezondheid als goed of zeer goed. Tussen bevolkingsgroepen zien we hierin wel verschillen: vooral ouderen en lageropgeleiden beoordelen hun gezondheid minder vaak dan gemiddeld als (zeer) goed. Lichamelijke beperkingen komen meer voor onder 65-plussers dan onder andere leeftijdscategorieën en laag psychisch welbevinden zien we vooral bij mensen met een laag inkomen. Onder mannen is de levensverwachting tussen 2008 en 2019 met ruim 2 jaar gestegen en onder vrouwen met ruim 1 jaar. De verschillen in levensverwachting tussen mannen en vrouwen worden kleiner en hier zijn vooral rookgewoonten uit het verleden verantwoordelijk voor. We leven langer maar niet een groter deel van het leven in goede gezondheid. Onder ouderen is het beeld anders: voor hen gaat de winst in levensverwachting wel samen met een groter deel van het resterende leven in goede gezondheid.

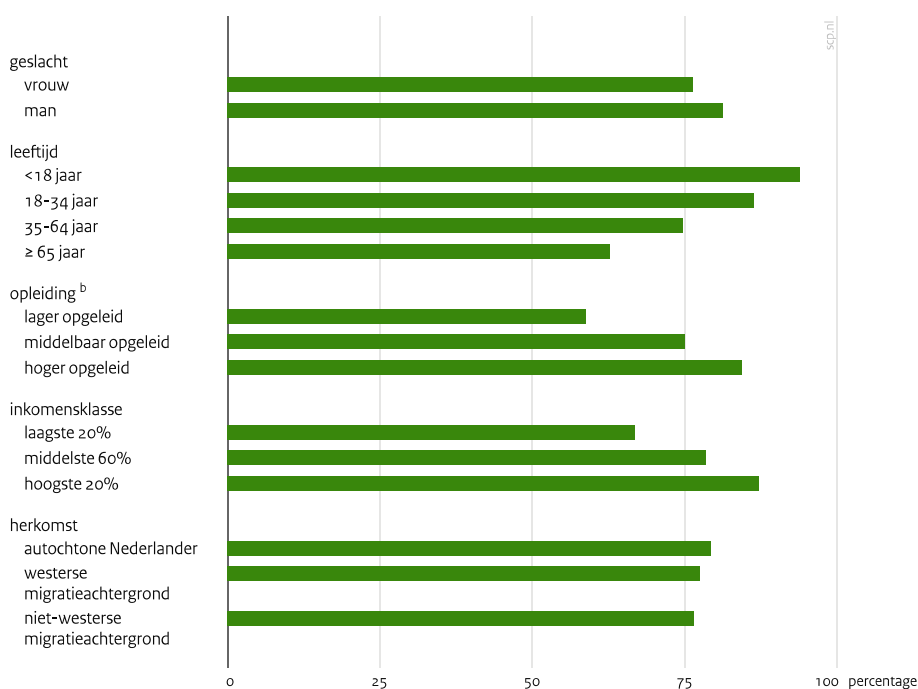
Bij de psychische gezondheid zien we voor de bevolking als geheel een dalende trend in het percentage gezonde jaren. Onder mannen vanaf 65 jaar zien we een stijging van de levensverwachting in goed psychisch welbevinden. Een mogelijk gevolg van de coronacrisis kan zijn dat de verschillen in levensverwachting tussen mannen en vrouwen sneller gaan afnemen.

Ervaren gezondheid minder goed onder lageropgeleiden

Hoewel de meeste Nederlanders (bijna 79%) hun eigen gezondheid als goed of zeer goed inschatten, zien we opvallende verschillen tussen subgroepen in de bevolking [[Dit betreft de bevolking in particuliere huishoudens](#)]. Dat jongeren voor een heel groot deel gezond zeggen te zijn en ouderen dat minder doen, is te verwachten. Opvallend is wel dat weinig lageropgeleiden een goede gezondheid rapporteren en mensen met een hoog inkomen dat juist erg vaak doen.

Onder jongeren komt een als goed ervaren gezondheid het meest voor, onder lageropgeleiden het minst

[Mensen met een goede of zeer goede ervaren gezondheid, naar achtergrondkenmerken, bevolking als geheel, 2019 (in procenten)^{a)}

a n = 7023-9778.

b Voor opleiding is een selectie gemaakt van personen van 25 jaar en ouder. Vanaf die leeftijd is de kans groter dat een opleiding voltooid is.

Bron: CBS maatwerktabel op basis van de Gezondheidsenquête 2019

De gezondheidsenquête

Om na te gaan hoe er in de Nederlandse bevolking over de eigen gezondheid gedacht wordt, vraagt het [Centraal Bureau voor de Statistiek \(CBS\)](https://www.cbs.nl/nl-nl/onze-diensten/methoden/onderzoeksomschrijvingen/korte-onderzoeksbeschrijvingen/gezondheidsenquête-vanaf-2014) in een doorlopend onderzoek (<https://www.cbs.nl/nl-nl/onze-diensten/methoden/onderzoeksomschrijvingen/korte-onderzoeksbeschrijvingen/gezondheidsenquête-vanaf-2014>) aan een steekproef uit de bevolking in particuliere huishouders hoe gezond men zich voelt. Er doen jaarlijks ongeveer 9500 mensen van alle leeftijden mee. Voor kinderen tot 12 jaar wordt dit aan de ouders of verzorgers gevraagd.

Levensverwachting voor mannen meer gestegen dan voor vrouwen

De levensverwachting is een goede gezondheidsmaat om veranderingen in de gezondheidstoestand van de bevolking te bekijken.

Berekening van de levensverwachting

De levensverwachting wordt door het CBS berekend op basis van de sterftcijfers voor verschillende leeftijden over een bepaalde periode (meestal een jaar) (zie Stoeldraijer en Harmsen 2017). De levensverwachting geeft aan hoeveel levensjaren iemand te verwachten heeft bij de geboorte (of vanaf een andere leeftijd, bijvoorbeeld 65 jaar), aangenomen dat de kans om te overlijden constant blijft op het niveau van dat gemeten jaar. Dat is waarschijnlijk niet zo, maar dit is wel een goed uitgangspunt om op een uniform en vergelijkbaar cijfer uit te komen.

We kijken naar de levensverwachting voor de periode 2008-2019. In deze periode zien we een andere ontwikkeling bij mannen en vrouwen. Vrouwen hebben een hogere levensverwachting dan mannen bij de geboorte, maar de levensverwachting van mannen is in deze periode meer toegenomen (met 2,1 jaar) dan die van vrouwen (toename van 1,3 jaar). De verschillen in levensverwachting tussen mannen en vrouwen worden dus kleiner, van 4 jaar verschil in 2008 naar 3,1 jaar in 2019. Deze verschillen en de veranderingen daarin zijn in Nederland vooral toe te schrijven aan de verschillen in rookgewoonten tussen mannen en vrouwen in heden en verleden en de sterfte die daarmee gepaard gaat (Janssen 2020; Janssen en Van Poppel 2015; Luy en Wegner-Siegmundt 2015).

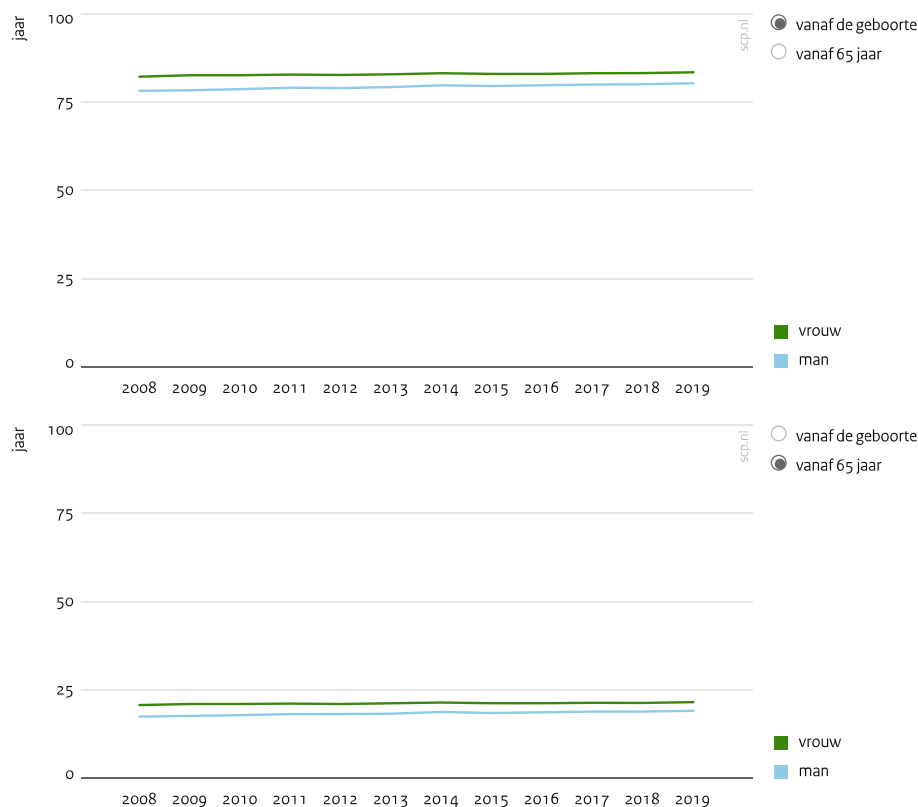
Verschillen in rookgewoonten en verschillen in sterfte tussen mannen en vrouwen

Het is altijd zo geweest dat er meer mannen dan vrouwen roken, maar de verschillen zijn in de loop van de jaren kleiner geworden. Er was een tijd dat bijna alle mannen rookten, terwijl het percentage rokers onder vrouwen nooit hoger is geweest dan 42% (Janssen en Van Poppel 2015). De toename van het roken onder vrouwen is ook van recenter datum. In 1963 rookte 82% van de mannen en 32% van de vrouwen en in 1970 rookte 75% van de mannen en 42% van de vrouwen (personen van 15 jaar en ouder (STIVORO 2012)). In 2019 rookte ruim 25% van de volwassen mannen en 18% van de volwassen vrouwen (Bommelé en Willemsen 2020). Die gedragsverschillen sloegen neer in sterfteverschillen en (grote) verschillen in levensverwachting. Aan het eind van de jaren 20 van de vorige eeuw waren de verschillen in levensverwachting tussen mannen en vrouwen laag, de levensverwachting van vrouwen was ongeveer anderhalf jaar hoger dan mannen. Dit verschil nam vooral vanaf de jaren vijftig sterk toe tot een verschil in levensverwachting van 6,7 jaar in 1982 in het voordeel van vrouwen. Daarvan was ongeveer 6 jaar het gevolg van verschillen in de aan roken gerelateerde sterfte (Janssen en Van Poppel 2015). In de decennia daarna daalde het verschil in levensverwachting tussen mannen en vrouwen gestaag en daalde ook het aantal jaren dat daarvan aan roken toe te schrijven is tot 2,2 jaar in 2012 (Janssen en Van Poppel 2015, maar voor een iets andere schatting zie: Luy en Wegner-Siegmundt 2015). Voor mannen bereikte de aan roken toe te schrijven sterfte een hoogtepunt rond 1980 maar voor vrouwen komt dat maximum binnenkort (Janssen 2020). Een logisch gevolg van de verschillen in rookgewoonten tussen mannen en vrouwen in de decennia daarvoor.

Hetzelfde beeld zien we voor de levensverwachting vanaf 65 jaar. Vrouwen hebben vanaf 65 jaar meer jaren te verwachten dan mannen, maar de toename tussen 2008 en 2019 is groter voor mannen (1,6 jaar) dan voor vrouwen (0,8 jaar). Dat resulteert ook hier in een kleiner verschil in 2019 van 2,4 jaar in vergelijking met 2008 toen dit verschil 3,2 jaar was.

Levensverwachting neemt onder mannen meer toe dan onder vrouwen

[Levensverwachting bij de geboorte of vanaf 65 jaar, naar geslacht, 2008-2019 (in levensjaren)]

Bron: CBS (StatLine)

Voor ouderen gaat een langer leven samen met een hoger percentage gezonde jaren

De levensverwachting kent als gezondheidsmaat alleen het onderscheid tussen leven en dood. Dat is natuurlijk een zeer beperkte manier om naar gezondheid te kijken. Het is ook mogelijk om naar gezondheidsmaten te kijken die rekening houden met de kwaliteit van leven. Een van deze maten is de 'levensverwachting in als goed ervaren gezondheid'. Deze maat geeft aan hoeveel jaren iemand in goede gezondheid mag verwachten te leven vanaf 0 jaar of vanaf een andere leeftijd, waarbij 65 jaar gebruikelijk is. Dit onderscheid maken we hier ook omdat de ontwikkelingen onder ouderen in de laatste decennia anders zijn dan voor de bevolking als geheel.

De levensverwachting in de als goed ervaren gezondheid

Om deze maat te berekenen worden de enquêtegegevens over de ervaren gezondheid gecombineerd met de levensverwachting. Deze maat is op te vatten als een samenvattend gemiddelde. Het is daarbij niet zo dat men eerst de gezonde jaren doormaakt en daarna

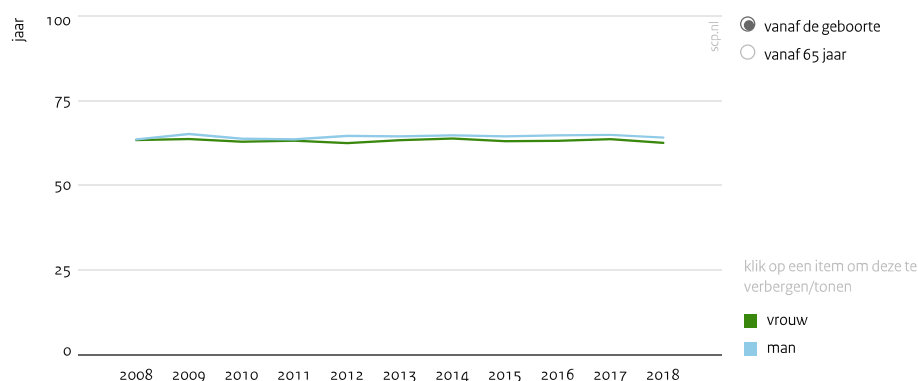
begint aan de niet-gezonde jaren. De niet-gezonde jaren kunnen op verschillende momenten tijdens het leven voorkomen (Saitoa et al. 2014). Het voordeel van deze maat is dat het om een gestandaardiseerd cijfer gaat, waarbij de veranderende leeftijdsopbouw van de bevolking (bijvoorbeeld vanwege de vergrijzing) niet van invloed is op de uitkomst. Het is daardoor goed mogelijk om te kijken naar de trendmatige ontwikkeling over een reeks van jaren. Het toetsen van de verschillen in gezonde levensverwachting en verwante indicatoren is gebaseerd op de methodiek van Jagger et al. (2014).

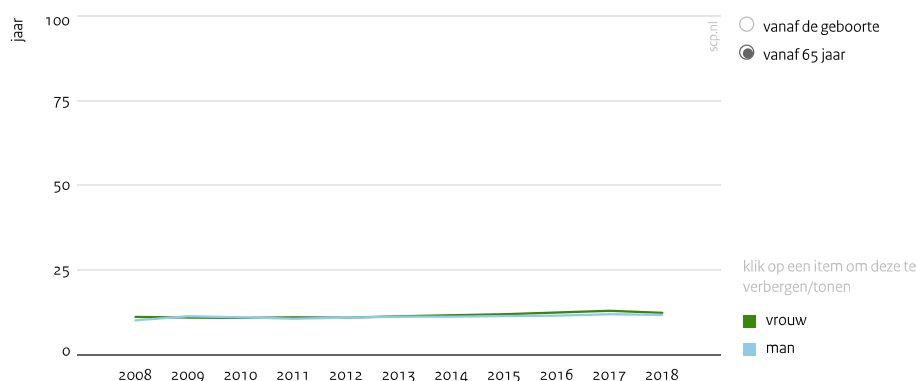
Iemand die in 2018 geboren werd, kon zo'n 63 jaren in goede gezondheid verwachten. In onderstaande figuur is te zien dat hier sinds 2008 weinig verandering in is opgetreden en dat de verschillen tussen mannen en vrouwen klein zijn. Eerder zagen we dat op zich de levensverwachting tussen 2008 en 2018 wel duidelijk is toegenomen. We zien dan ook dat daardoor het aandeel gezonde jaren in de totale levensverwachting in deze periode kleiner is geworden. Voor mannen bedroeg het percentage gezonde jaren 81,3% in 2008 en dat is gedaald naar 80,1% in 2018. Voor vrouwen ging de daling van 77,2% gezonde jaren in 2008 naar 75,2% in 2018. We leven dus langer, maar daarvan niet een groter deel van ons leven in goede gezondheid.

Bij ouderen zien we een andere ontwikkeling: daar is wel sprake van een toename van het aantal jaren in goede gezondheid. Bij de mannen van 65 jaar zien we een stijging van 10,4 jaar in goede gezondheid in 2008 naar 12 jaar in 2018 (significante toename met $p < 0,05$); voor vrouwen een stijging van 11,4 jaar in 2008 naar 12,6 jaar in 2018 (maar bij toetsing geen significante toename). Wanneer we vervolgens kijken hoe zowel de levensverwachting als de gezonde jaren zijn toegenomen in de periode 2008-2018, dan zien we voor zowel mannen als vrouwen een stijging van 4 procentpunten in het aandeel van de gezonde jaren tussen 2008 en 2018. Dat aandeel gaat van 59% naar 63,1% voor mannen en van 54,6% naar 58,7% voor vrouwen. Wat voor de bevolking als geheel niet opging zien we wel voor ouderen: voor hen gaat de winst in levensverwachting wel samen met een groter deel van het resterende leven in goede gezondheid.

Weinig verandering in levensverwachting in als goed ervaren gezondheid vanaf geboorte; wel duidelijke toename bij mannen vanaf 65 jaar

[Levensverwachting in als goed ervaren gezondheid vanaf de geboorte en vanaf 65 jaar, naar geslacht, 2008-2018 (in levensjaren)]

Bron: CBS (StatLine)

Lichamelijke beperkingen komen onder lageropgeleiden relatief veel voor

Een van de gevolgen van een minder goede gezondheid kan zijn dat men met fysieke beperkingen te maken heeft. Denk hierbij aan beperkingen in mobiliteit, beweging en zintuigelijke waarneming die voor het dagelijks leven van groot belang zijn. Om de beperkingen in dit functioneren in een samenvattend getal uit te drukken wordt vaak de indicator gebruikt die door de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO) is ontwikkeld. Deze maat is gebaseerd op vaardigheden voor het dagelijks leven die mensen normaal beheersen, zo nodig met hulpmiddelen zoals een bril of hoorapparaat (zie Van Sonsbeek 1988).

De OESO-indicator voor het meten van lichamelijke beperkingen

De OESO-indicator is gebaseerd op 7 vragen over vaardigheden die mensen normaal beheersen, zo nodig met hulpmiddelen zoals een bril of hoorapparaat. Het gaat niet om tijdelijke problemen. De vragen worden gesteld aan personen van 12 jaar en ouder. Bij onderstaande 7 vaardigheden wordt steeds gevraagd of iemand dit kan.

1. Een gesprek volgen in een groep van 3 of meer personen (zo nodig met hoorapparaat)?
2. Met 1 andere persoon een gesprek voeren (zo nodig met hoorapparaat)?
3. Kleine letters in de krant lezen (zo nodig met bril of contactlenzen)?
4. Op een afstand van 4 meter het gezicht van iemand herkennen (zo nodig met bril of contactlenzen)?
5. Een voorwerp van 5 kilo, bijvoorbeeld een volle boodschappentas, 10 meter dragen?
6. Rechtopstaand kunnen bukken en iets van de grond oppakken?
7. 400 meter aan een stuk lopen zonder stil te staan (zo nodig met stok)?

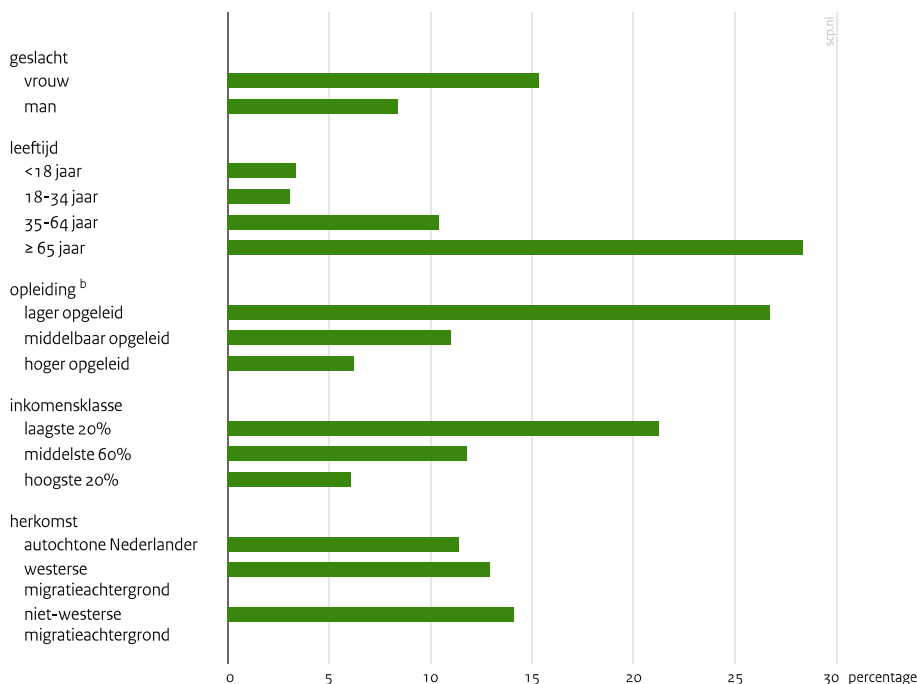
De antwoordmogelijkheden voor deze vragen zijn: zonder moeite, met enige moeite, met grote moeite, kan niet.

Gemeten volgens deze OESO-indicator heeft bijna 12% van de bevolking één of meer beperkingen in het lichamelijk functioneren. We zien dat het aandeel met één of meer lichamelijke beperkingen in bepaalde bevolkingsgroepen groter is dan in andere. Verschillen naar leeftijd, opleiding en

inkomen zijn het grootst. Onder 65-plussers en lageropgeleiden is het aandeel met één of meer lichamelijke beperkingen het grootst. Dit aandeel is het kleinst bij mensen onder de 35 jaar, hogeropgeleiden en personen met een hoog inkomen.

Lichamelijke beperkingen het vaakst bij 65-plussers en lageropgeleiden

[Mensen met één of meer lichamelijke beperkingen, bevolking van 12 jaar en ouder, 2019 (in procenten)^{a]}

a n = 7017-8503.

b Voor opleiding is een selectie gemaakt van personen van 25 jaar en ouder. Vanaf die leeftijd is de kans groter dat een opleiding voltooid is.

Bron: CBS maatwerktabel op basis van de Gezondheidsenquête 2019

Voor ouderen zijn de resterende jaren zonder lichamelijke beperkingen sterk gestegen

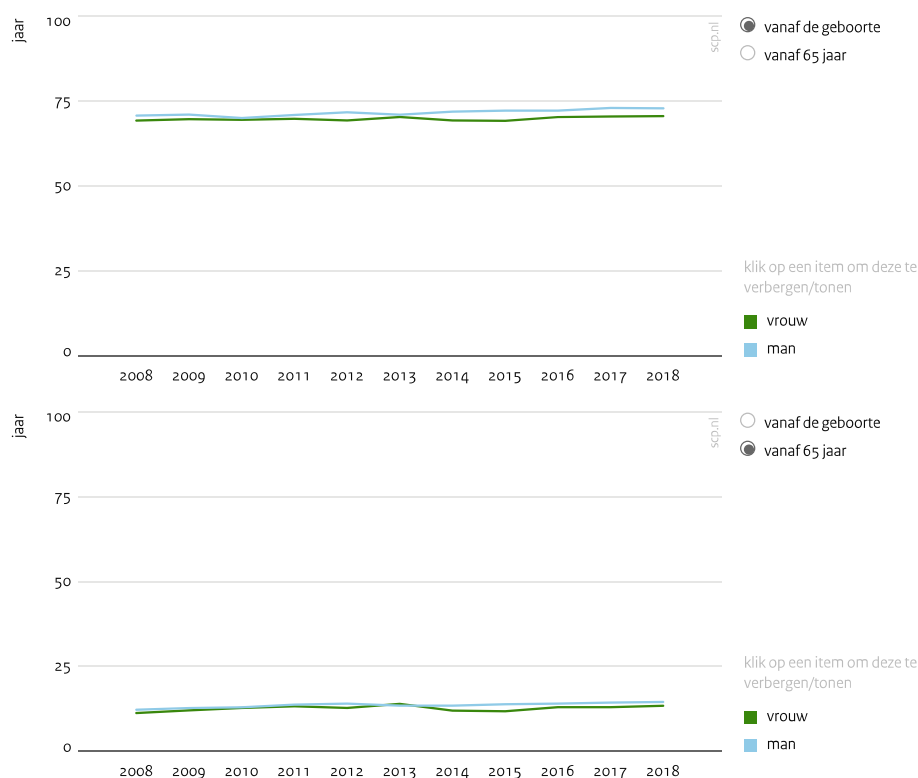
Op dezelfde manier als voor de ervaren gezondheid kan ook worden berekend hoeveel jaren iemand vanaf zijn geboorte (of een andere leeftijd) mag verwachten te leven zonder matige of ernstige lichamelijke beperkingen. Dit doen we door de gegevens over lichamelijke beperkingen te combineren met gegevens over de levensverwachting¹.

In 2018 mochten mannen ruim 73 jaar zonder matige of ernstige lichamelijke beperkingen verwachten, en vrouwen bijna 71 jaar (een statistisch significant verschil). Onder mannen was er een duidelijke (statistisch significante) gezondheidsverbetering waar te nemen tussen 2008 en 2018 van 70,9 naar 73,1 jaar. Onder vrouwen was de toename kleiner van 69,5 naar 70,8 jaar en niet statistisch significant. Het aandeel van de jaren zonder beperkingen op de gehele levensverwachting schommelt bij mannen rond de 91% en bij vrouwen rond de 85%².

Opnieuw zien we voor ouderen een andere ontwikkeling. Nu is zowel voor mannen als vrouwen in de periode 2008-2018 een duidelijke en statistisch significante toename te zien in de levensverwachting zonder beperkingen vanaf 65 jaar. Voor mannen ging het om een stijging van 12,4 jaar naar 14,7 jaar en voor vrouwen om een stijging van 11,4 jaar naar 13,5 jaar zonder beperkingen. Het aandeel van de jaren zonder beperkingen in de resterende levensverwachting van 65-jarigen neemt sterk toe tussen 2008 en 2018, van ruim 70% naar ruim 77% voor mannen en van bijna 55% naar bijna 63% voor vrouwen. Deze cijfers laten ook zien dat vrouwen wel langer leven dan mannen, maar dat zij een groter deel van dat resterende leven lichamelijke beperkingen kunnen verwachten. Bij de levensverwachting op 65-jarige leeftijd is dit verschil veel groter dan bij de levensverwachting bij de geboorte.

Levensverwachting zonder matige of ernstige lichamelijke beperkingen neemt toe voor mannen vanaf de geboorte en vanaf 65 jaar voor zowel mannen als vrouwen

[Levensverwachting zonder matige of ernstige lichamelijke beperkingen, vanaf de geboorte en vanaf 65 jaar, naar geslacht, 2008-2018 (in levensjaren)]

Bron: CBS (StatLine)

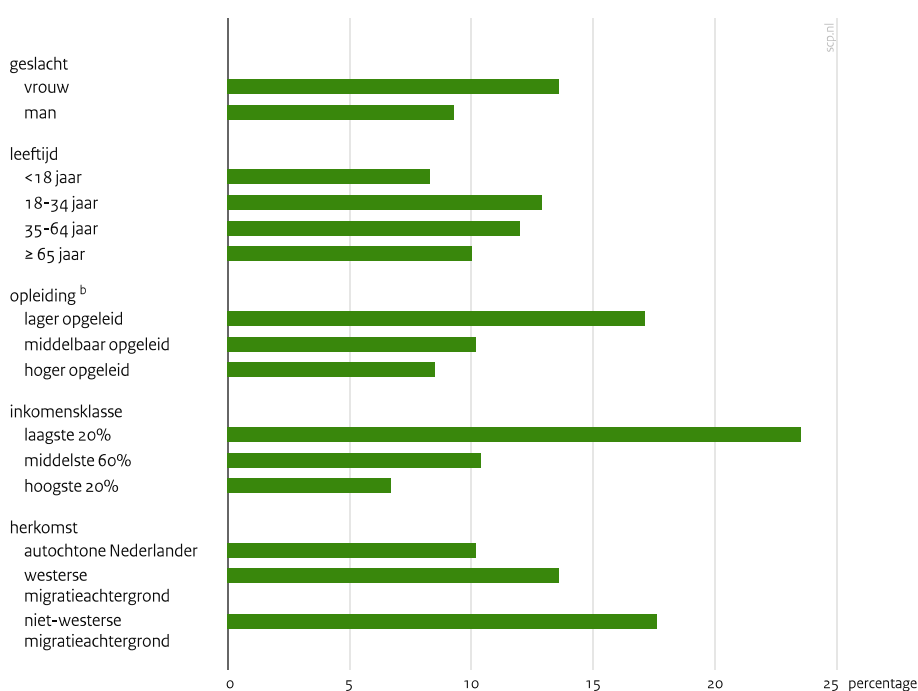
Psychisch welbevinden laag onder mensen met een laag inkomen

De ervaren gezondheid en het hebben van beperkingen zeggen vooral iets over het lichamelijk welbevinden van mensen. In aanvulling daarop kijken we ook naar het psychisch welbevinden. In de bevolking van 12 jaar en ouder rapporteerde 11,5% in 2019 een laag psychisch welbevinden over de afgelopen 4 weken. Aan de tabel valt op dat het niet zo is dat een laag psychisch welbevinden samengaat met een hogere leeftijd. Onder mensen met een laag inkomen komt een laag psychisch welbevinden het meeste voor.

Het meten van psychisch welbevinden

Om het psychisch welbevinden in kaart te brengen, gebruiken we gegevens van het CBS over de psychische (on)gezondheid. Het CBS berekent deze met behulp van de Mental Health Inventory 5 (MHI-5). De vijf MHI-vragen hebben betrekking op hoe men zich voelde (zenuwachtig, in de put, kalm, rustig, neerslachtig, somber of gelukkig) in de afgelopen 4 weken (Driessen 2011). Omdat deze vragen eigenlijk meer zeggen over psychisch welbevinden dan over psychische gezondheid, houden we hier de term ‘psychisch welbevinden’ aan.

Onder mensen met een laag inkomen komt een laag psychisch welbevinden het meest voor [Mensen met een laag psychisch welbevinden, naar achtergrondkenmerken, bevolking van 12 jaar en ouder, 2019 (in procenten)^a]

a n = 7004-8489.

b Voor opleiding is een selectie gemaakt van personen van 25 jaar en ouder. Vanaf die leeftijd is de kans groter dat een opleiding voltooid is.

Bron: CBS maatwerktabel op basis van de Gezondheidsenquête 2019

Levensverwachting in goed psychisch welbevinden: dalende trend in percentage gezonde jaren

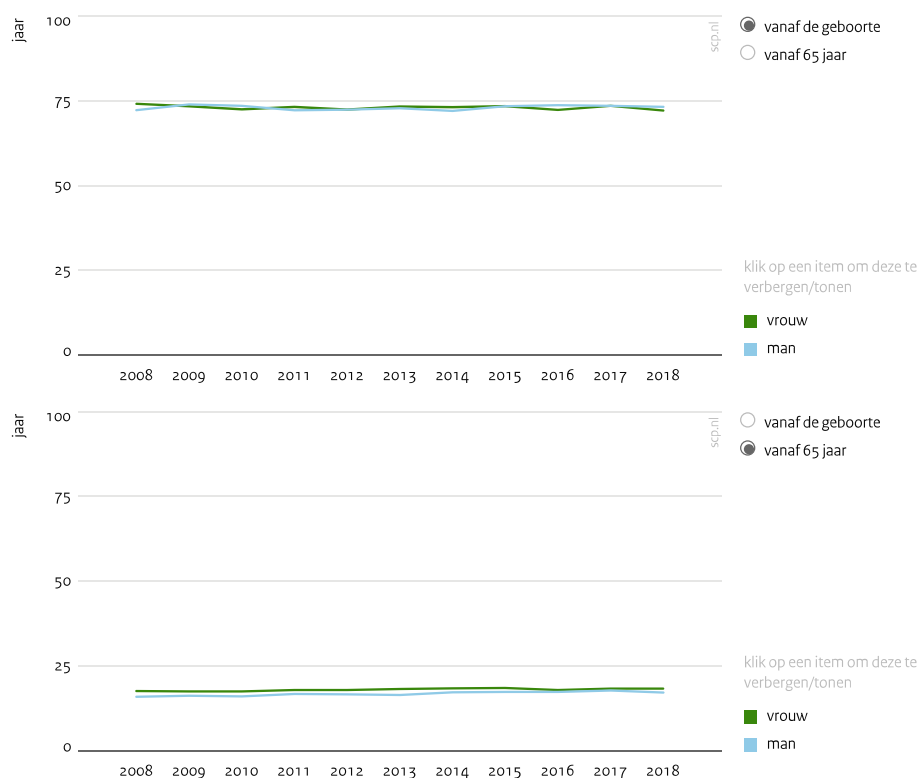
Ook hier kunnen we door een combinatie van gegevens over psychisch welbevinden en levensverwachting berekenen hoeveel jaren men (bij de geboorte of vanaf een andere leeftijd) mag verwachten te leven in goedpsychisch welbevinden. Er zijn hierbij slechts kleine verschillen tussen mannen en vrouwen: beide seksen mogen ongeveer 73 jaar in goed psychisch welbevinden verwachten (mannen 73,4 en vrouwen 72,3 jaar). De levensverwachting in goed psychisch welbevinden liet voor mannen eerst een significante daling tot 2013 zien, gevolgd door een geringe stijging³. Vanwege de stijgende algemene levensverwachting daalde het aandeel psychisch gezonde jaren in de levensverwachting van mannen uiteindelijk van bijna 95% naar bijna 92%. Onder vrouwen is over de gehele periode sprake van een gestage en significante daling van de

levensverwachting in goed psychisch welbevinden ($p < 0,05$). Ook het aandeel psychisch gezonde jaren nam af van ruim 90% naar bijna 87%. Voor beide seksen daalt het percentage jaren in goed psychisch welbevinden dus met ongeveer 3 procentpunten.

Ook bij het psychisch welbevinden zien we voor ouderen een andere ontwikkeling dan voor de bevolking als geheel. Voor mannen is de levensverwachting in goed psychisch welbevinden vanaf 65 jaar significant gestegen tussen 2008 en 2018, en wel van 16,1 jaar naar 17,3 jaar. De levensverwachting vanaf 65 jaar steeg ook. Het aandeel jaren in goed psychisch welbevinden is zowel in 2008 als 2018 ongeveer 91%. Vrouwen hebben vanaf 65 jaar meer jaren in psychisch welbevinden te verwachten dan mannen, namelijk 18,5 jaar tegenover 17,3 jaar bij de mannen (significant verschil $p < 0,05$). Vrouwen leven ook langer dan mannen en het aandeel jaren in psychisch welbevinden in de resterende jaren is voor vrouwen van 65 jaar lager dan mannen en wel ruim 86% in 2018 (dat was ruim 85% in 2008). Het aantal jaren in goed psychisch welbevinden nam gering (en niet significant) toe van 17,8 in 2008 naar 18,5 in 2018. Voor vrouwen vanaf 65 jaar is de stijging in zowel de levensverwachting als het aandeel daarvan in goed psychisch welbevinden dus vrij klein.

Levensverwachting in goed psychisch welbevinden vanaf geboorte geleidelijk gedaald voor vrouwen; vanaf 65 jaar gestegen voor mannen

[Levensverwachting in goed psychisch welbevinden vanaf de geboorte en vanaf 65 jaar, naar geslacht, 2008-2018 (in levensjaren)]

Bron: CBS (StatLine)

Gezondheidseffecten van de coronacrisis

Recent onderzoek uit 2020 laat zien dat de ervaren gezondheid van de bevolking op korte termijn niet verslechterde tijdens de coronacrisis (De Klerk et al. 2020; CBS 2020)⁴. Wel was er in juli 2020 een lichte stijging van het aandeel mensen met een laag psychisch welbevinden (De Klerk et al. 2020). Het is op dit moment moeilijk om een inschatting te maken van de gevolgen die de coronacrisis op de langere termijn heeft voor de gezondheidstoestand van de bevolking. We hebben immers te maken met een infectieziekte die nog niet uitgewoed is. De directe gevolgen in ziekte en sterfte op de lange termijn en de indirecte economische en sociale gevolgen op de lange termijn zijn daarom nog grotendeels onbekend. Daarom kijken we hieronder naar de vraag hoe inzichten uit crises uit het verleden ons kunnen helpen om in te schatten welke gezondheidseffecten (op sterfte en levensverwachting) er op langere termijn te verwachten zijn. Allereerst kijken we naar de effecten van een pandemie, in dit geval de Spaanse griep van 1918. Daarnaast kijken we naar de effecten van de economische crisis van 2008, omdat de coronacrisis ook tot een economische neergang leidt. Hieruit blijkt dat een mogelijk gevolg van de coronacrisis kan zijn dat de verschillen in levensverwachting tussen mannen en vrouwen sneller afnemen. Afgaande op de gezondheidseffecten van de economische crisis van na 2008, mogen we verwachten dat 1 procentpunt meer werkloosheid zal samengaan met 0,5% *verlaging* van de algemene sterfte, maar ook met 1% meer suïcides bij personen onder de 65 jaar.

Gezondheidseffecten na de coronacrisis, lessen uit eerdere crises

Inzichten uit de eerdere pandemie van 1918: sterfteverschillen tussen mannen en vrouwen

Voor de enige pandemie die in aard en ernst vergelijkbaar is met de coronapandemie moeten we ver teruggaan in de tijd, en wel naar de Spaanse griep van 1918-1920. Voor de westerse landen is de sterfte aan de Spaanse griep geschat op 0,5% van de bevolking (Coutinho 2020). Dat lijkt een laag percentage, maar omdat deze pandemie de hele wereld over ging was het totaal aantal doden niettemin erg hoog. Schattingen variëren, maar 50 miljoen sterfgevallen wereldwijd is een veelgehoord aantal (Coutinho 2020)⁵.

Wat gebeurde er nadat de Spaanse griep voorbijgetrokken was? In *The Pale Rider: The Spanish Flu of 1918 and How It Changed the World* (2017: 216) schrijft Laura Spinney dat er na de pandemie een kleinere maar gezondere bevolking overbleef die weer snel groeide door hoge geboortecijfers. Dat laatste klopte in ieder geval ook voor Nederland. Het aantal geboorten in Nederland steeg van 164.000 in 1919 met 29.000 naar 193.000 in 1920. Het aantal sterfgevallen was 2 jaar daarvoor, mede door de griep, gestegen van 87.000 in 1917 naar 115.000 in 1918 (CBS 2010). Omdat in de Verenigde Staten zoveel meer mannen dan vrouwen aan de griep overleden (waarna er in aantal minder, maar wel gezondere mannen overbleven) daalde het verschil in levensverwachting tussen mannen en vrouwen van bijna 6 jaar vlak voor de pandemie naar 1 jaar in het jaar erna (zie Spinney 2017: 217, maar ook Noymer en Garenne 2000). Zulke grote verschillen deden zich bij ons niet voor. In Nederland was het verschil in sterfte tussen mannen en vrouwen veel kleiner en de daling van het verschil in levensverwachting verliep geleidelijk van ruim 2 jaar in 1917 naar 1,3 jaar in 1922 (Databron: Human mortality database, te raadplegen via: www.mortality.org (www.mortality.org)).

Tijdens de coronapandemie sterven ook in Nederland meer mannen dan vrouwen. Tussen de 65 en 85 jaar is 62% van de overledenen man (RIVM 2020). Het is deze leeftijdscategorie die sinds 2010 het meest heeft bijgedragen aan de toename van de levensverwachting bij de geboorte in 24 landen van de OESO (Ho 2020). Als de komende tijd vooral de gezondere mannen in deze leeftijdscategorie overleven is wellicht ook nu te verwachten dat de levensverwachting van mannen en vrouwen elkaar in de komende jaren meer gaat naderen dan zonder de coronapandemie al te verwachten was.

Inzichten uit de economische crisis van 2008

Onderzoeken van gezondheidseconomen laten zien dat een economische crisis⁶ in rijke landen vaak niet samengaat met een verhoging van de sterfte, maar juist met een daling daarvan. Een studie onder 27 Europese landen die de periode 2004-2007 met 2007-2010 vergelijkt, vindt dat een procentpunt stijging van het werkloosheidspercentage samengaat met 0,5% daling van het (voor leeftijd gecorrigeerde) sterftecijfer (Granados en Ionides 2017). In de landen waar de recessie het hardste toesloeg was de daling in de algemene sterfte het grootst. Landen met een milde recessie (o.a. Nederland) zagen 4,3% daling in de sterfte, landen met een gematigde recessie (o.a. Denemarken, Zweden en Italië) zagen 6,4% daling en de zwaarst getroffen landen (o.a. Spanje en Griekenland) zagen 10,5% daling in de sterfte. De verklaring wordt gezocht in minder verkeersdoden, minder doden gerelateerd aan milieuvervuiling, minder stress op het werk, minder ongelukken op het werk⁷, minder overwerk, meer tijd om te slapen, meer sociale interactie en meer fysieke activiteit. Ziektekiemen verspreiden zich minder omdat er minder gereisd wordt. Ook sociaal-economische gezondheidsverschillen bleken in Europa niet groter te zijn geworden na de crisis van 2008 (Mackenbach et al. 2018).

Een afwijkend patroon vonden de gezondheidseconomen wel voor dood door suïcide. Hoe zit dat? Uit een andere bron weten we dat er in de jaren na 2000 in het algemeen sprake is van een wereldwijd dalende trend in de sterfte door suïcide, die wordt toegeschreven aan betere psychiatrische zorg (Alicandro et al. 2019). Wat de economische crisis betreft, steeg de werkloosheid tussen 2008 en 2015 duidelijk in Griekenland, Nederland, Italië en Spanje. Dat ging samen met een overeenkomstige stijging van de sterfte aan suïcide in Griekenland en Nederland en een afvlakking van de dalende trend in Italië en Spanje (Alicandro et al. 2019: 793). Vooral in landen waar de werkloosheid voor de crisis laag was, is er sprake van een 'crisiseffect' op de suïdecijfers. Dan gaat het om Griekenland, Nederland en het Verenigd Koninkrijk. Schattingen op basis van een panelstudie in 275 regio's van 29 Europese landen laten zien dat een stijging van 1 procentpunt in werkloosheid samengaat met een ongeveer 1% hoger aantal zelfmoorden van mensen onder de 65 jaar (Breuer 2015). Ook blijkt dat reële economische groei samengaat met een lager suïdecijfer onder mannen in de werkzame leeftijd. Het zelfmoordcijfer onder ouderen (65-plussers) bleek niet te veranderen onder invloed van de crisis. Kort samengevat kunnen we concluderen dat een stijging van de werkloosheid met 1 procentpunt samengaat met een daling van 0,5% van de algemene sterfte, maar ook met een stijging van ongeveer 1% van het aantal zelfmoorden van personen onder de 65 jaar.

De resultaten van onderzoek naar de gevolgen van de economische crisis voor de psychische gezondheid zijn verre van eenduidig. Een Europese studie die gebruikmaakt van de European Social Survey (ESS) laat positieve resultaten zien: in 10 van de 15 landen die aan het onderzoek

meededen steeg het welbevinden in de periode 2008-2010 (Lopes et al. 2014). Ook in Nederland was dat het geval. Een uitgebreider Europees onderzoek naar depressieve gevoelens laat zien dat tussen 2006 en 2014 in de meeste van de 21 onderzochte landen in 2012 minder depressieve gevoelens in de steekproef voorkomen dan in 2006 (Reibling et al. 2017). Alleen in Cyprus en Spanje is dat niet het geval. In Spanje was de werkloosheid ook heel sterk gestegen van ruim 11% in 2008 naar 25% in 2012 (Boelhouwer et al. 2015). Vervolgens zien we in de meeste landen, waaronder Nederland, een verdere daling van deze symptomen tussen 2012 naar 2014. En dat is in Nederland niet alleen voor het totaal van de steekproef zo, maar ook voor subgroepen met een laag inkomen, of ondervraagden die werkloos zijn. De studie concludeert dan ook dat er geen algemene toename van depressieve gevoelens was in verband met de economische crisis en dat er ook geen toename van gezondheidsongelijkheid was ten gevolge van de crisis. Het lijkt erop dat vooral een heel sterke toename van de werkloosheid zoals in Spanje heeft geleid tot een toename van depressieve gevoelens.

Deze positieve resultaten stroken niet met de onderzoeksbevindingen van het CBS. Daarin zagen we juist dat een psychisch lager welbevinden voor verschillende bevolkingsgroepen toenam tussen 2008 en 2018 (Marangos en Kooiker 2019). Wanneer we daarbij kijken naar welbevinden met een onderverdeling naar opleidingsniveau en inkomen, zien we een gestage toename van het psychisch on-welbevinden onder de lagere inkomens en de lageropgeleiden. Onder de midden- en hogere inkomens en opleidingsgroepen is de ontwikkeling voor een groot deel van de periode 2008-2018 bijna vlak te noemen (Marangos en Kooiker 2019). Voorheen zagen we dat de levensverwachting in goede psychisch welbevinden onder mannen daalde tussen 2008 en 2013 en daarna weer licht steeg.

Literatuur

Alicandro, Gianfranco, Matteo Malvezzi, Silvano Gallus, Carlo La Vecchia, Eva Negri en Paola Bertuccio (2019). Worldwide trends in suicide mortality from 1990 to 2015 with a focus on the global recession time frame. In: *International Journal of Public Health*, jg. 64, nr. 5, p. 785-795.

Boelhouwer, J., G. Kraaykamp en I. Stoop (red.) (2015). *Nederland in Europees perspectief: Tevredenheid, vertrouwen en opinies*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Bommelé, Jeroen en Marc Willemsen (2020). *Kerncijfers roken 2019*. Utrecht: Trimbos-instituut. Geraadpleegd 5 augustus 2020 via <https://www.trimbos.nl/docs/452115a7-4a93-4bd4-877a-ae4a7a4d1257.pdf>.

Breuer, C. (2015). Unemployment and suicide mortality: evidence from regional panel data in Europe. In: *Health Economics*, jg. 24, p. 936-950.

Bruggink, J. W. (2010). De verschillende dimensies van de levensverwachting zonder lichamelijke beperkingen. *Bevolkingstrends*, 3^e kwartaal 2010, p. 36-43. Geraadpleegd 4 augustus 2020 via <https://www.cbs.nl/nl-nl/achtergrond/2010/41/de-verschillende-dimensies-van-de-levensverwachting-zonder-lichamelijke-beperkingen>.

- CBS (2010). *111 Jaar statistiek in tijdreeksen, 1899–2010*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd 21 juli 2020 via <https://www.cbs.nl/nl-nl/publicatie/2010/35/111-jaar-statistiek-in-tijdreeksen-1899-2010>.
- CBS (2020). *Gezondheid*. Geraadpleegd 7 september 2020 via <https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/welvaart-in-coronatijd/gezondheid/>.
- Coutinho, R. (2020). *Epidemieën en pandemieën*. Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Genneep (Elementaire Deeltjes 67).
- Driessen, M. (2011). *Geestelijke ongezondheid in Nederland in kaart gebracht*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Granados, J.A.T. en E.L. Ionides (2017). Population health and the economy: Mortality and the Great Recession in Europe. In: *Health Economics*, jg. 26, nr. 12, p. 219-235.
- Ho, Jessica Y. (2020). Causes of gains and losses in life expectancy in OECD countries. In: OECD/The King's Fund. *Is Cardiovascular Disease Slowing Improvements in Life Expectancy?* Parijs: OECD Publishing. Geraadpleegd 5 augustus 2020 via <https://doi.org/10.1787/47a04a11-en>.
- Jagger, C., H. van Oyen en J.M. Robine (2014). *Health expectancy calculation by the Sullivan method. A practical guide*. Geraadpleegd 5 augustus 2020 via https://reves.site.ined.fr/en/resources/computation_online/sullivan/.
- Janssen, F. en F. van Poppel (2015). The Adoption of Smoking and Its Effect on the Mortality Gender Gap in Netherlands: A Historical Perspective. In: *Biomed Research International*. Geraadpleegd 10 augustus 2020 via <https://doi.org/10.1155/2015/370274>.
- Janssen, F. (2020). Similarities and Differences Between Sexes and Countries in the Mortality Imprint of the Smoking Epidemic in 34 Low-Mortality Countries, 1950-2014. In: *Nicotine & Tobacco Research*, jg. 22, nr. 7, p. 1210-1220.
- Klerk, M. de, I. Plaisier en F. Wagemakers, m.m.v. J. Iedema, E. Josten en J. Schaper (2020). *Welbevinden ten tijde van corona. Eerste bevindingen op basis van een bevolkingsenquête uit juli 2020*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Lopes, H., T. Calapez en C. Porto (2014). Does the macroeconomic context influence subjective well-being in Europe and Portugal? The puzzling case of the 2008 crisis. In: *Portuguese Journal of Social Science*, jg. 13, nr. 1, p. 3-19.
- Luy, Marc en Christian Wegner-Siegmundt (2015) The impact of smoking on gender differences in life expectancy: more heterogeneous than often stated. In: *European Journal of Public Health*, jg. 25, nr. 4, p. 706-710.
- Mackenbach, J.P., J.R. Valverde, B. Artnik, M. Bopp, H. Brønnum-Hansen, P. Deboosere, R. Kalediene, K. Kovács, M. Leinsalu, P. Martikainen, G. Menvielle, E. Regidor, J. Rychtaříková, M. Rodriguez-Sanz, P. Vineis, C. White, B. Wojtyniak, Y. Hu, W.J. Nusselder (2018). Health inequalities before and after the financial crisis: trend study of 27 European countries. In: *PNAS*, jg. 115, nr. 25, p. 6440-6445.

Marangos, Anna Maria en Sjoerd Kooiker (2019). Gezondheid en zorg. In: Annemarie Wennekers, Jeroen Boelhouwer, Cretien van Campen, Jeanet Kullberg (red.) (2019), *De sociale staat van Nederland 2019*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Melker, R. A. de (2005). De huisarts en 'de Spaansche griep' 1918-1920. In: *Huisarts en Wetenschap* jg. 48, nr. 13, p. 684-688.

Noymer, A. en M. Garenne. (2000). The 1918 Influenza Epidemic's Effects on Sex Differentials in Mortality in the United States. In: *Population Development Review*, jg. 26, nr. 3, p.565-81.

Reibling, Nadine , Jason Beckfield, Tim Huijts, Alexander Schmidt-Catran, Katie H. Thomson en Claus Wendt (2017). Depressed during the depression: has the economic crisis affected mental health inequalities in Europe? Findings from the European Social Survey (2014) special module on the determinants of health. In: *The European Journal of Public Health*, jg. 27(suppl_1), p. 47-54.

RIVM (2020). *Ontwikkeling COVID-19 in grafieken*. Geraadpleegd 9 juli 2020 via <https://www.rivm.nl/coronavirus-covid-19/grafieken>.

Saitoa, Y., J.M. Robine en E.M. Crimmins (2014). The methods and materials of health expectancy. In: *Statistical Journal of the IAOS*, jg. 30, nr. 3, p. 209-223.

Sonsbeek J.L.A. van (1988). Methodische en inhoudelijke aspecten van de OESO-indicator betreffende langdurige beperkingen in het lichamelijke functioneren. In: *Maandbericht Gezondheidsstatistiek*, jg. 7, nr. 6, p. 4-17.

Spinney, Laura (2017). *Pale Rider: The Spanish Flu of 1918 and How It Changed the World*. London: Jonathan Cape.

STIVORO (2012). Trendpublicatie percentage rokers. Percentage rokers in de Nederlandse bevolking 1958 - 2011, Den Haag: STIVORO. Geraadpleegd 5 augustus 2020 via <https://gezondezorg.org/files/Trendpublicatie%20Percentage%20Rokers%202011.pdf>.

Stoeldraijer, L. en C. Harmsen (2017). De levensverwachting meet de sterfte. In: *Bevolkingstrends 2017*, nr.4. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.

Deze kaart citeren

Kooiker, S. en A.M. Marangos (2020). Gezondheid. In: *De sociale staat van Nederland: 2020*. Geraadpleegd op [datum] via <https://digitaal.scp.nl/ssn2020/gezondheid>.

Publicatiedatum

9 september 2020

Informatie noten

- 1 Bij het maken van de berekeningen wordt voor kinderen jonger dan 12 jaar aangenomen dat deze beperkingen niet voorkomen en de bewoners van instellingen worden vergelijkbaar geacht aan personen in particuliere huishoudens. Dit leidt tot een (kleine) overschatting van de levensverwachting zonder beperkingen. Zie ook Bruggink 2010.
- 2 Dat in dit percentage geen toename te zien is heeft ermee te maken dat de stijging van de totale levensverwachting en de levensverwachting met beperkingen ongeveer gelijk opgaan.
- 3 Er is naar de ontwikkeling bij mannen in dit tijdvak gekeken vanwege de economische crisis, zie ook de paragraaf over de effecten van corona.
- 4 De Klerk et al. vonden dat de ervaren gezondheid gelijk bleef ten opzichte van eerdere jaren. Het CBS concludeerde dat het aandeel mensen dat de eigen gezondheid als 'goed' of 'zeer goed' bestempelt in het tweede kwartaal van 2020 een paar procentpunten hoger lag dan in dezelfde periode in het jaar ervoor.
- 5 In Nederland bedroeg het aantal slachtoffers direct ten gevolge van de griep in 1918-1920 ruim 21.000 maar door complicaties stierven er nog eens rond 8500 mensen aan andere aandoeningen. In totaal bedroeg de sterfte bijna 30.000 personen (De Melker 2005).
- 6 Gemeten aan het werkloosheidspercentage.
- 7 Omdat bij hoogconjunctuur onervaren mensen aan het werk gaan.

Kwaliteit van leven

Auteurs: [Jeroen Boelhouwer](#) en [Frieke Vonk](#)

De andere pagina's van deze publicatie geven een beeld van de ontwikkelingen op verschillende levensterreinen, zoals gezondheid of onderwijs. Deze pagina geeft een overkoepelend beeld van de ontwikkelingen in de kwaliteit van leven van Nederlanders. We meten de kwaliteit van leven aan de hand van twee begrippen:

- De leefsituatie. De leefsituatie verbeterde jarenlang tot 2010 en daalde daarna licht. In 2019 is de daling gestopt;
- De tevredenheid met het leven. Deze bleef in de afgelopen 10 jaar stabiel hoog.

De verschillen in leefsituatie en levenstevredenheid tussen groepen zijn stabiel.

Als gevolg van de coronapandemie ligt een (tijdelijke) verslechtering van de kwaliteit van leven meer voor de hand dan een verbetering. Ook ligt het voor de hand dat verschillen tussen groepen groter worden, vooral als je mensen indeelt op basis van hoeveel grip ze op hun leven ervaren. Mensen die veel regie op hun leven hebben, zullen minder snel gevolgen van de crisis ervaren en zullen hiervan ook eerder weer terugveren.

Wat verstaan we onder kwaliteit van leven?

Bij de beschrijving van kwaliteit van leven onderscheiden we de objectieve leefsituatie van mensen (wat hebben en doen ze?) en hun subjectieve oordeel hierover (wat vinden ze van hun leven?) (zie Wenekers et al. 2019). Daarnaast maken we onderscheid tussen de bereikte leefsituatie en de mogelijkheden die mensen hebben om hun kwaliteit van leven te verbeteren: hun inkomen, opleiding, betaald werk en gezondheid. Dit noemen we ook wel hulpbronnen. Ook de ervaren regie over het leven is belangrijk voor de kwaliteit van leven.

De leefsituatie lag in 2019 op eenzelfde niveau als 2008

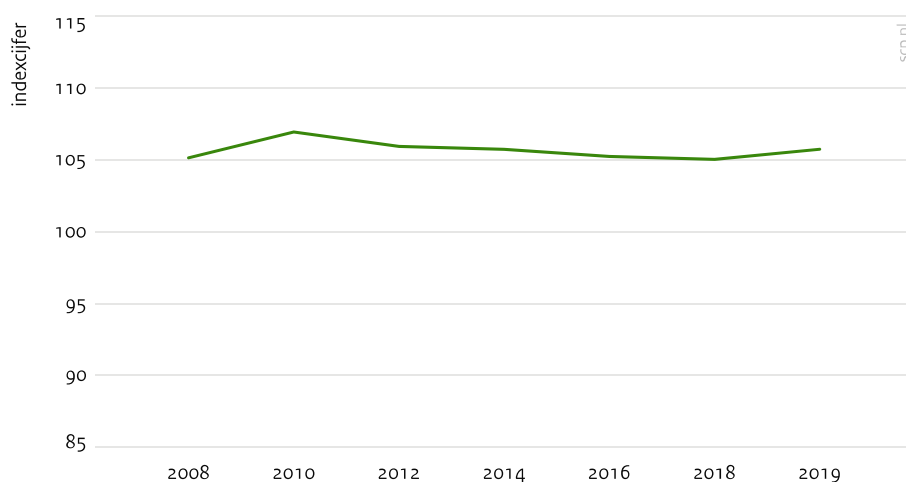
Het SCP gebruikt de leefsituatie-index¹ om een beeld te krijgen van de objectieve kwaliteit van leven van Nederlanders. In 2019 is de leefsituatie van Nederlanders op eenzelfde niveau als in 2008 (zie onderstaande figuur). Na eerdere, jarenlange verbetering van de leefsituatie (zie Boelhouwer 2017) trad als gevolg van de economische crisis van 2008-2013 een verslechtering op tussen 2010 en 2012. De meest recente cijfers, tot en met eind 2019, laten zien dat de daling is gestopt. De lichte verbetering die te zien is, is niet statistisch significant. Met het oog op de gevolgen van de coronapandemie ligt het niet voor de hand dat er in 2020 een verbetering optreedt. Veel onderdelen die een positieve uitwerking hebben op de leefsituatie zijn namelijk in de knel gekomen. Dat geldt bijvoorbeeld voor sportactiviteiten en vrijwilligerswerk. Na de lockdown zijn die activiteiten weer opgepakt, maar of de deelname op het oude niveau is teruggekomen was op het moment van schrijven van deze publicatie nog niet bekend (zie de pagina's [Maatschappelijke en politieke participatie](#) en [Vrije tijd](#)). Daarnaast is de eenzaamheid toegenomen (De Klerk et al. 2020), is de

cultuurparticipatie lange tijd stilgevallen en zag de vakantieperiode er voor veel mensen anders uit. Het ligt in de lijn der verwachting dat de nu voorspelde economische krimp op termijn leidt tot bezuinigingen en koopkrachtdalingen, met ongunstige effecten voor de leefsituatie. Dat zal pas na enige tijd zichtbaar worden, zoals ook het geval was na de kredietcrisis van 2008. Toen zette de daling pas na 2012 in (zie onderstaande figuur). In een dergelijk scenario is ook in de jaren na 2021 een verslechtering van de leefsituatie te verwachten.

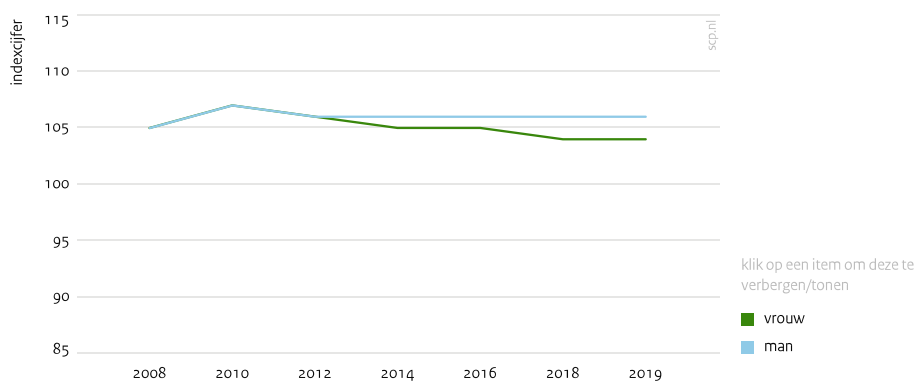
De leefsituatie lag in 2019 op eenzelfde niveau als 2008²

[Ontwikkeling van de leefsituatie in Nederland, 2008-2019 (in indexscores, 1997 = 100)]

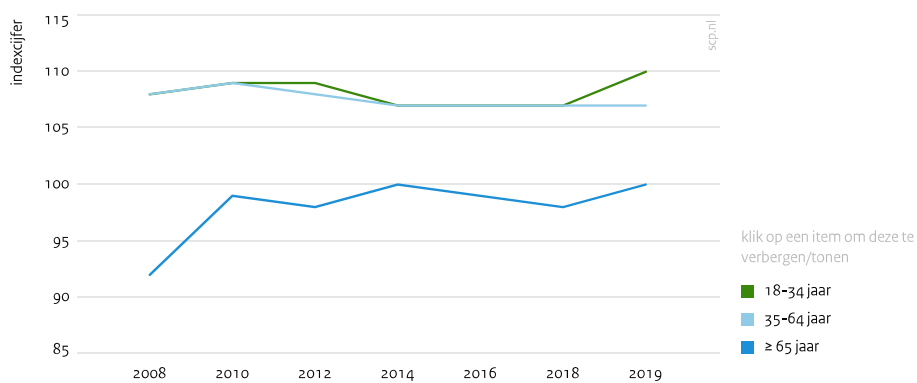
🎯 totaal

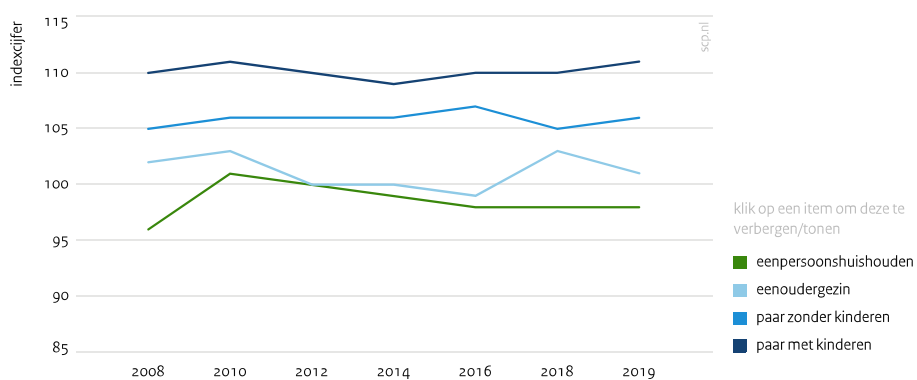
♀♂ naar geslacht

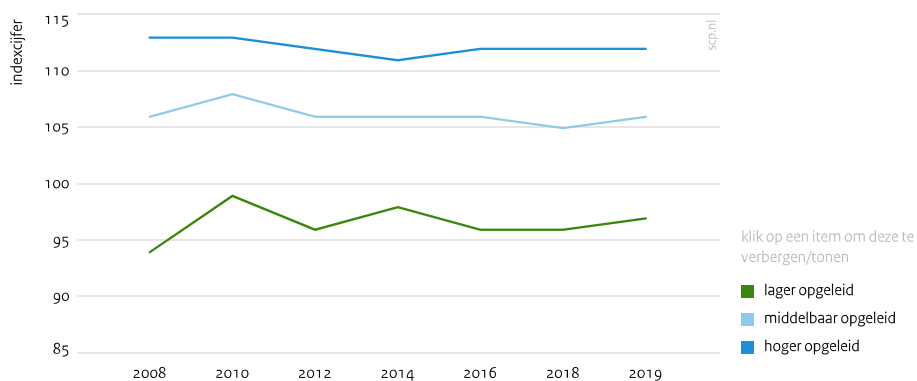
naar leeftijd

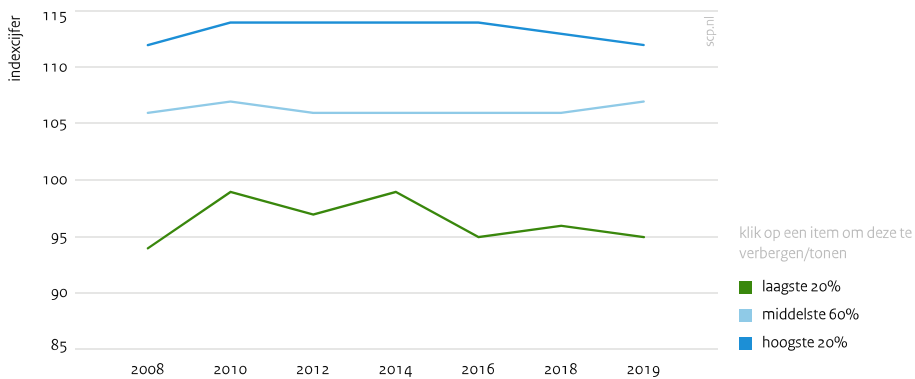
naar type huishouden

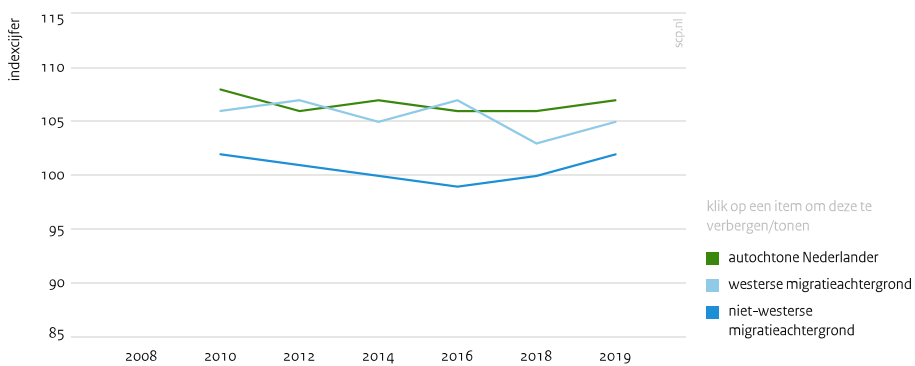
naar opleiding

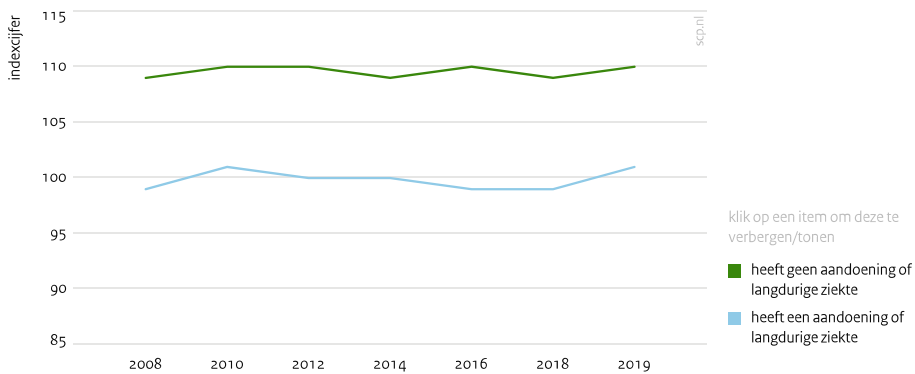
naar inkomensklasse

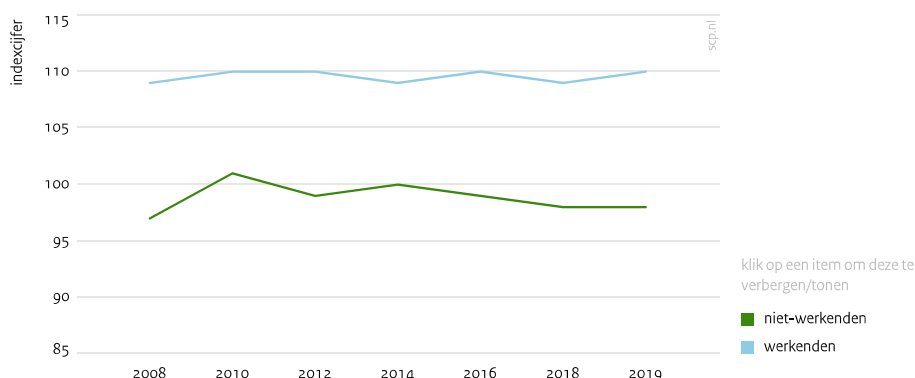
naar herkomst

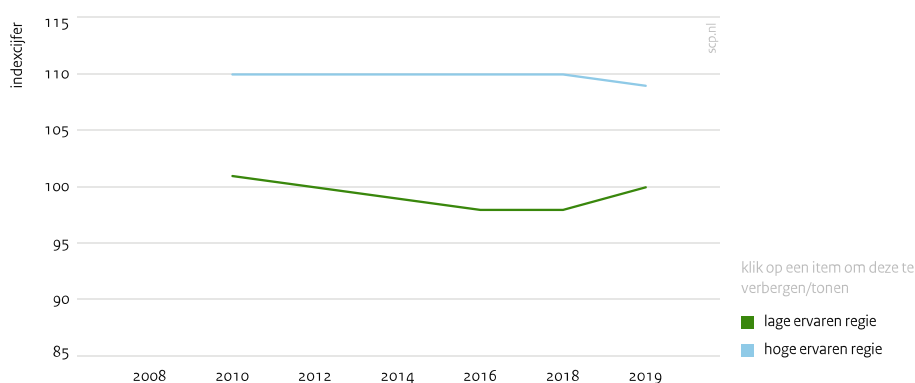
naar aandoening of ziekte

naar arbeidsmarktsituatie

naar regie over het leven

Bron: SCP/CBS (SLI'08-'19)

Tevredenheid met het leven onveranderd

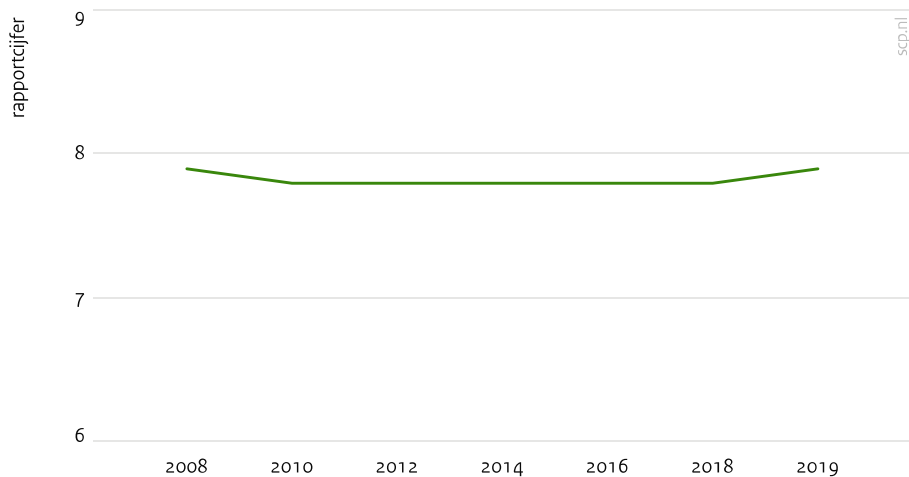
De hierboven omschreven leefsituatie geeft geen inzicht in hoe tevreden mensen zijn met het leven. Als we daarnaar kijken, blijkt de levenstevredenheid redelijk stabiel over de afgelopen 10 jaar (zie onderstaande figuur). Wel is het percentage mensen dat hun leven waardeert met een rapportcijfer van 6 of lager in 2019 lager dan in 2018.

De meeste recente cijfers uit meerjarig panelonderzoek laten in juli 2020 geen daling zien in de levenstevredenheid ten opzichte van 2019. Wel was er een kleine daling in de tevredenheid te zien in mei toen de maatregelen nog strikter waren (De Klerk et al. 2020).

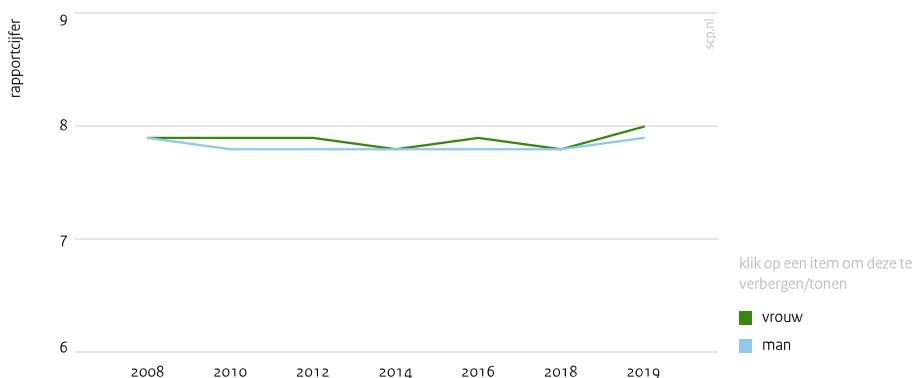
De tevredenheid met het leven is in de afgelopen 10 jaar stabiel

[Tevredenheid met het leven, 2008-2019 (in gemiddelde rapportcijfers, 1-10)]

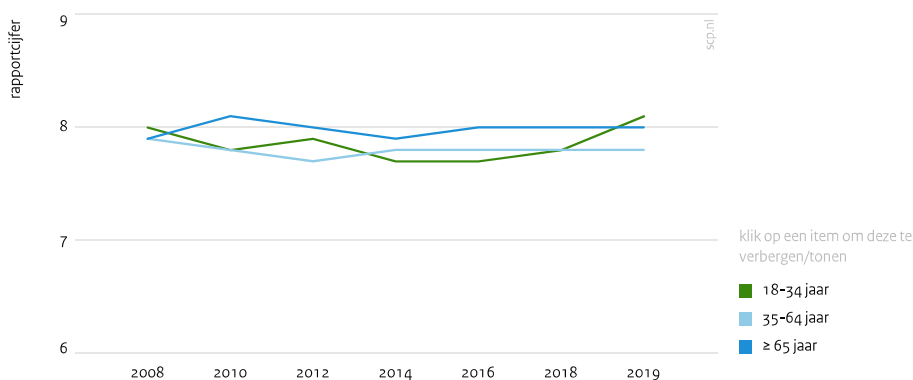
🎯 totaal ▼

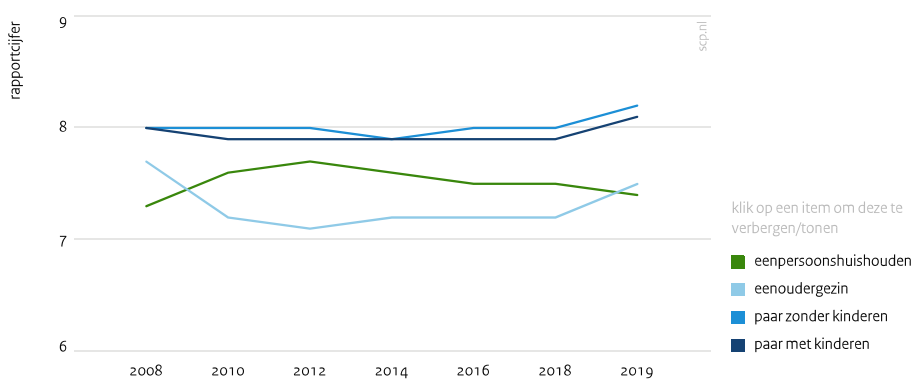
♂️ naar geslacht ▼

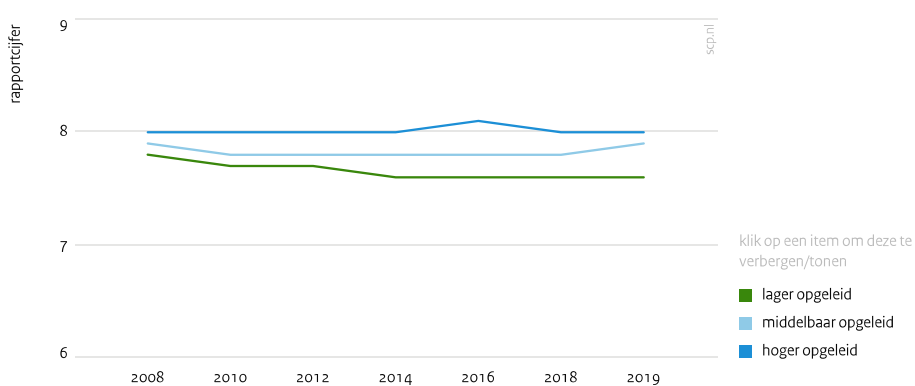
📅 naar leeftijd ▼

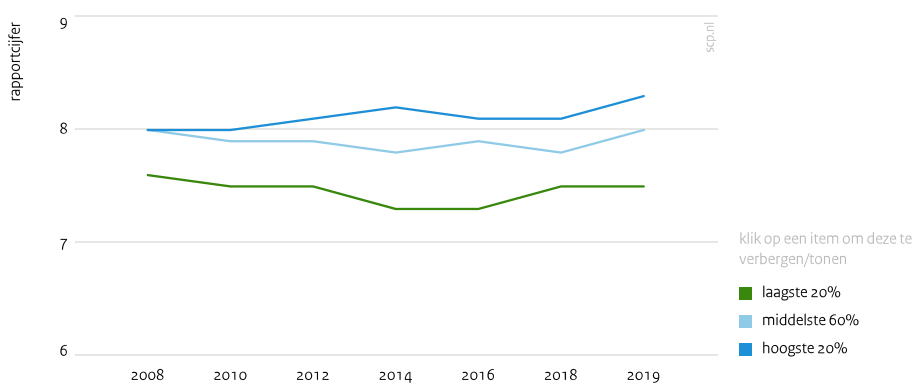
naar type huishouden

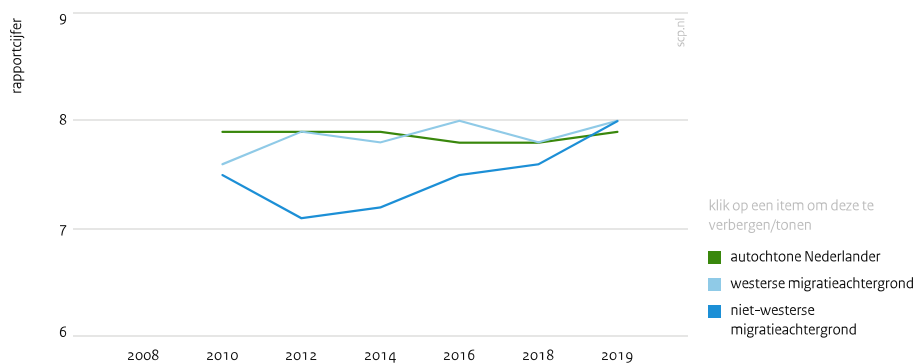
naar opleiding

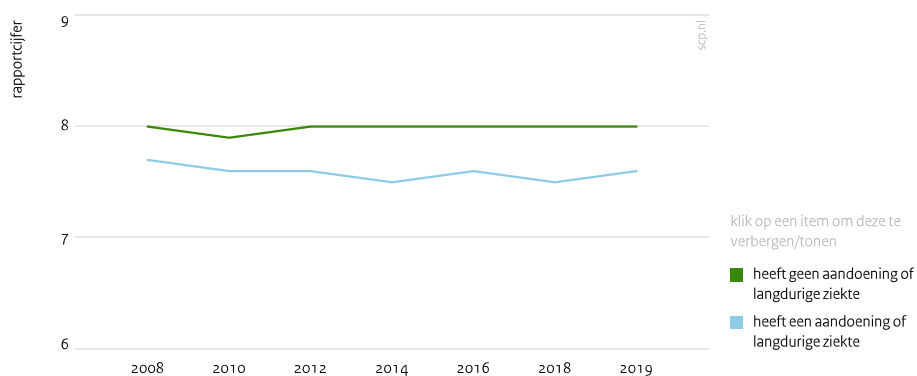
naar inkomensklasse

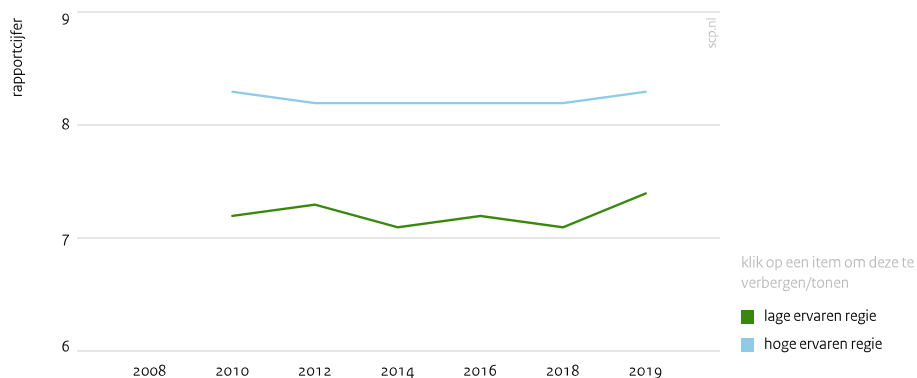
naar herkomst

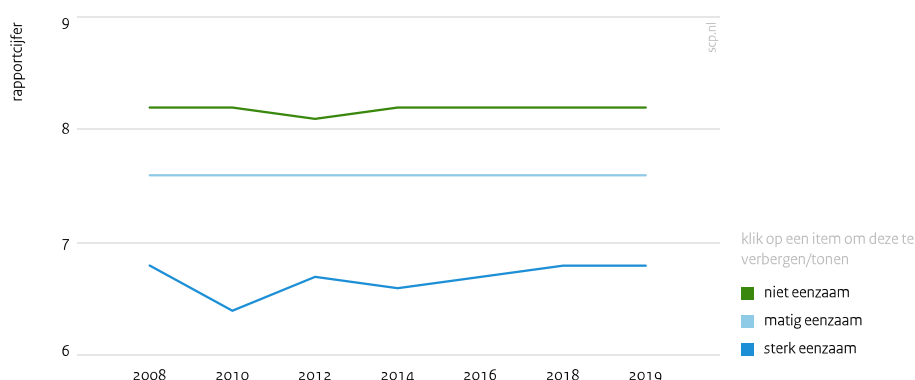

naar aandoening of ziekte

naar regie over het leven

naar mate van eenzaamheid

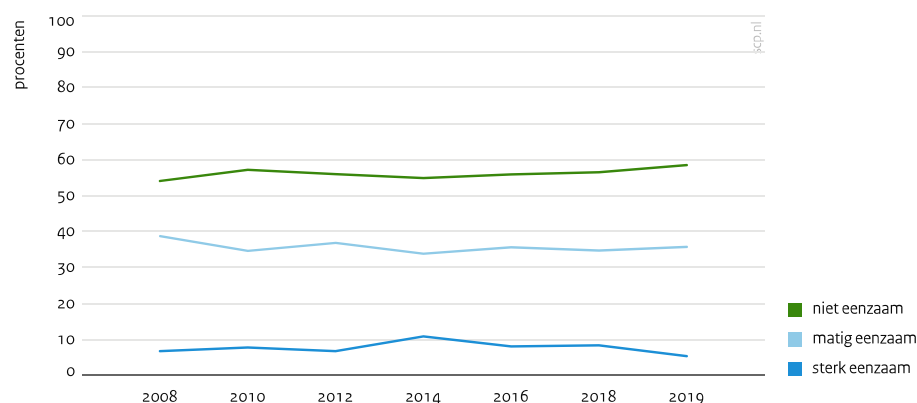
Bron: SCP/CBS (SLI'08-'19)

Al voor de coronapandemie werd eenzaamheid als een belangrijk probleem gezien. Zo startte het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport in maart 2018 het programma *Een tegen Eenzaamheid*. Ook gedurende de coronamaatregelen was er veel aandacht voor eenzaamheid, daarom lichten we de ontwikkeling op dat gebied in deze kaart extra uit. Het percentage mensen dat eenzaamheid ervaart is in de afgelopen 10 jaar weinig veranderd (zie onderstaande figuur). Eenzaamheid neemt door verlieservaringen toe op hoge leeftijd. Aangezien het aantal ouderen toeneemt (zie pagina [Bevolking, economie en leefomgeving](#)) neemt ook het aantal eenzamen toe. Het aantal eenzame ouderen stijgt dus, maar het aandeel daalt, doordat meer ouderen tegenwoordig meer en gevarieerdere contacten hebben (vergelijk ook Van Campen et al. 2018). Overigens speelt eenzaamheid niet alleen bij ouderen, ook jongeren lijden eronder (zie RIVM 2018). In 2019 geeft 31% van de jongeren tussen de 18 en 34 jaar aan eenzaam te zijn, waarvan 3% sterk eenzaam. Panelonderzoek laat zien dat het aandeel matig en sterk eenzame mensen tijdens de coronacrisis in juli 2020 hoger is dan in 2019 en dat dit aandeel met name onder 75-plussers sterk is toegenomen (De Klerk et al. 2020).

Een groot, divers en actief sociaal netwerk kan bescherming bieden tegen eenzaamheid. In 2019 heeft driekwart van de Nederlanders minimaal één keer per week contact met familieleden, bijna de helft met vrienden en ruim een derde met burens (zie ook de pagina [Vrije tijd](#)). De groep die aangeeft weinig tot geen contacten te hebben met een van deze groepen is klein (1,5%), maar wel zeer kwetsbaar: van hen geeft 29% aan zeer eenzaam te zijn.

Het percentage eenzame Nederlanders is weinig veranderd in de afgelopen 10 jaar

[Aandeel mensen dat eenzaamheid ervaart, 2008-2019 (in procenten)]

Bron: SCP/CBS (SLI'08-'19)

Verschillen in leefsituatie tussen groepen onveranderd in de afgelopen 10 jaar

Hiervoor schetsten we het gemiddelde beeld voor Nederland. Maar er zijn verschillen tussen groepen. De leefsituatie van mensen met een lage opleiding of een laag inkomen is minder goed dan die van mensen met een hoge opleiding of een hoog inkomen. Ook is de leefsituatie van jongeren (18-34 jaar) en autochtone Nederlanders beter dan die van ouderen (65 jaar of ouder) en migranten³.

Sinds 2008 zien we weinig verandering in de verschillen tussen groepen. Wel zijn de verschillen in het ene jaar iets groter dan in het andere, maar van duidelijke trends is geen sprake. Opvallend is dat de leefsituatie van 65-plussers tussen 2008 en 2019 is verbeterd. Deels komt dat doordat ook zij over betere hulpbronnen beschikken (hoger opleidingsniveau en hogere inkomens), deels doordat ze actiever participeren en minder belemmerd worden door hun gezondheid. Juist onder deze groep zijn de gevolgen van de coronamaatregelen groot, ook op deze terreinen, waardoor het aannemelijk is dat hun leefsituatie in 2020 verslechterde.

In het algemeen zijn de verschillen in leefsituatie tussen groepen mensen te verklaren door verschillen in de hulpbronnen en vaardigheden waarover mensen beschikken. Vooral inkomen en opleiding spelen een belangrijke rol: hoe beter de opleiding en hoe hoger het inkomen, hoe beter de leefsituatie is. Ook basale digitale vaardigheden⁴ en het ervaren van regie over het leven⁵ zijn van belang: hoe hoger mensen hierop scoren, hoe beter hun leefsituatie is.

Verschillen in tevredenheid met het leven tussen groepen vrij stabiel

Wanneer we de levenstevredenheid van de verschillende groepen bekijken valt op dat deze de afgelopen 10 jaar vrij stabiel is. Tussen 2018 en 2019 zijn er een paar uitzonderingen. Jongeren geven het leven in 2019 een hoger cijfer dan in 2018 en hetzelfde geldt voor mensen die weinig regie ervaren⁶.

Net als voor de leefsituatie zijn hulpbronnen en vaardigheden van belang voor de levenstevredenheid. Mensen met een laag inkomen of een slechte gezondheid zijn minder tevreden over het leven dan mensen met een hoog inkomen of goede gezondheid. Toch is deze eerste

categorie mensen nog behoorlijk tevreden met het leven (rapportcijfer > 7). Kijken we echter naar de regie en eenzaamheid die mensen ervaren, dan ontstaat een ander beeld. Mensen die geen eenzaamheid ervaren geven het leven een 8,4 tegenover een 6,4 bij mensen die sterk eenzaam zijn. Eenzelfde beeld zien we bij ervaren regie over het leven: mensen die veel regie ervaren, geven het leven gemiddeld een 8,4, terwijl mensen die geen regie ervaren het leven een 7 geven. Als mensen geen regie ervaren en jonger zijn dan 65 jaar, daalt de levenstevredenheid nog verder naar een 6 (zie Boelhouwer en Vonk 2019). Het ervaren van regie is dan ook verreweg de belangrijkste verklaring voor de verschillen in levenstevredenheid (Boelhouwer en Vonk 2019).

Mensen met een minder goede leefsituatie in 2019 even vaak tevreden met het leven als in 2008

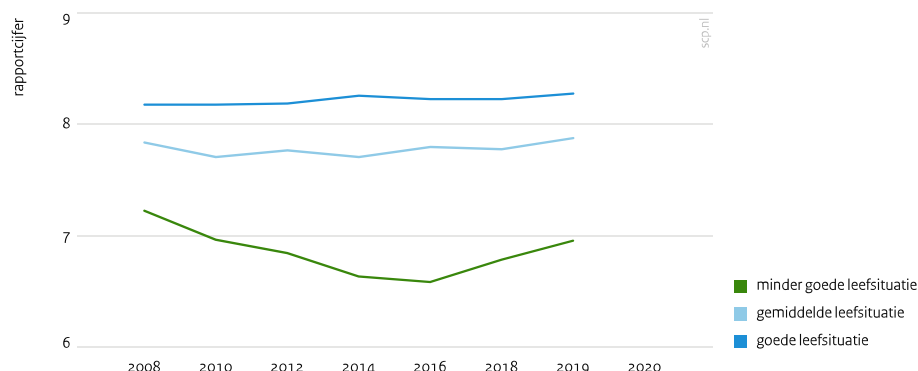
Hiervoor bleek dat mensen met een minder goede leefsituatie vaak ook tekorten aan hulpbronnen en vaardigheden hebben. Daarnaast zijn ze gemiddeld minder tevreden met het leven. In onderstaande figuur zien we dat hun levenstevredenheid tot 2016 zelfs iets verslechterde, terwijl de tevredenheid van anderen gelijk bleef. Sindsdien is de levenstevredenheid van mensen met een minder goede leefsituatie weer wat gestegen en in 2019 zijn zij even tevreden met het leven als in 2008. De dip na 2008 heeft waarschijnlijk te maken met de gevolgen van de financiële crisis, die voor deze groep groter waren. De laatste jaren profiteerden ook zij weer mee van de economische groei (zie pagina [Inkomen](#)).

Het betreft een groep die weinig eigen regie ervaart en over weinig hulpbronnen beschikt en daarmee weinig reserves heeft om moeilijke tijden op te vangen. Het is niet onwaarschijnlijk dat zij door de coronapandemie relatief zwaarder worden getroffen. Recent panelonderzoek laat zien dat de levenstevredenheid lager is bij mensen die er sinds de coronapandemie financieel op achteruit zijn gegaan, mensen die de kans hun baan te verliezen groot achten en mensen die verslechtering van de financiële situatie verwachten. Deze groep ervaart ook meer eenzaamheid (De Klerk et al. 2020).

Hetzelfde zou op kunnen gaan voor de groep met een gemiddelde leefsituatie. In 2015 hebben we laten zien dat de 'middengroep' in feite bestaat uit twee subgroepen, elk met een andere ontwikkeling. Aan de ene kant een groep die over meer hulpbronnen beschikt en beter in staat is zichzelf te redden en aan de andere kant een groep die het moeilijker heeft en naar de groep met een slechte leefsituatie neigt (Boelhouwer 2015).

De levenstevredenheid van mensen met een minder goede leefsituatie is terug op het niveau van voor de economische crisis⁷

[Tevredenheid met het leven, naar leefsituatie, 2008-2019 (in gemiddelde rapportcijfers)]

Bron: SCP/CBS (SLI'08-'19)

In *De sociale staat van Nederland 2017* constateerden we dat in de afgelopen 25 jaar het aandeel mensen dat zowel een minder goede leefsituatie heeft als niet gelukkig is met het leven, stabiel was (Boelhouwer 2017). Deze groep, die we gedepriveerden noemen, bestaat in 2019, net als in 2008, uit 4% van de volwassen bevolking. Het gaat om zo'n 560.000 mensen van 18 jaar en ouder.

Nederlandse kwaliteit van leven is in internationaal perspectief goed

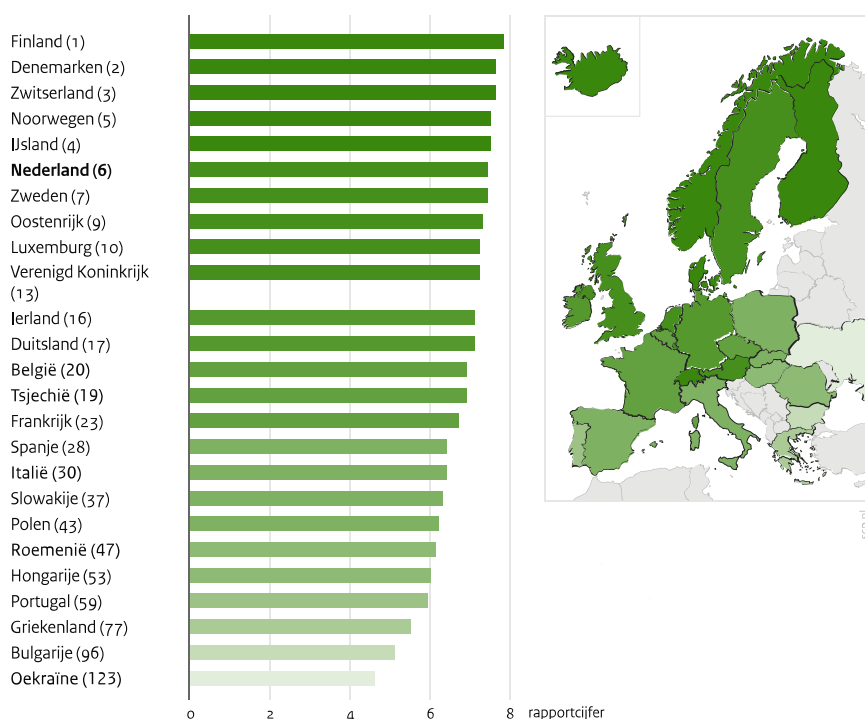
Nederlanders hebben relatief een goede leefsituatie...

Op veel lijstjes met internationale vergelijkingen van de kwaliteit van leven staat Nederland in de top. Op de Human Development Index-ranglijst van de Verenigde Naties staat Nederland bijvoorbeeld op de 10e plaats (UNDP 2019). Ook scoort Nederland goed op de meeste onderdelen van de Better Life Index van de OESO (OESO 2020).

... en zijn relatief gelukkig

Als we onze levenstevredenheid vergelijken met die van inwoners van andere landen in Europa (of zelfs de wereld), blijkt dat we behoren tot de gelukkigste landen (zie onderstaande tabel). In de meest recente peiling van het World Happiness Report (Helliwell et al. 2020) neemt Nederland de 6^e positie in, met een rapportcijfer voor levenstevredenheid van 7,4. De verschillen aan de top zijn bovendien klein. Wel zijn er grote verschillen met landen waar de financiële crisis hard toesloeg, zoals Griekenland met een score van 5,5.

In 2017/19 zijn de Finnen het gelukkigst in Europa, Nederland komt op de 6e plek

Geluk in een aantal Europese landen, 2017-2019 (in rapportcijfers)^a

a Tussen haakjes de plek op de wereldranglijst van 153 landen.

Bron: Helliwell et al. (2020)

Kwaliteit van leven in de toekomst: duurzame ontwikkeling?

Een belangrijke vraag is of de huidige, hoge kwaliteit van leven duurzaam is. Met andere woorden, is dit houdbaar in de toekomst? Sinds 2009 verschijnt met enige regelmaat een rapport om daarop antwoord te geven: de Monitor Brede Welvaart (MBW, eerst Monitor Duurzaam Nederland geheten, CBS 2020; CBS/SCP/CPB/PBL 2009). Ook daaruit blijkt, aansluitend bij de ontwikkelingen in De sociale staat van Nederland⁸, dat de huidige kwaliteit van leven in Nederland hoog is. Volgens de MBW is er in de afgelopen 8 jaar een stijging te zien op het gebied van ons persoonlijk welzijn, onze consumptie en onze levensverwachting. Tegelijk constateert de MBW ook dat overgewicht toeneemt en dat het aandeel psychisch gezonden daalt.

Ook blijkt in elke editie dat de manier waarop ons leven nu is ingericht, schadelijk is voor natuur en klimaat en dat we te veel niet-hernieuwbare grondstoffen onttrekken aan de aarde (vgl. bv. CBS 2020 en CBS/SCP/CPB/PBL 2009).

De coronapandemie heeft, in elk geval op de korte termijn, positieve milieu- en klimaatgevolgen. Door het verminderde weg- en vliegverkeer daalt de uitstoot van broeikasgassen. Ook de haperende economie heeft positieve gevolgen, zoals die eerder al zichtbaar waren na de financiële crisis van 2008 (zie Boelhouwer en Vonk 2019). Tegelijk is geen afname van het fijnstof in de lucht waar te nemen (RIVM 2020).

Literatuur

- Boelhouwer, J. (2010). *Wellbeing in the Netherlands. The SCP life situation index since 1974*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Boelhouwer, J. (2015). Kwaliteit van leven: leefsituatie en geluk. In: R. Bijl, J. Boelhouwer, E. Pommer en I. Andriessen (red.), *De sociale staat van Nederland 2015*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Boelhouwer, J. (2017). Kwaliteit van leven: leefsituatie en geluk. In: R. Bijl, J. Boelhouwer en A. Wennekers (red.), *De sociale staat van Nederland 2017*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Boelhouwer, J. en F. Vonk (2019). Kwaliteit van leven: leefsituatie en tevredenheid met het leven. In: A. Wennekers, J. Boelhouwer, C. van Campen en J. Kullberg (red.), *De sociale staat van Nederland 2019*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Campen, C. van, F. Vonk en T. van Tilburg (red.) (2018). *Kwetsbaar en eenzaam? Risico's en bescherming in de ouder wordende bevolking*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- CBS (2020). *Monitor brede welvaart 2020*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS/SCP/CPB/PBL (2009). *Monitor duurzaam Nederland 2009*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Dekker, P., J. den Ridder, P. van Houwelingen en E. Miltenburg (2020). *Burgerperspectieven 2020|2*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Engeland, W. van en P. Kanne (2020). *Corona en gedrag*. Amsterdam: I&O research.
- Helliwell, J.F., R. Layard, J.D. Sachs, J.E. De Neve (2020). *World happiness report 2020*. New York: Sustainable Development Solutions Network.
- OESO (2020). *Better Life Index*. Geraadpleegd 29 april 2020 via <http://www.oecdbetterlifeindex.org/countries/netherlands/>.
- RIVM (2018). *Volksgezondheid Toekomst Verkenning 2018. Trendscenario gezondheid*. Geraadpleegd 14 juli 2020 via <https://www.vtv2018.nl/gezondheid>.
- RIVM (2020). *Nog geen duidelijk verband zichtbaar tussen verminderde mobiliteit en concentraties fijnstof en stikstofdioxide in Nederland*. Geraadpleegd 22 april 2020 via <https://www.rivm.nl/lucht/nog-geen-duidelijk-verband-zichtbaar-tussen-verminderde-mobiliteit-en-concentraties-fijnstof-en>.
- UNDP (2019). *Human Development Report 2019. Beyond income, beyond averages, beyond today: Inequalities in human development in the 21st century*. New York: United Nations Development Programme.
- Wennekers, A., J. Boelhouwer, C. van Campen en J. Kullberg (2019). De kwaliteit van leven van Nederlanders – inleiding. In: A. Wennekers, J. Boelhouwer, C. van Campen en J. Kullberg, *De sociale staat van Nederland 2019*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Deze kaart citeren

Boelhouwer, J., F. Vonk en (2020). Kwaliteit van leven. In: *De sociale staat van Nederland: 2020*. Geraadpleegd op [datum] via <https://digitaal.scp.nl/ssn2020/kwaliteit-van-leven>.

Publicatiedatum

9 september 2020

Informatie noten

- 1 De leefsituatie-index geeft een samenvatting van hoe het met Nederlanders gaat op het gebied van gezondheid, vrijwilligerswerk, sport, eenzaamheid, woonsituatie, levensstandaard, mobiliteit, cultuurparticipatie en vakantie. Zie verder Boelhouwer 2010.
- 2 De ontwikkeling van de leefsituatie wordt uitgedrukt in indexscores, waarbij 1997 het basisjaar is en de score dus 100. Veranderingen in de leefsituatiescore kunnen worden geïnterpreteerd als procentuele veranderingen en gaan in de regel traag.
- 3 Soms liggen de verschillen voor de hand: dat ouderen een minder goede leefsituatie hebben komt doordat ze gemiddeld minder gezond zijn, minder sporten en in kleinere huizen wonen. Dat hun leefsituatie minder goed is dan die van jongeren komt dus deels door hun levensfase. Het is wel zorgwekkend als de leefsituatie van jongeren verbetert, maar die van ouderen niet.
- 4 Het kunnen verrichten van basale handelingen op een computer, zoals het schrijven van teksten of het sturen van mails.
- 5 Gemeten aan de hand van vijf items: 1) ik heb weinig controle over de dingen die me overkomen, 2) sommige van mijn problemen kan ik met geen mogelijkheid oplossen, 3) er is weinig dat ik kan doen om belangrijke dingen in mijn leven te veranderen, 4) ik voel me vaak hulpeloos bij het omgaan met de problemen van het leven, 5) soms voel ik dat ik een speelbal van het leven ben.
- 6 Onduidelijk is hoe dit komt. Wellicht doordat het aandeel ouderen dat weinig regie over het leven ervaart is toegenomen, en ouderen gemiddeld iets vaker tevreden zijn met het leven. Hoewel mensen met weinig regie over het leven gemiddeld minder gelukkig zijn dan mensen met veel regie kan ook voor hen de tevredenheid met het leven uiteraard wel toenemen.
- 7 Een minder goede leefsituatie betekent dat iemand een indexscore heeft van 85 of minder. Een goede leefsituatie is een score van 115 of meer. Deze grenzen zijn bepaald in 1997, op basis van het gemiddelde (100) en de standaardafwijking (15).
- 8 Er zijn ook verschillen. In de MBW wordt geconstateerd dat het 'percentage mensen dat vrijwilligerswerk doet en het aantal contacten met familie, vrienden of burens [daalt]' terwijl die in De sociale staat van Nederland een stabiel patroon vertonen.

Verantwoording

Korte leeswijzer bij deze publicatie

De pagina's van deze digitale publicatie gaan over uiteenlopende onderwerpen en zijn geschreven door verschillende auteurs. De cijfers hebben betrekking op allerlei verschillende onderdelen van de kwaliteit van leven van Nederlanders, waarbij gekeken wordt naar ontwikkelingen over de tijd en verschillen tussen bevolkingsgroepen.

Omdat deze publicatie een update is van *De sociale staat van Nederland 2018*, bouwen de analyses in veel gevallen voort op eerder uitgevoerde analyses. De pagina's behandelen verschillende vragen, waar we met verschillende soorten gegevens antwoorden op hebben gezocht. Daarom zijn voor de pagina's in deze publicatie verschillende analyses uitgevoerd, met verschillende analysestrategieën. Wel kunnen we de volgende algemene overeenkomsten onderscheiden:

- Voor elke pagina in deze publicatie is van tevoren een analyseplan opgesteld, waarin is aangegeven welke analyses we uitvoeren (Welke verschillen zoeken we? Met welk significantieniveau toetsen we?).
- Bestaande analyses die al in andere publicaties zijn verschenen, zijn - tenzij anders vermeld - in deze update op dezelfde manier uitgevoerd als voorheen.
- Deze publicatie staat vol met vergelijkingen. Bij het interpreteren van deze verschillen is het belangrijk om naar de zogenoemde statistische significantie te kijken. Als een meting voor een bepaalde groep of in een bepaald jaar hoger of lager ligt dan voor een andere groep of een ander jaar, dan hoeft dat niet per definitie te betekenen dat het verschil ook betekenisvol is. Soms kunnen we deze verschillen aan het toeval toeschrijven, omdat gemiddelden dicht bij elkaar liggen of omdat er veel onzekerheid is bij de schatting. Om deze reden hebben we de inhoudelijk meest interessante vergelijkingen met statistische methoden getoetst.
- We hanteren in de regel voor toetsen een significantieniveau van $\alpha = 0,01$. Het wordt vermeld als er met een ander significantieniveau is getoetst.
- Als we geen theoretische verwachting hebben over verschillen (over tijd, tussen groepen of tussen groepen over tijd) dan toetsen we tweezijdig.
- We bespreken in de lopende tekst alleen verschillen op basis van steekproefgegevens als die statistisch significant zijn (of we vermelden het als de verschillen dat niet zijn). Statistische significantie is op zichzelf echter geen reden om de verschillen in de lopende tekst te bespreken.¹ De afweging om iets wel of niet te bespreken wordt op basis van andere (in het analyseplan op voorhand geformuleerde) criteria gemaakt. Omdat we in de regel over relatief grote steekproeven beschikken, is de kans relatief klein dat we ten onrechte substantiële, significante verschillen niet bespreken die wel bestaan in de populatie.
- Omdat de ruimte voor tekst in een digitale publicatie beperkt is, kan het voorkomen dat we niet altijd alle substantiële verschillen bespreken, maar we ons beperken tot de beleidsmatig belangrijkste bevindingen.

Gebruikte bronnen en databestanden

De gegevens in deze publicatie zijn afkomstig uit veel verschillende bronnen en databestanden. Hieronder een overzicht:

[CBS StatLine \(https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/?fromstatweb\)](https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/?fromstatweb)

Continu onderzoek burgerperspectieven: [SCP \(COB'08-'20\) \(https://www.scp.nl/over-scp/data-en-methoden/onderzoeksbeschrijvingen/continuo-onderzoek-burgerperspectieven-cob\)](https://www.scp.nl/over-scp/data-en-methoden/onderzoeksbeschrijvingen/continuo-onderzoek-burgerperspectieven-cob)

Culturele veranderingen in Nederland: [SCP \(CV'08-'19\) \(https://www.scp.nl/over-scp/data-en-methoden/onderzoeksbeschrijvingen/culturele-veranderingen-in-nederland-cv\)](https://www.scp.nl/over-scp/data-en-methoden/onderzoeksbeschrijvingen/culturele-veranderingen-in-nederland-cv)

Enquête beroepsbevolking: [CBS \(EBB'08-'20\) \(https://www.cbs.nl/nl-nl/onze-diensten/methoden/onderzoeksomschrijvingen/korte-onderzoeksbeschrijvingen/enquete-beroepsbevolking--ebb--\)](https://www.cbs.nl/nl-nl/onze-diensten/methoden/onderzoeksomschrijvingen/korte-onderzoeksbeschrijvingen/enquete-beroepsbevolking--ebb--)

[Eurostat \(https://ec.europa.eu/eurostat\)](https://ec.europa.eu/eurostat)

Gezondheidsenquêtes: [CBS \(GE'07-'11, GE'14-'19\) \(https://www.cbs.nl/nl-nl/onze-diensten/methoden/onderzoeksomschrijvingen/korte-onderzoeksbeschrijvingen/gezondheidsenquete-vanaf-2014\)](https://www.cbs.nl/nl-nl/onze-diensten/methoden/onderzoeksomschrijvingen/korte-onderzoeksbeschrijvingen/gezondheidsenquete-vanaf-2014)

Inkomenspanelonderzoek: [CBS \(IPO'08-'11\) \(https://www.cbs.nl/nl-nl/onze-diensten/methoden/onderzoeksomschrijvingen/korte-onderzoeksbeschrijvingen/inkomenspanelonderzoek--ipo--\)](https://www.cbs.nl/nl-nl/onze-diensten/methoden/onderzoeksomschrijvingen/korte-onderzoeksbeschrijvingen/inkomenspanelonderzoek--ipo--)

Inkomens van Personen: [CBS \(IPI'11-'18\) \(https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/83931NED/table?dl=D4D1\)](https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/83931NED/table?dl=D4D1)

Inkomens van Huishoudens: [CBS \(IHI'11-'18\) \(https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/83932NED/table?ts=1597911988130\)](https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/83932NED/table?ts=1597911988130)

[JOB-Monitor 2010-2018 \(http://portal.jobmbo.nl/index.htm\)](http://portal.jobmbo.nl/index.htm)

[Kiesraad \(https://www.kiesraad.nl/verkiezingen/verkiezingsuitslagen\)](https://www.kiesraad.nl/verkiezingen/verkiezingsuitslagen)

[Klimaatmonitor Rijkswaterstaat \(https://klimaatmonitor.databank.nl/Jive?workspace_guid=bbb5694d-4doa-4890-9e04-b93f7b67c671\)](https://klimaatmonitor.databank.nl/Jive?workspace_guid=bbb5694d-4doa-4890-9e04-b93f7b67c671)

Leefstijlmonitor: [CBS/RIVM \(LSM'14-'17\) \(https://www.rivm.nl/leefstijlmonitor\)](https://www.rivm.nl/leefstijlmonitor)

Mediatijdbestedingsonderzoek - [Media:tijd NLO/NOM/SCP/SKO \(Media:Tijd TBO'13, '15, '18\) \(https://www.mediatijd.nl/\)](https://www.mediatijd.nl/)

Maatschappelijke effecten van corona: [SCP \(MEC 2020 juli\) \(https://www.scp.nl/over-scp/data-en-methoden/onderzoeksbeschrijvingen/maatschappelijke-effecten-van-corona-mec\)](https://www.scp.nl/over-scp/data-en-methoden/onderzoeksbeschrijvingen/maatschappelijke-effecten-van-corona-mec)

Nationale enquête arbeidsomstandigheden: [CBS/TNO \(NEA'14-'19\) \(https://www.monitorarbeid.tno.nl/nea\)](https://www.monitorarbeid.tno.nl/nea)

SCP Leefsituatie-index: [SCP \(SLI'08-'19\) \(https://www.scp.nl/over-scp/data-en-methoden/onderzoeksbeschrijvingen/scp-leefsituatie-index-sli\)](https://www.scp.nl/over-scp/data-en-methoden/onderzoeksbeschrijvingen/scp-leefsituatie-index-sli)

OESO, [Programme for International Student Assessment \(PISA\) \(link:%zohttp://www.oecd.org/pisa/\)](http://www.oecd.org/pisa/)

Tijdsbestedingsonderzoek: SCP (TBO'06, '11, '16) (<https://www.scp.nl/over-scp/data-en-methoden/onderzoeksbeschrijvingen/tijdsbestedingsonderzoek-tbo>)

Veiligheidsmonitor: [V&J/CBS \(VM'12-'19\) \(http://www.veiligheidsmonitor.nl/\)](http://www.veiligheidsmonitor.nl/)

Vermogens van huishoudens (revisie 2017): CBS (StatLine'08-'18) (<https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/83834NED/table?ts=1597915257712>)

Vrijetijdsomnibus: [SCP/CBS \(VTO'12-'18\) \(https://www.scp.nl/over-scp/data-en-methoden/onderzoeksbeschrijvingen/vrijetijdsomnibus-vto\)](https://www.scp.nl/over-scp/data-en-methoden/onderzoeksbeschrijvingen/vrijetijdsomnibus-vto)

Woononderzoek Nederland: [BZK/CBS \(WoON'06-'18\) \(https://www.woononderzoek.nl/\)](https://www.woononderzoek.nl/)

Zelfstandigenenquête Arbeid: CBS (ZEA'15, '17, '19) (<https://www.cbs.nl/nl-nl/onze-diensten/methoden/onderzoeksomschrijvingen/korte-onderzoeksbeschrijvingen/zelfstandigen-enquete-arbeid--zea-->)

Deze kaart citeren

SCP (2020). Verantwoording. In: *De sociale staat van Nederland: 2020*. Geraadpleegd op [datum] via <https://digitaal.scp.nl/ssn2020/verantwoording>.

Publicatiedatum

9 september 2020

Informatie noten

- 1 Omdat we vaak over grote steekproeven beschikken kunnen zeer kleine verschillen die inhoudelijk niet relevant zijn statistisch significant zijn.